

Роднае слова

2014/11

(323)

лістапад

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: У дапамогу педагогу, Прапануем план-канспект, Рыхтуем да алімпіяды, Дыдактычны матэрыял, З вопыту работы; *Калі закончыўся ўрок*: У дапамогу педагогу),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Скрыжаванні, Майстэрства творцы, Паэтычны сад, Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Лабараторыя паэзіі, Літаратурныя помнікі; *Календар памятных датаў і юбілейных дзён*; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Віншуем юбіляра!, Насустрач юбілею класіка, Майстэрства творцы, Мова мастацкіх твораў, Актуальная тэма; *Методыка і вопыт*: Асобы; *Нацыянальная і сусветная культура*: Вяртанне да вытокаў),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Нацыянальныя сімвалы, Постаці, 3 гісторыі выяўленчага мастацтва, Малады даследчык прапануе, 3 літаратурнай спадчыны, 3 гісторыі музыкі, 3 літаратурных вандраванняў),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Вольга Крукоўская,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. Разам з “Родным словам” 3

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Пілат Кацярына. Інтэрпрэтацыя тэмы “маленькага чалавека” ў апавяданні “Хатка над балотцам” Якуба Коласа 5

Якавенка Наталля. Справа дзяржаўнай важнасці: Пераклад аповесці “Адшчапенец” Якуба Коласа на рускую мову 8

Гірына Алена. Сучасныя падыходы да вывучэння графікі паэтычнага тэксту 12

Пятроўская Таццяна. Рэаліці-паэзія: Адметнасці сучаснай жаночай паэзіі 17

Пацюпа Юры. Законы рытму і прырода выклічнікаў: Ад схемы да слова. *Працяг*..... 19

Трафімук Аляксандра. Канстытуцыя 1710 года: філалагічны аспект 25

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Кунцэвіч Любоў. Аўтарытэтны вучоны і арганізатар навукі, таленавіты педагог Аляксандр Лукашанец... 28

Каўрус Алесь. Белае поле, Чорнага насенне, наша – жніво..... 30

Багамолава Алена. “Пошукі будучыні” Кузьмы Чорнага: Лінгвастылістычны аналіз маўленчых сродкаў выразнасці 36

Рагаўцоў Васіль. Неспецыялізаваныя вербальныя сродкі камічнага ў камедыі “Хто смяецца апошнім” Кандрата Крапівы..... 39

Барковіч Аляксандр. Машыны пераклад і інтэрнэт... 42

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Дзятко Дзмітрый. Леанід Падгайскі – настаўнік і даследчык 46

Шур Васіль, Кузьміч Леанід. Радзімазнаўства: Мазыршчына: Праграма факультатыўных заняткаў (VIII клас) 48

Мянькоў Юры. Знакі прыпынку паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах. Коска і кропка з коскай: Урок беларускай мовы (IX клас) 52

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове: Фанетыка і арфаэпія 56

Навумчык Мікалай. Апавяданне “Сябры” Алены Васілевіч: Тэставы кантроль па літаратуры (VI клас) ... 59

Гірнік Таццяна. Заданні па літаратуры (VIII клас) 61

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Кавальчук Тэрэза. Змагар за родную мову: Літаратурная гадзіна памяці Вацлава Ластоўскага (X – XI класы) 63

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Барвенава Ганна. “Грайкія струны” случкіх паясоў: Рэфлексія мадэлі сусвету ў паласатых тканінах 68

Юфе Эмануіл. Не толькі палітык, але і вучоны, і публіцыст: Да 130-годдзя з дня нараджэння Антона Луцкевіча. *Заканчэнне* 71

Герасімаў Глеб. Трактоўка вобразаў дзяржаўных дзеячаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст. *Заканчэнне* 77

Кандрацьева Галіна. Інтэр’еры замка Радзівілаў у Нясвіжы XVI – першай трэці XX ст. у гістарычных крыніцах, навуковых даследаваннях і літаратуры. *Заканчэнне*..... 81

Ленсу Якаў. Свет беларускай хаты ў паэме “Новая зямля” Якуба Коласа 84

Міхайлаў Павел. Жыццё і навуковая дзейнасць Яўлаліі Казановіч: Новыя звесткі, удакладненні, гіпотэзы. *Заканчэнне*..... 87

Раманенкава Вераніка. Прыярытэтныя вектары функцыянавання пасхальнай музычнай культуры рымска-каталіцкай традыцыі на Беларусі 90

Трус Мікола. Тры ніжагародскія адрасы Максіма Багдановіча 93

Паэтычная старонка. Янішчыц Я. “Вось так узгараецца слова...” (14). **Барадулін Р.** Repetito est mater studiorum (15).

Данільчык А. “выплываюць з віроў глыбокіх...” (15). **Спрычан А.** жываЯ? (15). **Сівец Т.** “Я так доўга табе не пісала, што нават дзіўна...” (16). **Шушкевіч С.** Снежань (57). **Ластоўскі В.** “Формаў трупелых я вораг дасконны...” (65), 3 Мікеланжэла (66).

Каляндар памятных датаў і юбілейны дзён на 2015 год. Студзень (80, 89).

Крыжаванка. Целеш Л. Журавінавая мазаіка (96).

Часопіс уключаны ў Пэралік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

РАЗАМ З “РОДНЫМ СЛОВАМ”

Шаноўныя калегі!

Хутка завершыцца яшчэ адзін год, пазначаны для нашай краіны многімі знакавымі падзеямі, сярод якіх 70-годдзе вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Сёлета споўнілася 90 гадоў з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі, удзельніка Вялікай Айчыннай вайны Васіля Быкава. Да гэтай падзеі мы падрыхтавалі тэматычны чэрвеньскі нумар часопіса, дзе змясцілі матэрыялы пра жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

Многія матэрыялы лютаўскага нумара часопіса прысвечаны 100-годдзю Аркадзя Куляшова. На працягу года мы паспяхова рэалізавалі асветніцкія праекты, прысвечаныя Году гасціннасці, Дню роднай мовы, Дню беларускага пісьменства, вывучэнню старажытных беларускіх родаў і інш.

Рэдакцыя часопіса сумесна з Саюзам пісьменнікаў Беларусі правяла рэспубліканскі конкурс творчых работ вучняў, прымеркаваны да 70-годдзя вызвалення Беларусі. У конкурсе ўзялі ўдзел прадстаўнікі ўсіх рэгіёнаў краіны. Дарэчы, як паказала практыка, найбольш пераможцаў конкурсу сярод тых адукацыйных устаноў, якія з’яўляюцца нашымі сталымі падпісчыкамі. З некалькіх тэмаў, прапанаваных вучням, школьнікі найчасцей абіралі тэму “Мае родзічы – удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны”. І гэта нас таксама парадавала. Значыць, недарэмна вось ужо каторы год “Роднае слова” ўдзельнічае ў праекце лаўрэата Спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзячым культуры і мастацтва Анатоля Статкевіча-Чабаганавы па вывучэнні старажытных беларускіх родаў. Радуе, што нашы публікацыі скіроўваюць навучэнцаў на вывучэнне сваіх радаводаў і гісторыі роднай мясцовасці. Сёння гэта бачыцца нам надзвычай важным у плане выхавання асобы.

Даследчыцкая дзейнасць Анатоля Статкевіча-Чабаганавы дала штуршок для пошукаў іншым навукоўцам. Так, мовазнаўца Павел Міхайлаў, зацікавіўшыся асобай Яўлаліі Казановіч (Роднае слова, 2013, № 1), знайшоў шмат новых звестак пра нашу таленавітую суайчынніцу. Вынікі росшукаў аформіліся ў аб’ёмнае даследаванне, з якім чытачы “Роднага слова” знаёмяцца кожны месяц пад рубрыкай “Вяртанне да вытокаў”.

Вядомы вучоны Алесь Бельскі плённа прадоўжыў рубрыку “Беларуская літаратура ХХІ стагоддзя”, дзе дае грунтоўны аналіз сучаснага літаратурнага працэсу. Віктар Жыбуль нязменна адшуквае “ў архівах часу” цікавыя звесткі пра беларускіх творцаў 20 – 30-х гг. ХХ ст. Мікола Трус дзякуючы плённаму супрацоўніцтву з чэшскімі, славацкімі і украінскімі архівамі і музеямі працягвае знаёмства

нашых чытачоў са знаходкамі невядомых публікацый і перакладаў твораў беларускіх класікаў Янкі Купалы і Максіма Багдановіча.

У раздзеле “Мовы рысы непаўторныя” публікуюцца даследаванні вядомага мовазнаўцы краіны Алеся Каўруса па культуры мовы, прысвечаныя ўжыванню тэрмінаў, прозвішчаў, дзеяў-метнікаў і інш. Нашы чытачы мелі магчымасць пазнаёміцца з цікавымі юбілейнымі матэрыяламі, прысвечанымі Аляксандру Ельскаму, Аляксею Шахматаву, Міхаілу Булахаву, Сяргею Булічу і іншым мовазнаўцам, даведацца пра лексікаграфічную дзейнасць мастака Язэпа Драздовіча.

Сталыя аўтары раздзела “Нацыянальная сусветная культура” па-ранейшаму знаёмяць чытачоў “Роднага слова” са скарбамі мастацкай спадчыны. Так, у матэрыялах доктара мастацтвазнаўства Тамары Габрусь можна знайсці шмат цікавага з гісторыі айчыннай і сусветнай архітэктуры, а з публікацыяй Людмілы Налівайкі і Яўгена Шунейкі даведацца пра беларускае выяўленчае мастацтва пачатку ХХ стагоддзя. Пад рубрыкай “На скрыжаванні культур” друкавалася параўнальнае даследаванне традыцыйнай абраднасці беларусаў і кітайцаў доктара філалагічных навук Ірыны Казакавай.

Працягваецца праца над супольным праектам часопіса з Музеем сучаснага выяўленчага мастацтва (цыкл “Архітэктурная спадчына Беларусі”).

Багата цікавых і карысных матэрыялаў у дапамогу настаўнікам у раздзеле “Методыка і вопыт. Як і заўсёды, мы знаёмім з матэрыяламі этапаў рэспубліканскай алімпіяды па беларус-

Аналіз падпіскі на часопіс “Роднае слова” за 2011 – 2014 гг.

	2014 г.		2013 г.		2012 г.		2011 г.	
	I п.	II п.	I п.	II п.	I п.	II п.	I п.	II п.
Брэсцкая вобл.								
ведам.	262	266	287	295	324	319	387	370
індыв.	48	42	83	53	103	86	191	211
Віцебская вобл.								
ведам.	200	161	220	222	228	237	275	275
індыв.	95	58	86	307	113	88	187	236
Гомельская вобл.								
ведам.	283	268	312	296	357	326	348	377
індыв.	76	69	126	85	141	113	213	183
Гродзенская вобл.								
ведам.	194	202	145	161	190	146	194	202
індыв.	129	192	51	124	70	49	129	192
Мінская вобл.								
ведам.	395	320	325	303	344	288	395	320
індыв.	253	342	136	250	181	112	253	342
Магілёўская вобл.								
ведам.	174	157	159	158	171	165	174	157
індыв.	195	139	67	135	118	84	195	139
Мінск								
ведам.	96	86	75	77	75	68	96	86
індыв.	175	188	216	182	145	190	175	188

кай мове і літаратуры. На працягу года з намі плённа працавалі і працягваюць супрацоўніцтва настаўнікі Алена Абрамчык (СШ № 1 г. Дзятлава), Людміла Сукора (СШ № 2 імя П. І. Кавалёва г. Клічава), Марыя Лісай (СШ № 1 г. Скідзеля), Лера Рубашная (ліцэй БДУ), Любоў Собаль (Нёманская СШ імя І. Гурскага Уздзенскага раёна), Таццяна Гірнік (СШ № 13 г. Жлобіна), Людміла Ярмашук (Маларыцкая СШ № 2), Віктар Кажура (гімназія № 2 г. Вілейкі), Людміла Пяткевіч (СШ № 5 г. Наваполацка), Яўген Есік (СШ № 16 г. Мазыра), Галіна Сухава (гімназія № 5 г. Віцебска), Мікалай Навумчык (Маларыцкая раённая гімназія), Юрый Мяньюкоў (Баравабудскі дзіцячы сад – базавая школа Кармянскага раёна), бібліятэкар Марына Петрашкевіч (дзіцячая бібліятэка № 8 г. Мінска) і іншыя педагогі, якія шчодро дзеляцца сваім вопытам з калегамі краіны на старонках нашага часопіса.

Мы шчыра ўдзячныя і нашым вучоным Ніне Гаўрош, Ірыне Савіцкай (БДПУ), Ніне Нямковіч, Вользе Праскаловіч, Ірыне Савіцкай (БДУ), Святлане Мароз, Марыне Ржавуцкай, Таццяне Старасценцы, Валянціне Локун, Вользе Зелянко, Аляксандру Радзевічу, Святлане Якубе, Уладзіміру Куліковічу за каштоўныя навуковыя і метадычныя матэрыялы ў дапамогу настаўнікам.

На працягу года мы выдалі некалькі кніг. Сярод іх “Тут іх карані і вытокі: вядомыя людзі з Капыльшчыны ў свеце” Алеся Бельскага, “Беларуская мова: тэсты” (сумесна з выдавецтвам “Адукацыя і выхаванне”) Ларысы Пшанічнай, “Фёдар Піскуноў. Мова як сістэма: Правапіс у святле камп’ютарна-лінгвістычнага аналізу” (складаль-

нікі Канстанцін Піскуноў і Крысціна Пучынская), паэтычны зборнік “Малюся зорам: выбранае” Зоі Падліпскай. Падрыхтаваны да друку чарговы том Анатоля Статкевіча-Чабаганавы з серыі “Я – сын Ваш” з гісторыі старажытных родаў Сыцько герба “Астоя”, Ждановічаў-Гурыновічаў герба “Любіч”, Арцішэўскіх герба “Роля”, Забэлаў герба “Тапор” і мяшчанскіх родаў Казанкіных і Чабаганавых. Кнігі, як і часопіс “Роднае слова”, можна набыць у магазіне “Акадэмнакніга” (праспект Незалежнасці, 72, г. Мінск).

Напрыканцы года, падагульняючы зробленае і праводзячы аналіз ведамаснай падпіскі на часопіс “Роднае слова”, сярод раённых аддзелаў адукацыі адзначым Баранавічы, Івацэвічы, Ганцавічы, Пінск, Столін (Брэсцкая вобл.), Браслаў, Глыбокае, Полацк, Сянно, Шаркаўшчыну (Віцебская вобл.), Буда-Кашалёва, Ветку, Добруш, Жлобін, Лоеў, Мазыр, Рэчыцу, Рагачоў, Хойнікі (Гомельская вобл.), Карэлічы, Ліду, Смаргонь, Шчучын (Гродзенская вобл.), Барысаў, Вілейку, Валожын, Дзяржынск, Маладзечна, Нясвіж, Слуцк, Стоўбцы (Мінская вобл.), Бялынічы, Бабруйск, Клічаў, Крычаў, Асіповічы, Чавусы (Магілёўская вобл.). Мы шчыра ўдзячныя кожнай адукацыйнай установе, кожнаму індывідуальнаму падпісчыку, якія на працягу доўгіх гадоў плённа супрацоўнічаюць з “Родным словам”.

Нагадваем, што да 25 снежня 2014 г. можна аформіць падпіску на часопіс на 2015 год, каб і надалей вы заставаліся разам з “Родным словам”. У наступным нумары мы прапануем вам тэматыку нашых будучых публікацый на 2015 год.

З павагай Зоя ПАДЛІПСКАЯ.

ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ ТЭМЫ “МАЛЕНЬКАГА ЧАЛАВЕКА” Ў АПАВЯДАННІ “ХАТКА НАД БАЛОТЦАМ” ЯКУБА КОЛАСА

У беларускім літаратуразнаўстве творчасць Якуба Коласа амаль не разглядалася ў межах літаратурных традыцый, звязаных з увасабленнем тэмы “маленькага чалавека”. А чалавек пісьменнікам заўсёды ўспрымаўся як цэнтральная філасофска-эстэтычная катэгорыя ўласнай творчасці, і, натуральна, тэма чалавека вызначальная для мастацкіх тэкстаў беларускага класіка. Тэма “маленькага чалавека” – адна з цэнтральных у рускай класічнай літаратуры, традыцыі якой у вялікай ступені былі ўспрыняты Якубам Коласам падчас станаўлення яго як прафесійнага пісьменніка. Вучоба ў Аляксандра Пушкіна, Мікалая Гоголя, чыя творчасць пазначана актыўнай распрацоўкай вобраза “маленькага чалавека”, адыграла важную ролю ў фарміраванні светапогляду і ідэйна-мастацкай скіраванасці тэкстаў маладога пісьменніка.

Ужо ў праявістым творы “Наша сяло, людзі і што робіцца ў сяле” (канец 90-х гг. XIX ст.) і апавяданнях пачатку XX ст. Я. Коласа прыкметна выявіліся традыцыі М. Гоголя, у прозе якога дасканала раскрыты вобраз “маленькага чалавека”. І гэты эстэтычны набытак быў блізкі і актуальны для беларускага пісьменніка.

Паказальнае ў распрацоўцы тэмы “маленькага чалавека” апавяданне “Хатка над балотцам” (1927) Якуба Коласа. Тут арганічна сінтэзаваліся традыцыі рускай класічнай літаратуры і аўтарскія інавацыі. Але відавочна, што традыцыя ў дадзеным выпадку выступае як база, аснова, на якой Я. Колас “выбудоўвае”, па сутнасці, новы тып літаратурнага героя. Галоўны герой апавядання пан Зыгмусь – “чалавек невялічкі, шчупленькі, і голас у яго быў бурклівенькі, як у ката, калі ён распачне на печы сваё варкатанне”, – апантаны ідэяй *fix* завалодаць зямлёй, што каля хаткі над балотцам [2, с. 180]. У гэтым аспекце паралель з гоголеўскім Акакіем Акакіевічам Башмачкіным відавочна. Героі маюць мэту, якая авалодвае імі, цалкам паглынаючы іншыя бакі іх жыцця і ў выніку іх саміх. М. Гоголем такі

стан надзвычай дакладна апісаны ў аповесці “Шынель”: “Надобно сказать правду, что сначала ему было несколько трудно привыкнуть к таким ограничениям, но потом как-то привыклось и пошло на лад; даже он совершенно приучился голодать по вечерам; но зато он питался духовно, нося в мыслях своих вечную идею будущей шинели. С этих пор как будто самое существование его сделалось как-то полнее, как будто бы он женился, как будто какой-то другой человек присутствовал с ним, как будто он был не один, а какая-то приятная подруга жизни согласилась с ним проходить вместе жизненную дорогу, – и подруга эта была не кто другая, как та же шинель на толстой вате, на крепкой подкладке без износу” [1, с. 123]. Стан коласаўскага пана Зыгмуса можна ахарактарызаваць як тоесны Башмачкіну: “Слаўная мясіна, паквапны куток гэтая зямля, што каля хаткі над балотцам! І хоча пан Зыгмусь прыбраць яе ў свае рукі, зрабіцца яе гаспадаром. І хіба ён не мае права на яе? <...> Ды хто, як не пан Зыгмусь, мае на яе большае права? <...> Не, пан Зыгмусь не адступіцца ад яе!” [2, с. 185].

Акрамя трансфармацыі галоўнага вобраза Я. Колас прапануе ўласную канцэпцыю праблемы: так, калі аповесць “Шынель” М. Гоголя ўяўляе з сябе гісторыю аднаго няшчасця, то апавяданне беларускага пісьменніка варта трактаваць як гісторыю шматлікіх няшчасцяў. Я. Колас тут выступае наватарам, прапаноўвае схему ўзаемасувязяў герояў, іх выключную ролю ў жыцці адзін аднаго. Пісьменнік, па сутнасці, дэманструе механізм замкнёнага кола, дзе кожны элемент з’яўляецца прычынай і наступствам няшчасцяў іншага. Ужо з самага пачатку апавядання аўтар заглябляе чытача ў адметную атмасферу, задае тон апавяданню: “...а на ганачку, таксама цэментаваным, прыбіта падкова, як знак шчасця і ўдачы. Але гэтага шчасця і гэтай удачы не было цяпер тут, бо нават і пара ластавачак, выленіўшы гняздо пад самым акном, не вывела сваіх

дзетак: іх павыцягала з гнязда кошка пана Зыгмуса і пані Даміцэлі, прадраўшы зверху страху над гняздом. Не мела ішчасця і кошка, бо ёй самой прыходзілася здабываць сабе спажытак. Не было ішчасця і ўдачы і прусакам, што густа засялялі ішчыліну, пячуру і падпечак: іх патруціў японскім парашком дачнік, наняўшы пад дачу хатку над балотцам. Не меў удачы і сам дачнік, бо пан Зыгмус і пані Даміцэля рабілі яму згрызоты ўсё лета. Не было ішчасця і гаспадыні хаткі над балотцам, бо яна прадала яе чыгуначніку і сама засталася без нічога пасля таго, як выйшла замуж і муж кінуў яе, прагуляўшы грошы. Не мае ўдачы і чыгуначнік, які купіў гэтую хатку, бо яму ніяк не ўдаюцца планы прыбраць да рук зямлю, што каля хаткі над балотцам. Не маюць удачы і ішчасця і пан Зыгмус і пані Даміцэля” [2, с. 178].

Адзначаючы, з аднаго боку, наяўнасць у творчай парадыгме Я. Коласа сінтэзу рускай класічнай традыцыі і, з другога, наватарства ў раскрыцці тэмы “маленькага чалавека”, падкрэслім, што Я. Колас здзейсніў адкрыццё, звязанае са стварэннем новага тыпу літаратурнага героя. Галоўнае пацверджанне таму – з’яўленне новай дэфініцыі ў апавяданні – “мізэрны чалавек”. Частотнасць выкарыстання ў тэксце апавядання такога вызначэння дазваляе сцвярджаць, што герой пан Зыгмус уяўляе з сябе новы тып літаратурнага героя, а менавіта тып “мізэрнага чалавека”. Натуральна, што мяняецца не толькі абалонка (дэфініцыя), але і напаўненне, змест паняцця. У апавяданні адбываецца зрух акцэнтаў з сацыяльных абставінаў як галоўнай прычыны “амізэрнівання душы” на самога чалавека як прычыну апошняга. Я. Колас ужо не спачувае свайму герою так, як гэта намалявана ў “Шынялі” М. Гогаля, наадварот, у “Хатцы над балотцам” аўтар дэманструе адваротнае пачуццё да героя. М. Гогаль у “Шынялі” рабіў выразны акцэнт на духоўную спустошанасць крыўдзіцеляў Башмачкіна, а Я. Колас дэманструе мізэрнасць сваіх герояў. У М. Гогаля знаходзім: “Молодые чиновники подсмеивались и острились над ним, во сколько хватало канцелярского остроумия, рассказывали тут же пред ним разные составленные про него истории; про его хозяйку, семидесятилетнюю старуху, говорили, что она бьет его, спрашивали, когда будет их свадьба, сыпали на голову ему бумажки, называя это снегом. Но ни одного слова не отвечал на это Акакий Акакиевич, как будто бы никого и не было перед ним” [1, с. 113].

Якуб Колас, у сваю чаргу, канцэнтруе ўвагу на мізэрнасці герояў апавядання, адметным чынам “адцяняючы” яе нават рэчамі, што іх акружаюць: «У нядзелю ці ў якое-небудзь каталіц-

кае свята пан Зыгмусь абуваў боты, надзяваў мізэрненькія галіфэ і ішоў “да касцёла” вёрст за дзесціць, а пані Даміцэля заставалася дома» [2, с. 179]. Жытло таксама добра характарызуе сваіх насельнікаў: “Каля хаткі над балотцам стаіць невялічкі прыгрэбнічак. Здалёк ён нават і непрымецен – такі ён маленькі, мізэрненькі! Побач з прыгрэбнічкам, у некалькіх ад яго кроках, выкапаны неглыбокі калодзеж, даўно нячышчаны, з вольным зрубам” [2, с. 181]. Мы назіраем, як Я. Колас па-майстэрску пагружае чытача ў атмасферу няпэўнасці, хісткасці, спусташэння, мізэрнасці, якая ўзмацняецца ці змяншаецца ў залежнасці ад сітуацыі. Аўтар засяляе сваіх герояў у адметны мікракосмас, што функцыянуе па ўласных законах, выбудоўвае механізм, згодна з якім рэчы, адзенне, будынкi – асяроддзе паўстае ў непарыўнай павязі з героямі апавядання. Рэчыўная прастора тэксту наўмысна выбудоўваецца аўтарам як сродак стварэння агульнай атмасферы, якая дапамагае ўспрымаць твор. У некаторых выпадках Я. Колас адкрыта ўказвае на сувязь якасці прадмета з яго гаспадаром: “А яго сякерка, такая мізэрненькая і так надобная да пана Зыгмуса, прагавіта крышыла смольнае, сырое цела жэрдак у хвойніку” [2, с. 184].

У апавяданні “Хатка над балотцам” Я. Колас прапануе новы погляд на ўплыў сацыяльных абставінаў на фарміраванне асобы. У апоўвесці “Шынель” М. Гогаля зроблены выразны акцэнт на сацыяльных абставінах як галоўнай прычыне заняпаду асобы Башмачкіна. У сваю чаргу Я. Колас “замыкае” прычынна-выніковы ланцужок уласна на галоўным героі апавядання. Унікальнасць вобраза палягае ў тым, што пан Зыгмус з’яўляецца адначасова прычынай і вынікам сваіх няшчасцяў. У апавяданні “Хатка над балотцам” адбываецца зрух акцэнтаў з сацыяльных аспектаў на маральна-этычныя. Коласаўскі пан Зыгмус – выразная ілюстрацыя духоўнага заняпаду асобы, праз што і пакутуе сам герой; Зыгмус, будучы носбітам шматлікіх маральных заганаў, сам становіцца ахвярай людзей тоеснай жыццёвай пазіцыі. Адзіная жыццёвая мерка Зыгмуса – уласная карысць: “У пана Зыгмуса ёсць адна толькі мерка, з якой падыходзіць ён да жыцця і да штодзённых яго праяў: якую карысць можна здабыць ад кожнага моманту быцця і як здабыць яе? Восць і цяпер ён мяркуе, як выкарыстаць гаспадарскіх дачнікаў. <...> Дык ці не назначыць плату дачнікам за ваду?” [2, с. 181]. На працягу ўсяго апавядання аўтар звяртае ўвагу на скіраванасць учынкаў Зыгмуса выключна на атрыманне карысці. Апантаны ідэяй “прыбраць хатку ў свае рукі”, Зыгмус прыбягае да самых розных спосабаў: зневажаючы

жонку Даміцэлю, герой, каб стаць гаспадаром хаты, робіць прапанову гаспадыні Алене выйсці за яго замуж. Упэўніўшыся, што план не ўдаўся, Зыгмусь усякімі спосабамі імкнецца “выжыць” Алenu з уласнай хаты: “...уся палітыка пана Зыгмуса была наведзена на тое, каб апутаць яе ўканец і не даць тут ніякага ходу. І пачала Алена думаць, як даняць пана Зыгмуса” [2, с. 192]. Мы назіраем, як аўтар паступова выбудоўвае ланцужок узаемасувязяў: гаспадыня, адчуваючы да сябе ганебныя адносіны, пачынае адказваць адпаведным чынам. Я. Колас паказвае, як зло нараджае зло. Прычым мы знаходзім шмат аб’ектаў “уздзеяння” пана Зыгмуса ў апавяданні: да дачнікаў і Алены можна дадаць Максіма і Прузыну, якім герой наладжвае спатканні, беручы за гэта грошы.

Ствараючы ў апавяданні галерэю “мізэрных” людзей, Я. Колас тым самым закранае адну з вечных праблем – праблему “змізарнеласці” душы. На прыкладзе такіх персанажаў, як Жарстак, Алена, Прузына, Максім, муж Алены, аўтар паказвае сутнасць катастрофы спусташэння душы чалавека, што выяўляецца ў спажывецкіх адносінах людзей адно да аднаго. Алена, зрабіўшыся ахвярай афер Зыгмуса і Даміцэлі і вырашыўшы ім адпомсціць, так і не зведала шчасця ў новым жыцці: “Алена ж не пражыла і паўгода замужам, як пачала каяцца, што прадала хатку, бо ў яе мужа знайшліся яшчэ жонкі, а грошы за хату ён прапусціў. Усяе тае карысці з іх, што Алена купіла сабе паліто. І цяпер Алена не мела ніякай цаны для мужа” [2, с. 195]. У такі кантэкст упісваецца і Максім з хутара Кляўцы, у якога “не было ніякіх такіх планаў у жыцці. Дзень перажыў – і добра, абы не надта перадаць свайго, а таксама і не ўпусціць” [2, с. 200]. У апавяданні “Хатка над балотцам” Я. Колас разважае над пытаннем фарміравання асобы: што стала прычынай маральнага заняпаду герояў. У гэтым палягае прыныповае адрозненне коласаўскага апавядання ад аповесці “Шынель” М. Гогаля, дзе мы знаходзім адкрытую пазіцыю непрымання сацыяльнага гнёту як галоўнай прычыны духоўнага заняпаду асобы.

На мастацкую ідэю апавядання “Хатка над балотцам” працуе і яго будова. Галоўны герой пан Зыгмусь выступае ў якасці цэнтральнай фігуры, апорнай кропкі ў сістэме канфліктаў твора, вакол якой гуртуюцца іншыя персанажы. Героі раскрываюцца, кантактуючы з Зыгмусем, ён выконвае ролю лакмусавай паперкі для астатніх персанажаў твора. Але ў той жа час пры ўзаемадзеянні з іншымі героямі раскрываецца і сам Зыгмусь. Такім чынам, мы бачым абумоўленасць герояў апавядання адзін адным. Персанажы апа-

вядання раскрываюцца шляхам узаемадзеяння адзін з адным, што з’яўляецца адметнасцю коласаўскага апавядання. Акрэсліўшы на пачатку твора ў фабульнай форме гісторыю няшчасцяў сваіх герояў, Я. Колас у далейшым па-майстэрску раскручвае гэты ланцужок.

У апавяданні побач з аўтарскай характарыстыкай і характарыстыкай герояў праз іх учынкi мы знаходзім шмат разважанняў саміх персанажаў. Цікавая ў гэтым плане коласаўская кантрасная манера падачы рэфлексій-самахарактарыстык: “мізэрныя” героі адчуваюць сябе значнымі і годнымі людзьмі. Для Жарстака, напрыклад, “важна не толькі дасягненне пэўнай мэты, але і пачуццё свайёй сілы і здольнасці” [2, с. 195]. Пан Зыгмусь на працягу апавядання няспынна разважае пра сваё важнае становішча: “Чытаў пан Зыгмусь гэты ліст і чуў, як ён расце і падываецца ў сваіх уласных вачах. Што там ні гавары, а без пана Зыгмуса не абыдзешся, бо пан Зыгмусь – патрэбны і карысны чалавек, і недарма ён жыве на свеце” [2, с. 196]. Прузына марыць пра шчасце выключна з мэтай узвысціцца ў людскіх вачах: “Ёй так хочацца свайго хоць маленькага шчасця, свайго мужа, хоць бы гэтага глухога на адно вуха Максіма. Усё ж бы у людскіх вачах яна значна вырасла б” [2, с. 201]. Тут выразна выяўляецца адзін з аспектаў коласаўскай інтэрпрэтацыі вобраза “маленькага чалавека”. Светапогляд “маленькіх людзей” рускай літаратуры, у прыватнасці гогалеўскага Башмачкіна, не характарызуецца падобным успрыманням свайёй асобы ў свеце. Прычым, у адрозненне ад аповесці “Шынель” М. Гогаля, дзе аўтар прапонуе апазіцыю *галоўны герой – навакольны свет*, у апавяданні “Хатка над балотцам” галоўны герой пан Зыгмусь – увасабленне духоўнай мізэрнасці.

Такім чынам, у апавяданні “Хатка над балотцам” Якуба Коласа непаўторна і панаваму асэнсаваны вобраз “маленькага чалавека”. Сінтэзуючы традыцыі рускай класічнай літаратуры і ўласны мастацкі досвед, Якуб Колас стварыў новы тып літаратурнага героя, “мізэрнага чалавека”, што дазваляе казаць пра вялікі ўнёсак беларускага пісьменніка ва ўзбагачэнне вобразнай сістэмы сусветнай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. **Гоголь, Н.** Повести; Драматические произведения / Н. Гоголь. – Ленинград: Худож. лит., 1983. – 328 с.
2. **Колас, Я.** Збор твораў: у 20 т. / Я. Колас. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – Т. 6: Апавяданні (1925 – 1951), раннія празаічныя творы (1900 – 1906), пераклады (1907). – 574 с.

Кацярына ПЛАТ,
магістрант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

СПРАВА ДЗЯРЖАЎНАЙ ВАЖНАСЦІ ПЕРАКЛАД АПОВЕСЦІ “АДШЧАПЕНЕЦ” ЯКУБА КОЛАСА НА РУСКУЮ МОВУ

Артыкул прысвечаны аналізу перакладу Якубам Коласам сваёй аповесці “Адшчапенец” з беларускай на рускую мову на фоне гістарычных і літаратурных падзей перыяду 1930-х гг.

Ключавыя словы: *Якуб Колас, “Адшчапенец”, аповесць, пераклад, крытыка, гістарычныя абставіны.*

This article analyzes the translation Yakub Kolas his story “Adshchapenec” from Belorussian language into Russian language on the background of historical and literary events of the period of 1930’s.

“Слова – радасць, слова – чары”, – пісаў адзін з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратуры і беларускай літаратурнай мовы, выдатны паэт, празаік і перакладчык, непераўзыходны майстар слова Якуб Колас. Яго чуліва-мастакоўскае, глыбока прафесійнае, тонкае і дакладнае адчуванне слова выяўляецца не толькі ў аўтарскіх мастацкіх творах, але і ў перакладах.

Перакладчыцкая спадчына Я. Коласа ўражае эстэтычнай важкасцю, той роляй, якую яна адыгрывала і адыгрывае ў станаўленні і развіцці асобных прынцыпаў рэалістычнага перакладчыцкага метаду. Пясняр ставіўся да мастацкага перакладу як да справы дзяржаўнай важнасці. Ён добра разумеў, што пераклад служыць адным з аб’ектыўных паказчыкаў характару і інтэнсіўнасці культурнага ўзаемаабмену паміж народамі, іх духоўнага збліжэння [11; 12].

Мы хацелі б не толькі звярнуць увагу чытача на дзейнасць класіка беларускай літаратуры, але і асвятліць адзінкавы выпадак у яго творчасці – аўтарскі пераклад урыўка з аповесці “Адшчапенец”. Паколькі жыццё і творчасць Я. Коласа маюць эпохальнае значэнне і сам матэрыял паграбуе гісторыка-літаратурнага паглыблення, найперш неабходна зрабіць невялікі экскурс у гісторыю беларускай літаратуры ў цэлым і мастацкага перакладу ў прыватнасці.

Як вядома, на пачатку 20-х гг. XX ст. у Беларусі надзвычай ажывілася літаратурна-грамадскае жыццё. У 1922 г. пачаў выходзіць часопіс “Полымя”, у 1923 г. створана літаратурнае аб’яднанне і часопіс “Маладняк”, у 1926 г. – літаб’яднанне і часопіс “Узвышша”. Развіццё літаратуры ў гэты час звязана найперш з імёнамі Янкі Купалы, Якуба Коласа, Міхася Чарота, Паўлюка Труса, Цішкі Гартнага, Максіма Гарэцкага, Уладзіміра Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Змітрака Бядулі, Кузьмы Чорнага, Міхася Зарэцкага, Кандрата Крапівы і іншых пісьменнікаў.

Але ў 1930-я гг. нацыянальнае адраджэнне пачало паступова згортвацца. Палітычным ганенням падвергліся такія дзеячы нацыянальнай культуры, як М. Гарэцкі, Ц. Гартны, У. Ігнатоўскі і многія іншыя. У 1932 г. выйшла пастанова ЦК ВКП(б) “Аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый”, дзе гаварылася, што літаратура не адпавядае патраба-

ванням пралетарскага мастацтва. Літаратура пачала заганыцца ў агульныя рамкі, стала губляцца яе нацыянальная адметнасць. Многія дзеячы культуры і літаратуры апынуліся за калючым дротам. Вялікі ўплыў на развіццё літаратурнага працэсу аказвала крытыка. Некаторыя з крытыкаў таго часу “ўсур’ез верылі, што грубыя абвінавачанні, наклеиванне абразлівых ярлыкоў, нацкоўванне адных пісьменнікаў на другіх, адвольная інтэрпрэтацыя твораў – уся гэта непрыстойная і небяспечная цяганіна нібыта і ёсць сапраўдная крытыка. Мы ўжо не кажам аб крытычных практыкаваннях вульгарызатараў накшталт Бэндэ, дзейнасць якіх прыносіла шкоду беларускай літаратуры” [8, с. 161].

І, нарэшце, лютаўскі пленум ЦК ВКП(б) 1937 г. і выступленне на ім І. Сталіна паклалі пачатак нябачаным у свеце масавым рэпрэсіям, ахвярамі якіх сталі мільёны ні ў чым не павінных людзей. Гэтым быў вынесены прысуд і беларускай літаратуры. Страты, панесеныя ёй, папоўніла Вялікая Айчынная вайна, і таму калі на пачатку свайго існавання Саюз пісьменнікаў Беларусі налічваў каля 200 чалавек, то ў канцы 40-х гг. XX ст. у ім засталася ўсяго 40.

У святле гэтых падзей і трэба разглядаць развіццё мастацкага перакладу перыяду 1920 – 1930-х гг. Па сутнасці, у гэты час перакладу як значнай літаратурнай з’явы не было. Многія пісьменнікі не паспелі цалкам рэалізаваць свае творчыя магчымасці і стварыць адметныя арыгінальныя творы, не тое што перакладныя. Аднак можна сказаць, што ў беларускай літаратуры пераклад пачаў распаўсюджвацца і стаў адным з відаў літаратурных сувязей пасля 1917 г. «Карэнны пералом у развіцці тэарэтычных поглядаў на пераклад адбыўся ў канцы 1920 – пачатку 1930-х гг. Савецкая тэорыя перакладу, як і савецкая школа перакладу мастацкай літаратуры, узнікла з патрэбаў практыкі культурнага будаўніцтва першых паслякастрычніцкіх гадоў. Яна звязана з дзейнасцю выдавецтва “Всемирная литература” і роляй Горкага ў яго працы» [13, с. 159]. Згаданае выдавецтва выпусціла брашуру “Принципы художественного перевода” (1919, 2-е выданне ў 1920 г.).

Паводле сведчання М. Аляксеева, прыкладна з 1922 г. кніжны рынак пачаў напаўняцца пераклад-

нымі творами. “Калі ў 1918 годзе было зарэгістравана ўсяго 134 назвы перакладных кніг, то ў наступныя гады колькасць перакладаў бесперапынна расце і дасягае ў 1927 годзе даволі значнай лічбы – 782... Само сабой, пытанне аб прынцыпах і якасці добрага перакладу стала пытаннем зладзённым...” [1, с. 7 – 8]. І таму пазней у розных выдавецтвах выйшлі кнігі “Искусство перевода” (Масква, 1936; у 1947 г. яна атрымала назву “Высокое искусство”) К. Чукоўскага, “Теория и практика перевода” (Харкаў, 1929) А. Фінкеля, “Проблема художественного перевода” (Іркуцк, 1931) М. Аляксеева і інш. У 1924 г. у Маскве была створана “Комиссия техники художественного перевода”, вывучэннем мастацкага перакладу пачалі таксама займацца ў Ленінградскім дзяржаўным інстытуце гісторыі мастацтваў.

“Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, М. Гарэцкі добра ўсведамлялі ў той час, наколькі важнымі для пашырэння даляглядаў беларускай літаратуры з’яўляюцца пераклады іх твораў на іншыя мовы і ў першую чаргу на рускую мову” [4, с. 217]. Таму ў 1920 – 1930-я гг. даволі плённа развівалася беларуска-рускае літаратурнае ўзаемадзеянне, найбольш у паэзіі. Як адзначае А. Верабей, «у цяжкія гады грамадзянскай вайны выйшла ў Маскве першая на рускай мове кніга Я. Купалы “Избранные стихотворения в переводах русских поэтов” (1920, пазначана 1919 г.). У далейшым, асабліва ў 30-я гады, з’явіліся на рускай мове зборнікі паэзіі Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, А. Александровіча, П. Броўкі, М. Танка і А. Куляшова...» [4, с. 4 – 5]. Выдаваліся на рускай мове і некаторыя праязічныя творы беларускіх пісьменнікаў, напрыклад “На просторах жизни” Я. Коласа (1930), “Соловей” (1929) З. Бядулі, “Раковые жернова” (1930) М. Зарэцкага. Шмат перакладалася з рускай паэзіі на беларускую мову, напрыклад, Я. Купала пераклаў “Меднага конніка”, А. Куляшоў – “Яўгенія Анегіна”, Я. Колас – “Палтаву” А. Пушкіна.

Дарэчы будзе адзначыць, што Я. Колас як перакладчык стаў вядомы савецкаму чытачу з 1926 г., калі ў літаратурна-мастацкім дадатку да газеты “Беларуская вёска” з’явіліся яго вольныя ўзнаўленні з рускай мовы вершаў “Мілая, ну, глянь...” і “Скажы мне, мой любы” славутага індыйскага пісьменніка Рабіндраната Тагора.

Найбольш перакладаў Я. Колас у 1930-я гг. Менавіта тады ўпершыню былі апублікаваны яго пераклады – згаданая “Палтава” А. Пушкіна, “Дэман” М. Лермантава, “Ерэтык”, “Неафіты”, “Марыя”, “Гамалія”, “Сава”, “Раскапаная магіла”, “Чаго мне так цяжка, чаго мне так нудна”, “Тога лю” Т. Шаўчэнкі і інш.

У 1940 г. Якуб Колас пераклаў верш “Паніч і дзяўчына” А. Міцкевіча. У 1941 г. – “Гаі шумяць” П. Тычыны. Апошнія коласаўскія пераклады датуюцца 50-мі. Гэта верш “Музей Леніна

ў Пароніне” М. Рыльскага і тры вершы П. Тычыны: “Танец на мячы”, “Над бранскімі лясамі” і “...Ёсць шмат у нас мораў”.

Але вернемся да 1930-х: «У 30-я гады былі выданы па-беларуску “Анталогія рускай савецкай паэзіі” (1936 г.), “Каму на Русі жыць добра” М. Някрасава (1940 г.), “Выбраныя творы” У. Маякоўскага (1938, 1940 гг.), кнігі Д. Беднага, А. Бэзыменскага, І. Уткіна, М. Галоднага, творы іншых рускіх паэтаў» [4, с. 5]. М. Гарэцкі пераклаў некаторыя вершы А. Фета, А. Пляшчэева, І. Кукальніка, з прозы – апавяданні “Канавалаў”, “Чалкаш” і “Зброднік” М. Горкага, раман “Разгром” А. Фадзеева, аповесці “Камісары” і “Тыдзень” М. Лебядзінскага, аповесць “У нетрах Усурыйскага краю” У. Арсеннева (разам з Л. Чарняўскай-Гарэцкай).

Карней Чукоўскі адзначаў, што ў перакладзе 1920 – пачатку 1930-х гг. існаваў фармалізм – навукова-мастацкая ўстаноўка, якая патрабавала максімальнай набліжанасці перакладу да арыгінала – да яго рытмікі, стылю, лексікі, мастацкіх вобразаў [14]. У 1930 – 1940-я гг. перакладчыкі больш падпарадкоўваліся патрабаванням аб’ектыўнасці і дакладнасці. Пазней, паводле слоў К. Чукоўскага, у мастацкім перакладзе пачалося ўзаемадзеянне навуковых ведаў і мастацкага пачуцця.

У 1934 г. у Маскве выйшла “Анталогія беларускай літаратуры”, дзе былі змешчаны наступныя аўтапераклады на рускую мову твораў беларускіх пісьменнікаў: “Похороны” (“Пахаванне”) А. Куляшова, “Отцепенец” (урывак з аповесці “Адшчепенец”) Я. Коласа, “Братская помощь” (урывак з рамана “Мядзведзічы”) К. Крапівы, “Четвертая встреча” (“Чацвёртая сустрэча”) П. Галавача, “Судный день” (урывак з рамана “Вязьмо”) М. Зарэцкага, “Охотничье счастье” (урывак з аповесці “Паляўнічае шчасце”) Э. Самуйлёнка, “Массовка” (урывак з рамана “Дужасць”) Б. Мікуліча, “Кузьма Архипыч подкузьмил” (урывак з апавядання “Кузьма Архипыч падкузьміў”) Х. Шынклера.

Традыцыі перакладу, літаратурныя каноны і эстэтычныя прынцыпы, што панавалі ў пэўны час, разам з літаратурна-мастацкім густам фарміравалі перакладчыцкі метады кожнага перастваральніка, які заключаецца ў падборы мастацкіх сродкаў і стылістычнай інтэрпрэтацыі арыгінальнага тэксту ў перакладзе. «Асноўнае поле, на якім разгортваюцца аперацыі перакладчыка, – гэта мікрастылістыка. Перакладчык імкнецца авалодаць вобразнай структурай арыгінала. Тэма, герой, як і іншыя элементы макрэструктуры, так званай макрэстылістыкі, існуюць для яго толькі як абавязковыя факты тэксту, з якімі ён не павінен “маніпуляваць...”» [10, с. 99].

Як мікрастылістыка тэксту змяняецца ў аўтаперакладзе, можна ўбачыць ужо пры аналізе “Анталогіі беларускай літаратуры”. У гэтым выданні творы беларускіх праязікаў надрукаваны невялікімі

ўрыўкамі, што, безумоўна, робіць немагчымым поўны аналіз тэкстаў. Але ўсё ж такі “Антологія...” дапамагае зразумець сутнасць перакладчыцкага метаду аўтараў-перакладчыкаў і агульныя тэндэнцыі развіцця аўтарскага перакладу 1920 – 1930-х гг. І вельмі яскрава гэта відаць на прыкладзе перакладу Я. Коласам урыўка са сваёй аповесці “Адшчапенец”.

Адным з першых заўсёды паўстае пытанне адэкватнасці перакладу тэксту арыгінала. Адрозна можна адзначыць, што Я. Колас карыстаўся аўтарскім правам рабіць патрэбныя на яго погляд змены, але ў асноўным перакладаў дакладна, у чым можна ўпэўніцца, прачытаўшы ўрывак з аповесці “Адшчапенец” у арыгінале і аўтаперакладзе:

Густа лепяцца наабапал вуліцы сялянскія хаты з такімі ж вузкімі і цеснымі, як і сама вуліца, дворыкамі. У агародчыках каля хат за пасівельмі частаколамі намецены гурбы сьнегу. Маленькія шыбы шчыльна затканы марозам. Тоўстым пластом злёг на саламяных стрэхах сьнег і, здаецца, яшчэ ніжэй прыгінае да зямлі старасьвецкія будынкі, шэрыя, нізкія, аднастайныя. Адбітак старасьветчыны, убоства і акасыцянеласці паклаў на іх глыбокі сьлед. Але Пракоп прывык да гэтых малюнкаў свае вёскі, як прывыкае прусака да свае шчыліны. Ён ня бачыць плесені закрузлага ў сваёй архаічнасці вясковага жыцця (тут і далей падкрэслена мною. – Н. Я.) [5, с. 7].

Густо лепяцца по обе стороны улицы крестьянские хаты с такими же узкими и тесными, как и сама улица, дворами. В палисадниках возле хат за посеревишим частоколом наметены сугробы снега. Маленькие оконные стекла плотно затканы морозом. Толстым пластом лег на соломенных крышах снег и, кажется, еще ниже гнет к земле старые постройки, серые, низкие, однообразные. Отпечаток старины, убожества и застенелости положил на них глубокий след. Но Прокоп прывык к этим картинам своей деревни, как прывыкает таракан к своей щели [2, с. 130].

Вельмі характэрны для свайго часу выпадак: дакладнасць перакладу і невялікя, на першы погляд, нязначныя змены, якія не парушаюць ідэі і сэнсу твора, але згладжваюць вастрыню мастацкага адлюстравання рэчаіснасці – Я. Колас, перакладаючы, апусціў падкрэслены ў арыгінале сказ. Трэба адзначыць, што падобная перакладчыцкая манера была выклікана агульнай устаноўкай тэорыі мастацкага перакладу на максімальную набліжанасць перакладу да тэксту арыгінала, пра што гаварылася раней, а асцярожнасць – патрабаваннямі тагачаснай крытыкі.

Якуб Колас у той час, як і большасць беларускіх пісьменнікаў, не пазбегнуў вострых крытычных заўваг і быў вымушаны, “пачынаючы ад нэрвовай варожасці, ад неразумення ідэі Кастрычніка, праз нейтральнасць... ісці ў ногу з новым жыццём”

[3, с. 126 – 127]. Разам з тым ужо пачалі з’яўляцца рэцэнзіі на перакладныя творы беларускіх пісьменнікаў у рускім друку. Так, напрыклад, Б. Мікуліч у артыкуле “Беларускія пісьменнікі на расійскай мове” адзначыў «не зусім удалы “дэбют”» нашых пісьменнікаў у расійскай літаратуры [7, с. 160], маючы на ўвазе “У палескай глушы” Я. Коласа і кніжку Ц. Гартнага, працытаваўшы расійскага крытыка, які ў сваю чаргу заўважыў, што звычайна сюжэты твораў беларускай літаратуры “протекают в контурах натуралистического примитива” [7, с. 161]. Падобныя несправядлівыя водгукі, безумоўна, выклікалі ў пісьменнікаў разам з жаданнем быць як мага лепш прадстаўленымі рускаму чытачу імкненне ўносіць змены з улікам тагачасных патрабаванняў, і таму, перакладаючы свае творы, яны былі вымушаны нечым ахвяраваць.

“Таварышы крытыкі! Трымайцеся меры і захоўвайце такт у сваіх крытычных выказваннях да тых, чые творы вы разбіраеце. Крытыкуйце іх сумленна, без абразлівых выпадкаў да таго ці іншага аўтара. Выкіньце на сметнік свае кадзілы, якімі вы часамі акурваеце фіміямам мітрапалітаў ад літаратуры. Пастаўце ў кагух качэргі, дубіны, даўбешкі, якімі часамі вы глушыце тых, хто не мае годнасці лаўрэатаў” [9, с. 614]. Так звяртаўся да крытыкаў Я. Колас ужо значна пазней, у 1954 г. на Трэцім з’ездзе пісьменнікаў БССР. З уласнага досведу ён ведаў, пра што казаў, бо пацярпеў ад “агалцельных крытыкаў” нямала, у прыватнасці за аповесць “Адшчапенец”. У артыкуле «Як я пісаў аповесць “Адшчапенец”» пісьменнік адзначаў: «Аднэю з асноўных хібаў аповесці, па словах таго ж крытыка, з’яўляецца “глянцоўка рэчаіснасці”... Характар гэтага артыкула не дазваляе спыніцца на іншых выказваннях крытыка аб аповесці “Адшчапенец”. А іх многа, і, на жаль, яны вельмі часта не сур’ёзны, блытаны, супярэчлівы, а часамі проста прадурзаты... Крытыку ж трэба болей сур’ёзна падыходзіць да сваіх крытычных заўваг і не захапляцца шуканнем ідэалагічных плям у творах аўтараў, асабліва там, дзе іх няма» [6, с. 94, 97].

Аднак у той жа час, ведаючы, што за кожнае неабдуманнае слова можна чакаць суролага пакарання, Я. Колас “карэктаваў” твор пры перакладзе для ўсесаюзнага рускамоўнага чытача. Вось, напрыклад, так:

Смела і ўпэўнена, як нейкі важны адміністратар, ходзіць на полі вецер. Відаць, і яго захапіла ідэя колектывізацыі: ён вельмі гарліва сьцірае ўсялякія сьляды і знакі індывідуальнай гаспадаркі – засыпае сьнегам вузенькія межы, дзе матляюцца голыя вярхі сухога бильніку, абагульняе загоны і цэлыя палеткі, бязжаласна трасе хірлявыя кусты па канцах шнуроў, як бы хочучы навірываць іх, каб і сьледу не засталася ад іх, каб не напаміналі яны аб граніцах. І з асабліваю заўзятасцю насядае ён на двор і сядзібу Пракопа Дубягі, наносячы туды цэлыя гурбы

хрыбяткога сьнегу, пранятага ёмкім марозам. Ад Пракопавага плоту засталіся адны толькі кончыкі кольяў над замыславатымі карнізамі сьнягоў, а клуня па самую страху ўвайшла ў гурбы. І трудна сказаць, чаму так няласкаў вецер да дзядзькі Пракопа: ці то таму, што яго сядзіба крыху вытыркае з раду другіх сядзіб, тулячыся ў лагчыныцы каля балота, што падступае амаль да самой вёскі Затоньне, ці можа і таму, што дзядзька Пракоп ня надта горнеца да колектывізацыі [5, с. 3 – 4].

Смело и уверенно ходит по полю ветер. Ис особенным напором насаждает он на двор и на постройки Прокопа Дубяги, нанося туда целые сугробы шуришащего снега, пронизанного хрупким морозом. От забора остались одни только концы колева над замысловатыми карнизами снегов, а клуня до самой крыши вошла в сугробы. И трудно сказать, почему так немилостив ветер к дяде Прокопу: может потому, что его усадьба немножко выступает почти к самой деревне Затонье [2, с. 129].

Тут мае месца канфрантацыя камунікатыўных пазіцый у перакладзе, калі аўтар імкнецца ўлічыць магчымае ўспрымманне іншамоўнага чытача (а яшчэ і цэнзара) і ўносіць адпаведныя змены ў тэкст першакрыніцы. У аўтаперакладзе пісьменнік не стаў рабіць іранічных заўваг наконт калектывізацыі, скараціўшы вялікі абзац напалову. Так Я. Колас абмінуў небяспечнае месца ў творы, “адрэдагаваўшы” яго пры перакладзе.

Пры гэтым адной з галоўных задач, якія стаялі перад пісьменнікамі-перакладчыкамі, было захаванне нацыянальнай адметнасці арыгінальных твораў пры перакладзе. З гэтай мэтай у пераклад уносіліся асобныя беларускія словы і цэлыя выразы – крэалізацыя, г. зн. «дапушчэнне ў пэўных выпадках у перакладзе “чужамоўнасці” арыгінала» [16, с. 68].

Якуб Колас таксама карыстаўся гэтым прыёмам:

Ты ж пасудзі сам: грамада, гуртовая праца, прастор. Ні табе гэтых межаў, ні вузкіх загонаў, дзе і з канём павярнуцца нельга [5, с. 10].

Ты же посуди сам: грамада, общий труд, простор. Ни тебе этих межей, ни узких загонов, где и с лошадкой повернуться нельзя [2, с. 132].

Захаванне нацыянальнай спецыфікі твора – адна з найважнейшых задач і праблем мастацкага перакладу. Нацыянальная літаратура – як частка нацыянальнай культуры – нясе ў сабе галоўныя яе адметнасці. Пісьменнік вельмі ўважліва ставіўся да перадачы нацыянальных асаблівасцей у творах і захавання іх у перакладзе, імкнуўся як мага шырэ і шматгранней паказаць рускім чытачам багацце нашай культуры, якое ў першую чаргу захоўваецца ў мове. І таму з мэтай вылучыць і падкрэсліць спецыфічны нацыянальны каларыт арыгінала дапускаў у перакладзе крэалізацыю –

не перакладаў асобныя словы ці выразы і ўводзіў іх у рускі лад мовы. Звыклія для мовы арыгінала, такія словы часам аказваюцца штучнымі ў мове перакладу і больш чым трэба звяртаюць на сябе ўвагу. Так здарылася і ў прыведзеным прыкладзе з аповесці “Адшчапенец”, дзе словы *грамада* і *межэй* у перакладзе гучаць ненатуральна для рускай мовы і выбіваюцца з агульнага тэксту. Аднак трэба мець на ўвазе, што пераклад быў створаны ў той час, калі тэорыя мастацкага перакладу, па сутнасці, яшчэ толькі нараджалася, таму не выключаны ў большай ці меншай ступені памылкі.

Падагульніўшы ўсё сказанае, можна зрабіць выснову. На характар перакладчыцкай творчасці Якуба Коласа перыяду 1930-х гг., у прыватнасці на аўтарскі пераклад аповесці “Адшчапенец”, вялікі ўплыў мелі гістарычныя абставіны і літаратурна-крытычная барацьба. Прычым уплыў аказаўся настолькі адмоўным, што пісьменнік быў вымушаны займацца аўтацэнзурай, ісці на такія змены ў перакладзе, якія ў арыгінале ніколі не дапусціў бы. Таму абсалютна справядліва будзе назваць гэты пераклад дакументам сваёй эпохі.

Спіс літаратуры

1. **Алексеев, М. П.** Проблема художественного перевода: Вступ. лекция в Иркутск. гос. ун-те 15 дек. 1927 г. / М. П. Алексеев. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1931. – 50 с.
2. **Антология белорусской литературы** / под общ. ред. В. Бахметева и М. Климовича. – М.: Гослитиздат, 1934. – 327 с.
3. **Барашка, І.** Сёння папутніцкай літаратуры / І. Барашка // Маладняк. – 1930. – № 3. – С. 125 – 128.
4. **Верабей, А. Л.** Беларуска-рускі паэтычны ўзаемапераклад 20 – 30-х гадоў / А. Л. Верабей. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 221 с.
5. **Колас, Я.** Адшчапенец / Я. Колас. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1932. – 203 с.
6. **Колас, Я.** Як я пісаў аповесць “Адшчапенец” // Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас – Мінск: Маст. літ., 1976. – Т. 11: Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1917 – 1946 гг. – С. 91 – 97.
7. **Мікуліч, Б.** Беларускае пісьменнікі на расійскай мове / Б. Мікуліч // Маладняк. – 1930. – № 2. – С. 160 – 161.
8. **Мушынскі, М. І.** Беларуская крытыка і літаратуразнаўства: 20 – 30-я гады / М. І. Мушынскі // АН БССР Ін-т літ. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 376 с.
9. **Мушынскі, М. І.** Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа / М. І. Мушынскі. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 1127 с.
10. **Попович, А.** Проблемы художественного перевода / А. Попович; под ред. П. М. Топера. – М.: Высш. шк., 1980. – 198 с.
11. **Рагойша, В.** Вяршыні: з невядомага і забытага пра Я. Купалу, Я. Коласа, М. Багдановіча / В. Рагойша. – Мінск: Універсітэцкае, 1991. – 199 с.
12. **Рагойша, В. П.** Пераклаў Якуб Колас... / В. П. Рагойша. – Мінск, Выд-ва БДУ, 1972. – 112 с.
13. **Федоров, А. В.** Искусство перевода и жизнь литературы: очерки / А. В. Федоров. – Ленинград: Сов. писат., Ленингр. отд-ние, 1983. – 352 с.
14. **Чуковский, К.** Собрание сочинений: в 6 т. / К. Чуковский. – М.: Худож. лит., 1966. – Т. 3: Живой как жизнь. Высшее искусство. Из англо-американских тетрадей. – 839 с.
15. **Колас, Я.** У думках, у сэрцах, у песнях: успаміны, нарысы, эсэ, прысвячэнні / Я. Колас; уклад. М. Міцкевіча. – Мінск: Маст. літ., 2012. – 607 с.
16. **Яскевіч, А.** Сумежка: мова, пераклад, вытокі прозы / А. Яскевіч. – Мінск: Маст. літ., 1994. – 253 с.

Наталля ЯКАВЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

СУЧАСНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ВЫВУЧЭННЯ ГРАФІКІ ПАЭТЫЧНАГА ТЭКСТУ

УДК 372.8:82

У артыкуле прааналізаваны разнастайныя сучасныя падыходы да вывучэння графікі паэтычнага тэксту. Раскрыты асаблівасці графікі візуальных паэтычных твораў, выпрацаваны падыходы для комплекснага аналізу графічных сродкаў сучаснай беларускай паэзіі. Абгрунтавана прапанова аналізаваць графічныя параграфемныя сродкі ў наступным парадку: размяшчэнне на плоскасці, шрыфтовае вылучэнне тэксту, пунктуацыйнае афармленне. Зроблены высновы, што вывучаць графіку паэтычных твораў неабходна не толькі з пазіцый літаратуразнаўства, але і з пазіцый лінгвістыкі, лінгвастылістыкі, семантыкі, семіётыкі.

Ключавыя словы: *паэтычная графіка, візуальна-графічнае аблічча тэксту, графічнае афармленне верша, прыёмы і сродкі візуалізацыі, візуальная паэзія, фігурныя вершы.*

The article highlights different modern approaches to the research of the graphic of the poetry text. The peculiarities of visual poetry works are disclosed. The approaches to the complex analysis of graphic means of modern Belarussian poetry are developed. There is an offer to analyze graphic means in such order: location on the surface, type's dedication and punctuation. The author draws the conclusion that there is a need to learn the graphic of the poetry text not only with the help of literature but also linguistics, lingvostylistics, semantics and semiotics.

Паэтычны тэкст функцыянуе пераважна ў пісьмовай форме, а значыць, ён павінен мець адпаведныя графічныя знакі арганізацыі. Чытач пры першым поглядзе на тэкст, як правіла, адразу распознае, што перад ім: проза, драматычны твор або верш, нават калі ён напісаны на замежнай мове. У слоўніку лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў *вершаваная мова* – мерная, рытмічна арганізаваная мова, інтанацыйна (а на пісьме – і графічна) падзеленая на супастаўляльныя паралельныя рады, супрацьлеглая праявінай мове [1, с. 42 – 43]. Проза мае адзін прынцып дзялення – сінтаксічны, у паэзіі іх два – сінтаксічны і графічны, вядучы [2, с. 38]. К. Штайн падкрэслівае, што калі прозу можна лічыць візуальным аб'ектам толькі з вядомымі агаворкамі, то вершаваны тэкст заўсёды візуальны, таму што “з’яўляецца графічна маркіраваным у адносінах да іншых відаў тэксту: пра гэта кажа яго падкрэсленая вертыкальнасць у прасторы старонкі з графічным акцэнтаваннем верша” [3, с. 136].

Праблему графікі ў вершах з розных бакоў вывучалі многія даследчыкі: Б. Тамашэўскі даследаваў праблему “графічнай формы”, А. Жоўціс – “графічную кампазіцыю” вершаванага твора, Г. Вінакур – “тыпаграфскую форму вершаванага радка”, Ю. Лотман разважаў пра “графічны вобраз паэзіі”, Е. Дзіброва пра “графічную прастору тэксту”. Гісторык антычнай літаратуры і рускай паэзіі М. Гаспараў, з імем якога звязаны пачатак новай галіны філалогіі – лінгвістыкі верша, не толькі вывучаў “графічную тэхніку”, “графічнае афармленне”, але і зрабіў аналіз “нестандартных графічных прыёмаў”.

Трэба адзначыць, што за кароткі прамежак часу выйшла шмат прац, прысвечаных сучаснай візуальнай паэзіі, тым не менш навукоўцы адзначаюць неабходнасць сістэмнага, шматаспект-

нага даследавання такой прыкметы паэтычнага тэксту, як графічнасць. Пры гэтым неабходна адзначыць, што яшчэ не пабудавана іерархічная сістэма паняццяў для апісання і аналізу графікі паэтычных твораў.

Мэта нашага даследавання – зрабіць агляд сучасных даследаванняў графікі паэтычнага тэксту і на гэтай аснове абгрунтаваць падыходы да вывучэння графічных складнікаў сучаснай беларускай паэзіі. Перад намі стаяць задачы разгледзець тэарэтычныя асновы візуалізацыі паэтычных твораў; раскрыць асаблівасці графікі візуальных паэтычных тэкстаў; выпрацаваць падыходы для комплекснага аналізу графічных сродкаў сучаснай беларускай паэзіі.

Для нашага даследавання асабліва важны падыход, распрацаваны Ю. Лотманам, на думку якога, ва ўсіх выпадках, калі мы заўважаем у графіцы наўмысную арганізацыю, можна гаварыць пра паэтычнае значэнне графікі, паколькі “ўсё арганізаванае ў паэзіі робіцца значным. Але графіка ўжо арганізавана ў агульнай сістэме мовы. Ці нясе значэнне гэтая арганізацыя? Можна выказаць здагадку, што ва ўсіх выпадках, калі графічная сістэма супадае з фаналагічнай і яны паўстаюць у свядомасці носьбіта мовы як адзіная сістэма, графіка радзей становіцца носьбітам паэтычных значэнняў. Але там, дзе аўтаматызм іх сувязі руйнуецца і агляецца канфлікт паміж гэтымі сістэмамі, узнікае... магчымасць насычэння графікі паэтычным сэнсам. Паколькі вуснае жыццё мастацкага тэксту рэгулюецца выканальніцтвам (дэкламацыяй), пісьмовы тэкст павінен мець адпаведныя знакі арганізацыі. Гэтую ролю выконвае графіка” [4, с. 77 – 81].

Паколькі асноўная роля паэтычнай графікі заключаецца ў візуалізацыі паэтычнага тэксту,

трэба засяродзіць увагу на адрозненні графікі моўнай (алфавіта), якая адыгрывае прыкладны характар, і графікі паэтычнай, што мае якасці раўнапраўнага паэтычнага выказвання.

Вялікі ўклад у даследаванне сістэмы і структуры паэтычнага тэксту зрабіў Ю. Казарын. Ён разглядае паэтычны тэкст як унікальную функцыянальна-эстэтычную сістэму, дзе любая адзінка паэтычнага тэксту з'яўляецца выразнікам сэнсу і можа дамінаваць у агульных працэсах паэтычнага сэнсаўтварэння. Адзінкамі паэтычнай графікі аўтар лічыць наступныя знакі і іх аб'яднанні (комплексы): графемы, графалексемы, графічныя адзінствы, аўтарскую арфаграфію і пунктуацыю, а таксама графічны малюнак і графічны арнамент [5].

Вывучэнню паэтычнай графікі прысвечаны шэраг расійскіх дысертацыйных даследаванняў. Так, А. Сцяпанаў на прыкладзе фігурнай графікі, строфікі, вершаванага пераносу зрабіў выснову, што семантыка вершаванага тэксту задаецца яго візуальнасцю, здольнасцю быць графічна маркіраваным у адносінах да іншых відаў літаратурна-мастацкага тэксту [6]. Вывучаючы інтанацыю і стыль вершаванай мовы, А. Суслава прыходзіць да высновы, што графічныя сродкі вылучэння ў інтанацыйна вершаваным стылі выступаюць як інтанацыйны сродак актуалізацыі слова, як сродак выяўлення “ўнутрана-дыялагічных” адносін паміж маркіраванай стрыжнявой канструкцыяй і графічна семантычным нейтральным тэкстам [7]. І. Барысава адносіць графіку да адмысловага раздзела паэтыкі, які вывучае асаблівасці афармлення мастацкіх твораў, г. зн. сістэму графічных сродкаў, што выкарыстоўваюцца ў тэксце. Выяўлена структура і функцыі названых графічных сродкаў, што дапамагае ўбачыць намеранасць выкарыстання гэтых сродкаў і дапамагае ўстанавіць асаблівасці працы паэта над графікай верша [8]. Р. Бутаў разглядае паэтычны тэкст як адмысловае графіка-тапаграфічнае адзінства, вывучае графіку ва ўсёй разнастайнасці яе складнікаў, робіць выснову, што графіка вершаванай мовы стварае не толькі вонкавае аблічча тэксту, але і яго сэнсавую шматмернасць [9]. Д. Сухавей у візуалізацыі вершаванай мовы выдзяляе: 1) традыцыйнае маркіраванне аўтаматычных выразных сродкаў вершаванай мовы, 2) візуальную паэзію ў чыстым выглядзе, якая мае форму тых ці іншых рэальных рэчаў, 3) візуалізацыю верша як спосабу спазнання свету ці перадачы інфармацыі [10].

Асаблівую ўвагу даследчыкаў прыцягваюць творы, у якіх выкарыстана камбінацыя мо-

вы з элементамі іншых семіятычных сістэм, аднак адзіныя тэрміналагічныя абазначэнні такіх твораў яшчэ не выпрацаваны. Розныя аўтары называюць іх крэалізаванымі, семіятычна ўскладненымі, відэавербальнымі, выяўленчавербальнымі, полікодавымі. А. Анісімава вызначае падобныя тэксты як асаблівы лінгвавізуальны феномен, тэкст, у якім вербальны і невербальны кампаненты ўтвараюць адно візуальнае, структурнае, сэнсава-функцыянальнае цэлае, што забяспечвае яго комплекснае прагматычнае ўздзеянне на адрасата [11, с. 71].

Нягледзячы на тое, што графічнае адлюстраванне зместу мае месца з часоў вынаходства пісьменнасці, у сучаснай навуцы да нашага часу сістэма канстытуэнтаў яшчэ не выпрацавана. Трэба адзначыць, што ў сувязі з рознай трактоўкай паняццяў, якімі карыстаюцца як аўтары, так і даследчыкі паэзіі, да гэтага часу існуюць дублетныя паняцці. Больш часта ўжываюцца фармулёўкі “графічная форма”, “візуальнае аблічча”, “графічнае афармленне паэтычнага тэксту”, “паэтычная графіка”. Нявыпрацаванасць тэрміналогіі адчуваецца не толькі ў розных аўтараў, але часам і ў аднаго і таго ж аўтара нават у адным артыкуле. Напрыклад, І. Барысава як сінонімы разглядае паняцці *прыёмы* і *сродкі* пры аналізе “лесвічкі”, “курсіву”, “графічнага эквіваленту тэксту”; К. Слуцкая ў адных выпадках ужывае тэрмін *канкрэтная паэзія*, у другіх – *візуальная ў* адносінах да адных і тых тэкстаў.

У даследаванні графікі сучаснай беларускай паэзіі, на наш погляд, мэтазгодна лічыць сістэмаўтваральным, ключавым паняццем *паэтычная графіка*, пад якой мы прапануем разумець асаблівую знакавую сістэму літарных і нялітарных прыёмаў, сродкаў, элементаў, форм графічнага адлюстравання зместу паэтычнага твора, што з'яўляецца адначасова феноменам паэтычнага тэксту (паэтычнага дыскурсу) і паэтычнай эстэтыкі ў цэлым. Між тым неабходна строгае распазнаванне спосабаў, прыёмаў і сродкаў графічнага афармлення паэтычнага тэксту з мэтай яго візуалізацыі, і менавіта твораў графічнай, візуальнай паэзіі.

Графічныя сродкі ў традыцыйна аформленым паэтычным творы выконваюць сваю асноўную функцыю фіксацыі вуснай мовы на пісьме пры дапамозе літар і пунктуацыйных знакаў. Прыклады традыцыйнага афармлення літаратурна-мастацкага твора знаходзім у “Сучасным літаратурна-мастацкім расповедзе” [12, с. 121 – 123], аднак наўмыснае адхіленне ад нарматыўнага графічна-

га афармлення парушае яго празрыстасць і пранікальнасць, паколькі знікае аўтаматызм успрымання. Гэтая акалічнасць і дае падставу весці гаворку пра экспрэсіўнасць графікі ў літаратурным творы. З дапамогай адмысловых сродкаў візуальнае функцыянаванне тэксту верша або асобных яго графічных элементаў аказваецца семантычна напружаным. Вядучую ролю ў графічным афармленні верша адыгрываюць пунктуацыйныя знакі і спецыфічныя спосабы вербальна-графічнага акцэнтавання тэксту, а адступленні ад графічнай нормы знаходзяць новыя сэнсы і становяцца адным з раўнапраўных элементаў паэтычнага выказвання.

Азначэнне такой з’явы, як візуалізацыя, ёсць у “Паэтычным слоўніку” А. Квяткоўскага. Ён уводзіць тэрмін *графічная форма* – “афармленне тэксту літаратурнага твора такімі паліграфічнымі сродкамі (друкарскі набор), якія надаюць яму наглядную выразнасць, што дапамагае працэсу ўспрымання”. Аўтар на прыкладзе паэтычнага тэксту акрэслівае асноўныя элементы візуальнай структуры: агульнапрыняты спосаб друкавання вершаў у калонку, па строфах, з вылучэннем кароткіх і доўгіх радкоў, – і робіць заўвагу, што часам некаторыя паэты разбіваюць верш на асобныя радкі, адзначаючы такім чынам інтанацыйна-лагічныя паўзы ў вершы [13].

У мовазнаўцаў узрастае цікавасць да паралінгвістычных, невербальных сродкаў, якія не ўваходзяць у сістэму мовы і не з’яўляюцца моўнымі адзінкамі, але суправаджаюць пісьмовую мову, бяруць удзел у стварэнні цэласнасці стылістычнай характарыстыкі твора, у рэалізацыі аўтарам яго мастацкай задумы. Мы ж у нашым даследаванні з вялікай колькасці самых разнастайных невербальных сродкаў будзем разглядаць толькі графічныя, якія ўдзельнічаюць у перадачы інфармацыі і служаць лепшаму разуменню тэксту. Да іх адносяць графічную сегментацыю тэксту, даўжыню радка, курсіў, прабелы, шрыфт, колер, друкарскія знакі, лічбы, незвычайную арфаграфію і расстаноўку пунктуацыйных знакаў. У цяперашні час паралінгвістычныя сродкі, іх змястоўныя і прагматычныя патэнцыі інтэнсіўна даследуюцца ў рэчышчы параграфемікі як адмысловым раздзеле лінгвістыкі аб пісьмовай мове. А. Баранаў і Л. Паршын прапануюць адрозніваць тры групы параграфемных сродкаў у залежнасці ад механізмаў стварэння: сінграфемныя сродкі (мастацка-стылістычнае вар’іраванне пунктуацыйных знакаў), супраграфемныя сродкі (шрыфтавое

вар’іраванне) і тапаграфемныя сродкі (плоскасцёвае вар’іраванне тэксту) [14]. Больш лагічна, з нашага пункту гледжання, аналізаваць графічныя параграфемныя сродкі паэтычнага твора ў наступным парадку.

Размяшчэнне на плоскасці. У арганізацыі семіятычнай прасторы тэксту ўдзельнічаюць размяшчэнне тэксту на старонцы, фармат аркуша, адценне і якасць паперы і г. д. Традыцыйнае выраўноўванне тэксту па левым краі, як і пачатак кожнага радка з вялікай літары. У сучаснай паэзіі тэксты ўсё часцей згрупаваны да цэнтра старонкі, што актуалізуе візуальнае ўспрыманне ў сувязі з тэмай верша і часта спалучаецца з міжрадкавымі пераносамі. Напрыклад, верш “Вось так узгараецца слова...” Я. Янішчыц:

Вось так узгараецца слова:
Паблізу. Сардэчна. Здаля.
Мы будзем з табою часова –
Праменьчык,
Іскрынка,
Ралля.
Спяшаемся часта дарэмна.
Марудзім на пошласць і зло.
Мы будзем з табою ўзаемна –
Каліна,
Слязіна,
Святло.
Глядзі, як заранка трапечы
Над шапкай зялёнай галля!
Мы будзем з табою навечна –
Карэньчык,
Каменьчык,
Зямля.

Выраўноўванне тэксту па правым краі часта спалучаецца з частковым адмаўленнем ад загалоўных літар у пачатках радкоў. Апроч тэксту ў цэлым, на старонцы можа актуалізавацца дзяленне тэксту на часткі. Візуальны патэнцыял сучаснага верша ўзмацняецца ненаарматыўным выкарыстаннем падзелу на строфы, паміж якімі робіцца інтэрвал у выглядзе вертыкальнага прабелу. Павялічаны інтэрвал выкарыстоўваецца для сегментавання элементаў меншых, чым строфа, напрыклад, аднаго радка ці нават часткі радка, што ўплывае на выражэнне шматпланавасці тэксту.

Шрыфтавое вылучэнне тэксту, якое інакш называюць шрыфтавым вар’іраваннем або шрыфтавымі акцэнтамі. Змена шрыфту ў кожным канкрэтным выпадку мае пэўную мэту, расшыфроўка якой вельмі важная для адэкватнага ўспрымання дадзенага тэкставага фрагменту. Напрыклад, у вершы “*Repetitio est mater*

studiorum” Р. Барадуліна шрыфтам вылучана слова *сюррэалізм*, чым, на наш погляд, аўтар падкрэслівае свае адносіны да гэтага кірунку ў мастацтве:

Не ведаю, пра што
Шэпчацца ў моры парусніку,
З чым трэба таіцца на мытнях
Дыпламатычным валізам.
А вушацкі салавей-запойнік
Паўтарае, каб не забыцца
Слова незразумелае ў парасніку
Сюррэалізм...

У рамках цэлага тэксту ўсе разрозненыя шрыфтавыя акцэнты ўтвараюць адзіную сістэму, якая з’яўляецца немалаважным кампанентам пісьмовай формы твора.

Пунктуацыя як сістэма неалфавітных (графічных) дадатковых сродкаў таксама ўдзельнічае ў размеркаванні сэнсаў у паэтычным тэксте. Асноўныя адзінкі пунктуацыі – пунктуацыйныя пазіцыі, якія маркіруюцца знакамі прыпынку і рознымі графічнымі сродкамі: шрыфт, разрадка і інш. Некаторыя аўтары ўвогуле не выкарыстоўваюць традыцыйныя знакі прыпынку: дзе яны павінны знаходзіцца, мы здагадваемся з графічнага афармлення верша. Прыкладам можа служыць наступны верш А. Данільчык:

* * *

*выплываюць з віроў глыбокіх
расцвітаюць на сіняй вадзе
кветкі лотасы*

*выгарэзваюць між сцяблінамі
ловяць сонца бакамі бліскучымі
рыбкі дробныя*

*уздымаюцца хвалі светлыя
дасягаюць туды дзе песціцца
лісце цёплае*

*за штурышком штурышок пачынаецца
мяккім дотыкам мой малюсенькі
прачынаецца*

Ілюстрацыяй выкарыстання спосабаў, прыёмаў і сродкаў графічнага афармлення паэтычнага тэксту з мэтай яго візуалізацыі можа служыць творчасць беларускай паэткі А. Спрычан, якая надае вершам арыгінальны графічны выгляд, гарманічна спалучае традыцыйнае і наватарскае ў творчасці. У якасці прыкладу разгледзім верш:

жывая?

задаю сабе пытанне і часам толькі таму,
што задаю,
даведваюся,
што жывая.

жывая!

стаўлю двукроп’е і пералічваю
назоўнікі жаночага роду адзіночнага ліку
БЕЛАРУСЬ,
ЗЯМЛЯ,
МОВА,
ПАЭЗІЯ,
ПРЫРОДА і інш.

жывая...

Шматкроп’е хавае ў сабе невядомы працяг
і вядомае робіць шматзначным.

жывая,

і не ведаю,

што пасля коскі яшчэ сказаць пра сябе.

жывая–

а асноўны працяжнік ставіцца
паміж датамі нараджэння і смерці.

жывая!

Крычу ў глыбокі калодзеж,
і вада з яго ніколі не стане мёртваю.

жывая.

Колькі самоты і суму
ў найменшым знаку прыпынку.

Тут мы назіраем і нетрадыцыйнае размяшчэнне верша на паперы, і шматкроп’е, якое дазваляе аўтару зрабіць акцэнт, а чытачу запоўніць паўзу ўласнай думкай, і вылучэнне тлустым шрыфтам.

У асобную катэгорыю для даследавання выдзяляюць графічныя формы адлюстравання зместу (дублетныя паняцці: зрокавыя формы верша, візуальная графіка). Візуальная графіка характэрная для паэтычных тэкстаў, якія прынята называць фігурнымі, або візуальнымі. Такія тэксты функцыянуюць, паводле слушнай заўвагі Ю. Казарына, выключна ў пісьмовай (друкаванай) форме. Спецыфіка іх звязана з тым, што ў іх успрыманні дамінуе візуальнае, што часам робіць больш лёгкім або цяжкім разуменне сэнсу.

Важнае для разумення тэндэнцый сучаснай паэзіі меркаванне Т. Хархура, які лічыць, што ў нейкі момант традыцыйная паэзія перастала быць той галіной, у якой мелі б месца новыя здзяйсненні, што «візуальны элемент, прыўнесены ў моўную структуру, дзякуючы сваёй прыродзе не павінен падпарадкоўвацца заканамернасцям і правілам мовы. Выходзячы за іх межы, ён павялічвае “свабоду” мовы паэтычнай» [15]. Тэрмін “візуальная паэзія” прыжываецца ў літаратуразнаўстве нялёгка. Часцей гавораць пра фігурны верш, аднак пад фігурнымі вершамі не заўсёды разумеюцца адно і тое. Часцей за ўсё пад імі маюць на ўвазе вершаваныя тэксты, графічна аформленыя так, што з размяшчэння радкоў ці вылучаных у радках літар складаюцца абрысы прадмета:

манаграмы, трыкутніка, сякеры, алтара і г. д. Менавіта графічнымі формамі, так званымі цвёрдымі формамі адлюстравання зместу, з'яўляюцца акраверш, анаграма, паліндром, фігурны верш. Азначылася тэндэнцыя лічыць фігурныя вершы толькі часткай больш шырокай з'явы, якую В. Жыбуль, арыгінальны паэт-эксперыментатар, аўтар некалькіх паліндромных паэм, прапануе называць тэрмінам "візуальная паэзія" [16, с. 107] і падрабязна яе аналізуе.

У сучаснай паэзіі акрэслілася тэндэнцыя новага стаўлення да візуальна-графічнага аблічча тэксту. Яго афармленне становіцца адным з раўнапраўных элементаў паэтычнага выказвання. Разам з тым графіка лічыцца адным з мала даследаваных кірункаў, асабліва гэта адносіцца да вывучэння творчасці сучасных беларускіх паэтаў.

Увагу даследчыкаў у візуальнай паэзіі прыцягвае нестандартнасць вырашэння паэтычнай задачы, шматпланавая вобразнасць тэксту за кошт трохмернага малюнка, які выводзіць рэцыпіента на новы ўзровень успрымання аўтарскай ідэі, заклікае чытача да суаўтарства. Найбольшую ўвагу даследчыкаў сучаснай візуальнасці прыцягваюць суадносіны моўнага (вербальнага) і візуальнага (невербальнага) кампанентаў.

За апошнія гады ў рамках сучаснай лінгвістыкі цікавасць да так званай візуальнай інфармацыі істотна ўзрасла, што адзначаецца ў большасці даследаванняў, прысвечаных вывучэнню сучасных паэтычных твораў. Найбольш значнай і выразнай асаблівасцю сучаснай паэзіі з'яўляецца пошук прыёмаў і сродкаў яе візуалізацыі. Мэтанакіраванае выкарыстанне прыёмаў візуалізацыі дапамагае ўбачыць і зразумець асаблівасці працы паэта над графікай верша, выявіць уплыў графікі на яго семантыку. Нягледзячы на розныя падыходы, даследчыкі візуальнай паэзіі не супярэчаць адзін аднаму ў тым, што візуалізацыя тэксту графічнымі элементамі пашырае яго вобразнае і сэнсавое значэнне.

Прыведзены ў артыкуле агляд навуковай літаратуры дазваляе зрабіць выснову, што сучасныя аўтары вывучаюць графіку паэтычных твораў не толькі з пазіцыі літаратуразнаўства, але і з пазіцыі лінгвістыкі, лінгвастыстыкі, семантыкі і семіётыкі. Асноўныя вынікі даследаванняў могуць служыць базай для далейшага вывучэння графікі паэтычных твораў.

Спіс літаратуры

1. **Абабурка, М. В.** Слоўнік лінгвастылістычных і тэкс-сталагічных тэрмінаў / М. В. Абабурка, Т. А. Казімірская, В. М. Саўчанка. – Магілёў : УА "МДУ імя А. А. Куляшова", 2012. – 284 с.
2. **Федотов, О. И.** Основы русского стихосложения : метрика и ритмика / О. И. Федотов. – М. : Флинта, 1997. – 240 с.
3. **Штайн, К. Э.** Графика поэтического текста / К. Э. Штайн // Вестник Ставропол. гос. пед. ун-та. Соц.-гуманит. науки. – 1995. – Вып. 1. – С. 135 – 145.
4. **Лотман, Ю. М.** О поэтах и поэзии : анализ поэтического текста / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство, 1996. – 846 с.
5. **Казарин, Ю. В.** Поэтический текст как уникальная функционально-эстетическая система : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Ю. В. Казарин. – Екатеринбург, 2001. – 408 с.
6. **Степанов, А. Г.** Семантика стихотворной формы (Фигурная графика, строфика, enjambement) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / А. Г. Степанов. – Тверь, 2004. – 186 с.
7. **Суслова, Е. В.** Интонация и стиль стихотворной речи : на материале поэзии XX века : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Е. В. Суслова. – Бийск, 2005. – 178 с.
8. **Борисова, И. М.** Графический облик поэзии : "лесенка", курсив, графический эквивалент текста (На материале поэзии Н. А. Некрасова, его предшественников и современников) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / И. М. Борисова. – Оренбург, 2003. – 260 с.
9. **Бутов, Р. Н.** Графика в поэтическом тексте : традиции и инновации : на материале русской поэзии XX века : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Р. Н. Бутов. – Ижевск, 2010. – 227 с.
10. **Суховой, Д. А.** Графика современной русской поэзии : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Д. А. Суховой. – СПб., 2008. – 271 с.
11. **Анисимова, Е. Е.** Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : учеб. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов / Е. Е. Анисимова. – М. : Издательский центр "Академия", 2003. – 128 с.
12. **Абабурка, М. В.** Сучасны літаратурна-мастацкі расповед : манаграфія / М. В. Абабурка, В. М. Саўчанка. – Магілёў : УА "МДУ імя А. А. Куляшова", 2011. – 260 с.
13. **Квятковский, А. П.** Поэтический словарь / А. П. Квятковский; науч. ред. И. Роднянская. – М. : Сов. Энцикл., 1966. – 376 с.
14. **Баранов, А. Г.** Воздействующий потенциал варьирования в сфере метаграфемы / А. Г. Баранов, П. Б. Паршин // Проблемы эффективности речевой коммуникации : сб. науч.-аналит. обзоров / ред.-сост. и авт. введ. Н. А. Безменова, Л. Г. Лузина. – М. : ИНИОН, 1989. – С. 41 – 115.
15. **Хархур, Т.** Слияние поэзии и живописи / Т. Хархур // Журнал современной поэзии ЛИМБ. – 2002. – № 12. – С. 1 – 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/1276732>.
16. **Жыбуль, В.** Кароткая гісторыя беларускай візуальнай паэзіі / В. Жыбуль // Тэксты. – 2007. – № 3. – С. 107 – 129.

Алена ГІРЫНА,

старшы выкладчык Магілёўскага дзяржаўнага абласнога інстытута развіцця адукацыі, аспірант кафедры беларускай мовы Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25.09.2014 г.

РЭАЛІЦІ-ПАЭЗІЯ

АДМЕТНАСЦІ СУЧАСНАЙ ЖАНОЧАЙ ПАЭЗІІ

ЭПИГРАММА

*Могла ли Биче словно Дант творить,
Или Лаура жар любви восславить?
Я научила женщин говорить...
Но, Боже, как их замолчат заставит!* [1, с. 146].

Так Ганна Ахматава выказалася пра ўсіх жанчын, хто спрабаваў пісаць. А такім жанчынам заўсёды было цяжка даказаць, што іх паэзія не горшая за мужчынскую. Альфонс Кар зазначыў яшчэ больш прамі: “Жанчына пісьменнік вінаватая ў двух грахах: яна памнажае колькасць кніжак і памяншае колькасць жанчын”.

Як напісала Вольга Гапеева, “жанчыны, якія займаліся літаратурай, былі заўсёды. Колькасць на іх не параўнаць з мужчынамі, але, калі быць шчырымі да канца, гэтага і не трэба рабіць, бо нельга забывацца пра ўмовы, у якіх ішло станавленне жанчыны-аўтара. А спрыяльнымі іх ніяк не назавеш. Прафесія пісьменніка, як і шмат іншых, лічылася мужчынскай. Але нават у такіх абставінах знаходзіліся жанчыны, якія наважваліся на гэты крок – іх чакала барацьба, прычым далёка не ў роўным баі. Нават у паэзіі, якая асацыіруецца з маладосцю, прыгажосцю, жарсцю і запалам, жанчыны не прапускарліся на ўзровень, вышэйшы за альбомныя вершыкі” (Літаратура мужчынскага роду // АРСНЕ Пачатак, 2007, № 4).

На шчасце, у беларускай сучаснай літаратуры багата паэтак-жанчын. Яны вельмі розныя, але іх усіх, на наш погляд, аб’ядноўвае некалькі агульных рыс.

I. Падабенства да Ганны Ахматавай. Думаецца, такое падабенства самімі аўтаркамі не ўсведамляецца, хутчэй, гэта праява жаночасці ў творчым мысленні пісьменніц.

Для параўнання прывядзем знакамiтыя радкі Г. Ахматавай:

*Я пришла к поэту в гости.
Ровно полдень. Воскресенье.
Тихо в комнате просторной,
А за окнами мороз* [1, с. 178].

А вось вершаванні сучасных беларускіх паэтак:

*Я склала зброю. Стаптала боты.
Зламала кіпці. Пайшла дадому*
Віка Трэнас [2, с. 45].

*Я заблукала ў кніжнай краме
Паміж паліц са старадрукамі.
Я зачэпілася рукамі
За крылы вокладак...*

Джэці [3, с. 34].

*Вочы заплюшчыла:
не ведаю, куды глядзець –
на мапу радзімак тваіх
ці на зорную мапу неба
над намі?*

Аксана Спрыначан [4, с. 78].

Кароткія, парванія радкі, прадметнасць, апісанне кожнага дзеяння, руху як адлюстраванне пачуццяў – усё гэта характэрна для жаночай паэзіі і сёння.

II. Лірыка кахання. Вершы пра каханне атрымліваюцца ў жанчын больш шчырымі і няштучнымі. Пры тым, што жанчыны звычайна фіксуюць свае пачуцці, а мужчыны – факты. Жанчына і пра сапраўднае фізічнае каханне, і пра платанічнае – піша аднолькава. Мужчына піша вершы, дзе яго адносіны з аб’ектам кахання вызначаныя. Каханне ў мужчын больш канкрэтнае.

У жанчын вершы поўныя супярэчнасцяў. Так, напрыклад, у вершы Т. Сівец герайня ўпэўнівае ў адсутнасці ўсялякіх пачуццяў, хоць увесь верш прасякнуты шчырым, палымным пачуццём кахання.

*Я так доўга табе не пісала, што нават дзіўна...
Дзе я была, што рабіла, за кім ішла?..
Гэта не важна – я... Не пазірай на гадзіннік!
Я не затрымаю... Я больш не трымаю зла...
Больш няма ні надзеі, ні... нават апошняй
просьбы...*

*Столькі
гадоў, а запоўніць – запомніць – няшмат...
Толькі вось сын ужо рос бы...
Не слухай!.. Ні крыўдаў, ні грозьбаў...
Болей нічога... Нічога... Нічога... Няма...* [5, с. 90].

Адразу ўзгадваецца знакамiтае: «калі жанчына гаворыць “не”, не значыць, што яна кажа “не”».

Мужчына піша прысвячэнне жанчыне, жанчына піша пра ўласныя пачуцці, якія, паводле жаночай версіі, не паддаюцца ніякай класіфікацыі.

III. Метафарычнасць, часам збытковай. Метафарычнасць – увогуле рыса маладой паэзіі. Але жанчыны карыстаюцца метафарамі своеасабліва, надзвычай шырока. Вобразныя сродкі дапамагаюць надаць вершу рысы інтэлектуальнасці, дапамагаюць пераадолець банальнае. Але часам увесь верш – гэта не думка, а гульня ў метафару:

адчуць смак незвычайнага адчаю
ад трапных стрэлаў рыфмамі ў цішыню
і пазбавіцца жадання крануць цябе за руку
і захлынуцца пачуццём непяпраўнае страты
у гняздзе маёй душы
растуць птушаняты вершаў [6, с. 14].

Такія вершы знойдуць найбольш удзячны водгук у жанчын, здольных шукаць прыгожае ў звычайным.

IV. Сумесны прыход у літаратуру. Усе згаданыя паэтки пачалі пісаць з 2000 г. І тут нават не важна, з якога года, а важна тое, што жаночы паэтычны бум пачаўся сумесна. Жанчыны атакуюць літаратуру.

V. Дакументальнасць, аўтабіяграфізм. Вядома, усе мастакі чэрпаюць уражанні з асабістага жыцця, і жанчыны, і мужчыны. Аднак нават той факт, што ў творчасці любой жанчыны-паэтки больш лірыкі-кахання, гаворыць, што жанчыны спяшаюцца расказаць у першую чаргу пра ўласныя перажыванні. Змены ў жыцці вельмі хутка прапісваюцца і ў вершах. Так, А. Спрычан, стаўшы мамай, не толькі далучылася да стварэння дзіцячай літаратуры, але і звярнулася да тэмы мацярынства ў вершах. Напрыклад, яе верш “Цяжарнасць і лёгкасць Быцця” прысвечаны менавіта стану цяжарнасці. Паэтка па кожным месяцы апісвае перажыванні, пачуцці будучай мамы:

Месяц першы

Набрыньваем,
Як пупышкі на вязе –
жыццё завязваецца
ўва мне
і ў чорнай вязі
літараў... [4, с. 89].

VI. Гульня. Гульня – увогуле тыповая рыса сучаснай паэзіі. Але жанчыны-паэтки асабліва неабякавыя да яе. Думаецца, што прычына – імкненне жанчын да ўсяго прыгожага, да эстэтыкі знешняга афармлення. А. Спрычан нярэдка робіць вершы больш візуальнымі:

Пішу на каменьчыках літары,
штурляю ў ваду.
Кругі, як жыццё, разыходзяцца
----- К -----
----- А -----
----- Х -----
----- А -----
----- Ю -----
----- ? -----
----- Л -----
----- Ю -----
----- Б -----
----- Л -----
----- Ю -----
----- ? ----- [4, с. 99].

Віка Трэнас таксама не супраць такой гульні:

Д
з
і
ц
я
к ч
м о р а
а ы й
р в
у і
д
н
а
е [2, с. 45].

У Джэці таксама ёсць цікавыя вершы, напрыклад творы, дзе ўсе словы пачынаюцца з адной літары:

Беларуская батальная басэтля

Бяскрыўдна, бясхмарна, бяскроўна
Бандыты бамбілі бліндаж.
Бліскуча бялела бавоўна –
Бялізнавы бацькаў багаж.

Бы баба, бабахала бойка
Блажэючых бронемашын.
Брыгада бэтончыкаў бойка,
Бязгучна бухала бэнзін [3, с. 34].

Ёсць яшчэ адна агульная рыса. Усе сучасныя жанчыны-паэтки – неардынарныя асобы з выключным спосабам мыслення. У жаночай паэзіі заўсёды на першым месцы будзе стаяць сам аўтар, бо вельмі часта пол пісьменніка ўжо арыентуе чытача. Менавіта таму чытаць жаночыя вершы – гэта як глядзець рэаліці-шоу: заўсёды ўпэўнены, што за кожным радком хаваецца нешта рэальнае, што адбываецца з творцам.

Як бы там ні было, жанчына заўсёды будзе ў літаратуры. І калі не ў якасці пісьменніка, дык у якасці Музы.

Спіс літаратуры

1. Ахматова, А. Собрание сочинений : в 8 т., 9 кн. / А. Ахматова. – М. : Эллис Лак, 1998. – Т. 2, кн. 1 : Стихотворения.
2. Трэнас, В. Цуд канфіскаванага дзяцінства / В. Трэнас. – Мінск : Логвінаў, 2005.
3. Джэці. За здаровы лад жыцця / Джэці [В. Бурлак]. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2005.
4. Спрычан, А. Жывая / А. Спрычан. – Мінск : Маст. літ., 2008.
5. Сівец, Т. Таму, хто знойдзе : Каханне ды іншыя казкі : Вершы, проза, п’есы, пераклады. – Мінск : Логвінаў, 2008.
6. Трэнас, В. Экзістэнцыйны пейзаж / В. Трэнас. – Мінск : Галіяфы, 2008.

Таццяна ПЯТРОЎСКАЯ,

выкладчык беларускай мовы і літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага педагагічнага каледжа
імя Л. С. Выгоцкага.

Юры ПАЦЮПА

ЗАКОНЫ РЫТМУ І ПРЫРОДА ВЫКЛІЧНІКАЎ

АД СХЕМЫ ДА СЛОВА

Працяг. Пачатак у №№ 8, 9.

Назіраючы гукаперайманні і выклічнікі, мы атрымалі тры рытмавыя структуры, абазначым іх як тры ступені генерацыі рытму: **нулёвая** – оО (з двух складоў і аднаго ікта); **першая** – ОоО (з трох складоў і двух іктаў); **другая** – ОоОоО (з пяці складоў і трох іктаў)*. Нулёвая ўнутры сябе не выяўляе і не можа выявіць ніякай меры (той ці іншай перыядычнасці), таму яна служыла толькі рабочым момантам пры аналізе. Дзве апошнія – становяць сабой натуральныя і мінімальныя адзінкі рытму з двухскладовым дыяпазомам чаргавання. Абраная ідэальная мадэль паказвае, як чаргуюцца г. зв. моцныя ды слабыя месцы і як акцэнтны, апынуўшыся ў моцных месцах, становяцца іктамі, а рэшта паддаецца атацыі. Выяўленыя структуры нічым не розніцца ад рытмамаў верша, але з’яўляюць больш фундаментальную прыроду – па-за апазіцыяй верша і прозы. Пазначым іх як архерытмемы, адпаведна **α** і **β**** (нулёвую як – субрытмему). Праўда, у першай (**α**) ёсць толькі два ікты, а гэтага замала для разгортвання поўнага рытмавага цыкла (здаўна вядомага як дыподыя, а пазней – як альтэрнаваны рытм). З аднаго боку, **α**-рытмама ўжо здольная стаць асновай радка ці паўрадка, з іншага боку, яна не можа служыць мерай рытму і ў чыстым выглядзе амаль ніколі не рэалізуецца (у чым пераkanaемся ніжэй)***. Таму пераход да вербальнага ўвасаблення згенераваных рытмавых структур пачнем з **β**-рытмемы як больш паўнавартай і злучым выклічнікі ў паралельныя шэрагі:

ó-ë-é-ë-ëй!
ó-ë-é-ë-ëй!

Гэта і ёсць рытмавая аснова папулярнай каляднай песні:

Гó-го-гó, казá,
Гó-го, шэрая [БФ, 87].

Вось іншы, больш паслядоўна вербалізаваны прыклад з вядомай песні-вяснянкі:

Як пушчú стралú
Пá ўсямú сялú [ПЗК, 247].

А калі ў гэтай рытмавай форме замяніць мужчынскую клаўзулу на жаночую, што ў вербальным увасабленні і не можа не адбывацца (бо слоў з жаночымі канчаткамі больш, як з мужчынскімі), то перад намі будзе тыповы прыклад народнага шасціскладовіка:

Гóлуб на чарéшні,
Галúбка на вішні.
Скажы мой міленькі,
Штò ў цябè на мýслі? [Лід., 27].

І пры мужчынскай, і пры жаночай клаўзулах, і пры іх чаргаванні ўсе прыклады працываюцца як трохстопны харэй або як двухстопны пеон першы:

ОоОоОо
ОоОоОо

Праўда, у цытаваным прыкладзе на другі і трэці радкі падае рытмавая інверсія**** – змяшчэнне акцэнту з моцнага месца на слабое. Ад яе пакуль што абстрагуем, толькі зазначым: гэтая з’ява – тыповая. Яна такая частая ў фальклорных тэкстах, што падбіраць цытаты без інверсіі – значыць скажаць факты [гл.: 11].

Такім парадкам, асновы, на якіх грунтуецца народны шасціскладовік, збольшага зразумелыя. Але не менш, калі не больш, пашыраныя ў народнай творчасці і васьміскладовыя радкі, як у чыстым выглядзе, так і ў спалучэнні з шасціскладовы-

* Тут і далей на схемах літара абазначае склад. Малая літара (о) – ненаціснены склад, вялікая літара (О) – слаба націснены, а таму факультатыўны ікт, вялікая тоўстая літара (О) – моцна націснены (пеонавы) ікт, літара (х) пераменны лік складоў (0, 1, 2, 3) клаўзулы (гл. *празядыйную піраміду*). Дзве рысачкі (||) абазначаюць цэзуру, адна рысачка (|) – слабую, імаверную, цэзуру, дзве рысачкі ў выглядзе “стрэшкі” (Λ) – лейму. Шэрагі літараў перадаюць інварыянты: рытмему (ОоОоОоОо) і складзеную з рытмам страфему (гл. ніжэй). Заўважым, падзел на радкі і строфы ў народнай паэзіі ўмоўны, але граніца паміж рытмамамі – не ўмоўная, як бы мы яе ні абазначалі, знакам цэзуры ці новым радком.

** Пакуль што літары **α** і **β** выкарыстоўваюцца як умоўныя сімвалы, без магматычнай дакладнасці, гэты стан папярэдняга “туману” можна далей пазначаць як **α** і **β**.

*** Параўнаем: “Двудольная стапа несамастойная”, яна “не можа служыць колькаснай мерай рытмавага працэсу з прычыны скрайняй абмежаванасці свайго аб’ёму” [7, с. 96]. Або: “Ілюзія аднастопнасці ці двухстопнасці ствараецца абкарочанай сістэмай рыфмавання” [7, с. 364]. “Версы гэтыя занадта кароткія, каб быць самастойнымі” [18, с. 23].

**** Вылучаецца разрадкай.

мі. Паспрабуем высветліць, ці не вынікаюць яны з вядомых нам архырымем і ці нельга іх вывесці дэдукцыйна? Для гэтага ўскладнім заданне і паслядоўна злучым дзве α -рытмемы і адну β -рытмему [$\alpha + \alpha + \beta$], выйдзе наступная кампазіцыя:

ó-ë-éй! || ó-ë-éй!
ó-ë-ë-ë-éй!

Найбліжэйшым аналагам гэтай кампазіцыі будзе памер, які ўжыў Янка Купала ў шостым раздзеле паэмы “Безназоўнае”:

І пайшла, || і пайшла –
Як бы хтò набáяў –
Ад сяла, || да сяла
Гўтарка такáя [К., т. 6, с. 124].

Розніца толькі ў тым, што ў Янкі Купалы цотныя радкі маюць жаночую клаўзулу.

З згаданым Купалавым вершам звязаны адзін вершазнаўчы кур’ёз, які насамрэч вельмі сімптаматычны для таго вершазнаўства, якое да гэтай пары грунтуецца на архаічнай метрыцы. Р. Бярозкін успрыняў памер памянёнага верша як анапест [2, с. 201]. І. Ралько, зрабіўшы вымову Р. Бярозкіну за недакладнае прачытанне, пільна апісаў парадак усіх акцэнтаў і прыйшоў да высновы, што гэта “чыста танічны” верш, які не мае нічога супольнага з сілаба-тонікай [15, с. 193 – 196]. І ўрэшце В. Рагойша аднёс разгляданы памер да міфічнага “акцэнтна-складовага” класу (які нічым насамрэч не розніцца ад даўнейшай сілабікі) [14, с. 154]. Калі адкінуць тэрміналагічную блытаніну, то найбліжэй да праўды стаяў В. Рагойша, але дзіўна, што ніхто з вершазнаўцаў не заўважыў яснай харэічнай кадэнцыі, якая прасочваецца праз увесь шосты раздзел паэмы. Адметна, што І. Ралько, ці не найлепшы беларускі вершазнаўца, узброіўшыся аблуднай тэорыяй, больш за ўсіх схібіў. Чаму так здарылася? Бо ў І. Ралько не было ніякай metodyкі, як адрозніваць ікты ад акцэнтаў, ён нават не бачыў розніцы паміж імі, таму і не заўважыў за дрэвамі лесу. Адметна і тое, што Р. Бярозкін, схібіўшы, як ні дзіўна, апынуўся вельмі блізка ад праўды, бо ў гэтым вершы ўсе няцотныя радкі сапраўды можна прачытваць як анапесты, праўда, калі б гэта не супярэчыла прачытанню цотных радкоў.

А ў сапраўднасці перад намі ўнікальная кампазіцыя харэічна-пеонавай кадэнцыі, дзе няцотныя радкі дзеляцца на два паўрадкі з мужчынскімі клаўзуламі, а цотныя радкі не дзеляцца цэзурай, але дапаўняюцца жаночай клаўзулай:

ОоО||ОоО
ОоОоОо

ОоО||ОоО
ОоОоОо

Выходзіць надзвычай прыгожая гульня якасці і колькасці, бо колькасна радкі тоесныя, у кожным па шэсць складоў, а якасна – не супадаюць зусім, у іх нават пеоны розныя, адпаведна, трэці і першы. Але яднае такія кантраставы памер супольная харэічная кадэнцыя.

Калі першы радок па цэзуры разняць на два, то выйдзе кампазіцыя, якую ўжыў Карусь Каганец у баладзе “Сцяты камень”:

Бой прыняў
Сам-насам
З Гўдам дый на грўдзе:
Ў мечы тнўць,
Їскры б’юць.
Чый той верх там бўдзе? [Каг., 127 – 128].

Аналагічная страфа сустракаецца і ў “Беларусцы” Цішкі Гартнага:

Як ідзе –
Шнўр кладзе
Лёгкае хады.
Роўны стán
Увабран
Стўжкаю ўсягды [Г., с. 93].

Дарэчы, у Ц. Гартнага ўсе клаўзулы мужчынскія, што цалкам супадае з той кампазіцыяй, якую вышэй мы склалі з выклічнікаў.

А найбольш ранні вядомы нам узор такой кампазіцыі выкарыстаў М. Ламаносаў у пародыі на В. Трэдзіякоўскага:

Чтò за дым
По глухым
Деревням курітся?
Там раскол,
Дно крамол
В грубости крутітся [Л., 826].

Страфа, як мы ўжо зазначалі, уражвае складанасцю і вытанчанасцю. Здавалася б, каб яе вынайсці, змадыфікаваўшы звычайны харэй, і свядома вытрымаць праз увесь верш, трэба надзвычайная паэтычная культура і нават устаноўка на вынаходніцтва. А каб заўважыць яе ў іншага аўтара і, зноў жа, паслядоўна вытрымаць, нідзе не збіўшыся, трэба і паэтычны слых, якога, як бачым, усё ж бракавала нашым аналітыкам, і не меншая паэтычная культура. Узнікае пытанне: як М. Ламаносаў, К. Каганец, Я. Купала і Ц. Гартны маглі кожны раз пераадкрываць нанова такую форму? Можна на гэты конт грамадзіць самыя

розныя фантазіі. Але цяпер, калі мы разгледзелі, як страфа ўзнікае з няхітрых камбінацыяў элементарных рытмавых структур, фантазіі трэба адкінуць як лішні друз. Гэтая форма не вынікае, а вьточная ў генераванні рытму*.

Урэшце, гэтая самая форма трапілася нам у дзіцячым вершы В. Зуёнка. І калі М. Ламаносава ці Я. Купалу нельга апытаць, як яны яе вынайшлі, то ў В. Зуёнка мы запыталіся, і паэт прызнаўся, што адумысна не выбіраў памеру, а хутчэй інтуіцыйна арыентаваўся на фальклорны аналагі. У Зуёнкавым тэксце ёсць непаздуюнасці, якія псуюць чыстату памеру, але адкрываюць на практыцы некаторыя вельмі важныя для нас моманты генеравання рытму:

Аўдзёй-||дабрадзёй
Кожную субо́ту
І сабе || і сябра́м
Задае рабо́ту.

“Вы адны́
Ў выхадны́?!” –
Ї карціць Аўдзёю,
Каб заня́цца чым было́
Хло́пцам у нядзёлю.

І мяне́
Нё міне́,
Ї цябе́ згадае́,
І для і́х,
І для ўсі́х
Хітры фо́кус ма́е [З., с. 33].

Відавочна, паэт не імкнуўся дабіцца поўнае сіметрыі: на традыцыйны памер ён накладвае нетрадыцыйную “лесвіцу Маякоўскага”, таму кожная страфа мае асобную графіку, а кароткія рытмы непаздуюна рыфмуюцца (чамусьці пераважна ў першай палове строф), месцамі яны становяць радок, а месцамі распадаюцца на два радкі. Яшчэ вельмі адметная з’ява – брак аднаго склада ў паўрадку *Аўдзей*, што пры слухным чытанні дае [y] ці то як санант, ці як галосны [y]: *Аудзей*. Але ў гэтым кантэксце найцікавейшая наступная анамалія: *Каб заняцца | чым было*. Тут на цэзурі з’яўляецца лішні склад і цэзура мікшуецца – перад намі звычайны чатырохстопны харэй. А калі і на клаўзуле нарастаць адзін склад, то выйдзе васьміскладовы радок. Зразумела, што ў рэальным маўленні жаночых клаўзул статыстычна набярэцца куды больш як мужчынскіх, таму шасціскладовікі ды васьміскладовікі і дамінаюць у народных песнях, прыкладам:

Кал’я млы́на, || кал’я млы́на
Расцвіла́ калі́на.
Та́м дзяўчы́на || во́ду бра́ла
Са ма́ чарнабры́ва [Верц., с. 66].

Такім парадкам, мы пераканаліся на канкрэтных прыкладах, што шасці- і васьміскладовыя памеры харэічна-пеонавай кадэнцыі, найпапулярнейшыя ў тэкстах народнай паэзіі, як бы складаюцца з архерытмемаў – элементарных рытмавых прататыпаў. У аснове шасціскладовіка ляжыць β -рытмема з нарошчанай клаўзулай: OoOoO[o] , назавем яе β -акаталектык, а ў аснове васьміскладовіка дзве α -рытмемы з нарошчанымі клаўзуламі: OoO[o]OoO[o] , або – два α -акаталектыкі. Таму апошні прыклад можна запісаць формулай: $[2(\alpha, \alpha + \beta)]$, а ўлічваючы дыярэзы, якія раздзяляюць архерытмемы, нават так: $[2(\alpha + \alpha + \beta)]^{**}$.

Схолія X. У прасторы жывой мовы архерытмемы α і β нарошчваюцца, як бы “канкрэтызуюцца” – перадусім відавочна дамінуе жаночая клаўзула. Яна пераважае ў большасці славянскіх моў, у тым ліку і беларускай. За жаночай клаўзулай стаіць і кніжная традыцыя, хай сабе яна і склалася не без уплыву польскай прасодыі. Характэрна, што нават А. Кантэмір назваў даную клаўзулу “простай” [6, с. 410], г. зн. часта ўжыванай. На яе звяртаў увагу і К. Чукоўскі: “Адметна, што ў гэтых [дзіцячых] экзэрсісах пераважае жаночая рыфма. Амаль семдзесят працэнтаў вывучаных мною рыфмаваных слоў, прамаўляных дзецьмі да двух гадоў, маюць націск на другім складзе ад канца. Дактылічныя рыфмы амаль ніколі не сустракаюцца. Яны прыходзяць да дзіцяці пазней” [20, с. 276]. Значыць, жаночая клаўзула – не толькі вынік вонкавага ўплыву. Дык не мужчынскую клаўзулу, як у выклічніках, а жаночую надалей возьмем за норму і ад гэтага моманту ўстанавім матэматычна дакладнае ўжыванне тэрмінаў і сімвалаў: “нармальныя” жаночыя клаўзулы пазначым як α к а т а л е к т ы к і (α і β), мужчынскія – як α к а т а л е к т ы к і (α_{-1} і β_{-1}), а слізкія (дактылічныя) – як α к а т а л е к т ы к і (α_{+1} і β_{+1}). Заўважым, паўзабыты панятак каталектыкі, даўней ужываны ў стопнай тэорыі (значэнне яго перабольшваў В. Трэдыякоўскі), мы ставім да рытмемы, тым самым надаючы яму істотна адрозны сэнс: жаночая клаўзула з а ў ж д ы норма (акаталектык), незалежна ад памеру, праўда, чыста канвенцыйна. А выяўленыя ў выклічніках трохі і пяціскладовыя структуры (вышэй абазначаныя як α і β) будзем называць, згодна з Б. Тамашэўскім, м е т р ы ч н ы м р а д а м ц і, згодна з М. Янакіевым, я д р о м рытмемы [17, с. 46 – 51; 21, с. 95, 101, 104].

* Паказальна, што сярод дзіцячых вершыкаў у кнізе “Ад двух да пяці” таксама ёсць такая кампазіцыя [20, с. 308], а да верша М. Ламаносава існаваў і нямецкі прататып страфы [Л., с. 1204].

** Падобны формульны запіс, дзе ў квадратныя дужкі бралася схема страфы, а ў круглыя – схема перыяду (гл. ніжэй), некалі практыкаваў А. Патабня [12; 13]. Адно што замест лічбаў, якія не перадавалі якаснай структуры, мы выкарысталі грэцкія літары.

Забягаючы наперад, звернем увагу на адну загадкавую акалічнасць: у шасціскладовіках інверсіі іктаў амаль не абмяжоўваюцца, устойлівая толькі канстанта. А ў васьміскладовіках структура больш жорсткая: няцотныя ікты лёгка паддаюцца інверсіі, а цотныя не паддаюцца – узнікае дэструкцыйная аномалія [9, с. 276 – 278, 288 – 292; гл. таксама: 10, с. 185]. Здавалася б, і не дзіва: другі і чацвёрты ікты ў васьміскладовіку – пеонавыя. Але ж і першы ікт у шасціскладовіку таксама пеонавы, г. зн. мацнейшы, а паводзіць сябе нашмат вальней. Больш жорсткая структура васьміскладовіка стане зразумелай, калі звярнуцца да толькі што раскрытага яе генезісу і задумацца: раз васьміскладовік інтэгруе два α -акаталектыкі: $(\text{OoO}[o] + \text{OoO}[o]) \rightarrow (\text{OoOoOoO})$, то генетычна абодва пеонавыя ікты – гэта канстанты, а значыць і не павінны (нават не могуць) інверсіявацца.

Цяпер зробім яшчэ адну камбінацыю з выклічнікаў:

ó-ë-ëй! || ó-ë-ëй!
ó-ë-ëй! || ó-ë-ëй!

А потым здымем цэзуру:

ó-ë-ëй, ó-ë-ëй!
ó-ë-ëй, ó-ë-ëй!

Вербальным аналагам гэтай камбінацыі будуць радкі з каляндарна-абрадавай паэзіі:

Як пайшла́ Каляда́
Упяро́д Ражаства́... [ПЗК, 110].

Радкі ўрыўка можна інтэрпрэтаваць як спалучэнне дзвюх знаёмых α -рытмам (харэічнай кадэнцыі) з мужчынскімі клаўзуламі:

OoO||OoO
OoO||OoO

Але калі абстрагавацца ад цэзуры, то гэтыя самыя радкі можна прачытаць і як двухстопны анапест. Вось дзе мы нарэшце пераконваемся, што памылка Р. Бярозкіна мела пад сабой істотны грунт! Праўда, дазволім сабе выказаць папярэдняе назіранне (якое трэба спраўдзіць доследна), што ў ідэале рэцытацыя харэю больш напружаная, чым рэцытацыя анапесту, гэта нават відаць на рытмавай схеме анапесту, дзе відавочна менш моцных месцаў:

ooOooO
ooOooO

Каб знайсці літаратурны прыклад разгледжанай схемы, далёка хадзіць не трэба, даволі ўспомніць хрэстаматычныя Купалавы радкі:

Я мужы́к-белару́с, –
Па́н сахі́ і ка́сы;
Цё́мен са́м, бе́лы ву́с,
Пя́дзі дзвё́ валасы́ [К., т. 1, с. 200].

Істотна тое, што гэты памер не ўнікальны. Наадварот, ён адзін з найпапулярнейшых нашаніўскіх памераў, што сягае XIX ст. (прыкладам, допіс В. Каратынскага ў альбоме А. Вярыгі-Дарэўскага). Інакш кажучы, гэта тая “сілаба-тоніка”, якая настойліва ўзнікае ў нетрах “сілабікі”, і той “анапест”, які суправаджае ўсе дзіцячыя спантанныя харэі*. Чаму менавіта двухстопны анапест раз-пораз узнаўляецца на ранніх этапах літаратуры, пры самых яе вытоках? А таму, што ў аснове менавіта яго ляжыць простая камбінацыя архэрытмам: $(\text{OoO} + \text{OoO}) \rightarrow (\text{OoO}||\text{OoO}) \rightarrow (\text{ooOooO})$, або, у выглядзе формулы: $\alpha_{-1} + \alpha_{-1} = \rho_{-1}$. Калі ж парадак гэтай структуры ўспрыняты паэтамі, інтуіцыйна ці рацыянальна, тады яна пачынае жыць самастойным жыццём і расці: памнажаць і адымаць “стопы”, камбінаваць рытмы. Гэта не адзіны выпадак, дзе харэй і анапест часткова (лакальна) або напоўніцу (інтэгральна) утаесамляюцца.

Вельмі каштоўныя вынікі прадэманстраваў Д. Бэйлі, прааналізаваўшы варыянты рускай вясельнай песні “Лебедушка”, запісаныя з 1790 да 1990 гг. Выявілася, што значная доля варыянтаў укладваецца ў чатырохстопны харэй, крыху меншая – у двухстопны анапест. А рэшта, якая не ўкладваецца, мае структуру з аналагічнымі анакрузамі і клаўзуламі: $\text{ooO} \dots \text{Ooo}$ [гл.: 1]. Здавалася б, чаму менавіта харэй і анапест (з гледзішча класічнай метрыкі, зусім розныя памеры) знайшлі месца ў шматлікіх версіях адной народнай песні? Але ў святле ўсяго сказанага вышэй гэта тлумачыцца проста: інварыянты, выяўленыя Д. Бэйлі пры аналізе варыянтаў вясельнай песні “Лебедушка”, ідэальна пацвярджаюць нашы разлікі: дзевяціскладовы харэй са слізкай клаўзулай можна запісаць як α, α_{+1} , а васьміскладовы анапест (карэктней – квазіанапест) са слізкай клаўзулай – як ρ_{+1} . І нават тыя версіі, якія не ўкладваюцца ў харэй і анапест (а іх усё ж большасць), пацвярджаюць генезіс гэтай структуры як злучэнне дзвюх архэрытмам (ці двух субколанаў). Аналагічныя вынікі атрымаў Д. Ворт на матэрыяле галашэнняў,

* Параўнаем: “Харэй, які часам лучыцца з анапестам” [20, с. 287]; “...харэй, харэй з дактылем і анапест... змяшчаюць у сабе ўвесь наш народны эпас” [5, с. 54].

прышоўшы да высновы: “Метрычная структура... адбівае змаганне двух канкурэнтных прынцыпаў, коланавага і версавага” [3, с. 415]. Адно ўдакладнім, гэтае змаганне – узаемаабумоўленае (“дыялектычнае”), а ў мовах, дзе трымаецца сілабічны прынцып арганізацыі верша, і зусім бесканфліктнае, незаўважнае.

Дарэчы, архерытмемы, якія зніталіся ў адно цэлае, можна раздзяліць, асабліва пры наяўнасці дыярэзнага (стапабойнага) рытму. Той жа Купалаў анапест прачытваецца і як харэй, калі ўсталяваць цэзуру, вядома, рэцытацыя робіцца больш выразнай:

**Я мужык-|| беларус, –
Па́н сахі || і касы;
Цёмен са́м, || бёлы вус,
Пя́дзі дзвё || валасы.**

Такія памеры лічацца біметрычнымі, да іх мы часткова вернемся, а тут яшчэ раз падкрэслім: біметрычныя памеры сведчаць:

ніякі метр не іманентны тэксту.

Ёсць падставы меркаваць, што ўсе метрызаваныя версы – метрыды – выводзяцца з дзвюх архерытмам, разгледжаных вышэй. Праўда, лагічная і гістарычная эвалюцыя рытмавых прата тыпаў вымагае доўгага і пільнага разгляду, а тут пакажам яшчэ адну версію апошняй рытмавай формы.

Двухстопны анапест, як мы зазначалі, быў сярод першых нешматлікіх трохскладовых памераў, якія ўзніклі ў нетрах сілабікі, дзе скрозь панавала харэічная кадэнцыя. Так было ў беларускай літаратуры, і нешта падобнае можна прасачыць у рускай. Адзін такі верш В. Трэдзіякоўскага тут ніяк не абысці ўвагай. У свой час І. Ралько, аналізуючы яго, дапусціў недагляд, за які сам жа крытыкаваў Р. Бязрозкіна: радкі, што чытаюцца як двухстопны анапест (падобны, як і цытаваны Купалаў харэй), аднёс да сілабікі*, у якой, маўляў, чуецца выразны “харэічны рытм” (толькі клаўзулы жаночыя) [15, с. 55]:

**Но́вый го́д начина́ем,
Ра́дость всё́ ощуща́ем!..
Вся́ка зло́сть истреби́ться,
Зло́й нра́в искорени́ться...
Любо́вь всё́ удосто́ят
Сердца́ к о́ной пристро́ят...**

Ізноў яўная памылка ў інтэрпрэтацыі, якая тоіць у сабе вышэйшы сэнс. Як мы ўжо пера-

* У даволі доўгім вершы В. Трэдзіякоўскага [19, с. 412 – 414] некаторыя радкі не падводзяцца пад анапест, але іх адносна няшмат, і гэта не датычыць цытаваных І. Ралько.

каналіся, двухстопны анапест сапраўды генеруецца з той самай камбінацыі элементарных структур, што і чатырохстопны харэй. Да таго ж, “анапест” В. Трэдзіякоўскага і праўда трохі незвычайны: на анакрузе рэгулярна трапляюцца “крэцікі” – метрычна лішнія акцэнтны, якія робяць анакрузу падобнай да харэічнай, у пятым радку на анакрузе “молас” (шкодны для анапесту), у чацвертым – дзястала (*искоренится*) і г. д. А галоўнае тое, што рэгулярнасць тых самых “крэцікаў” дазваляе памяняць у рэцытацыі ікты і задаць іншы інварыянт рытму, як некалі зрабіў А. Квяткоўскі ў легендарным “Тактаметры” (1929) з песняй А. Пушкіна “Пью за здравие Мэри” (замест *Пью за здравие Мэри, || Милой Мэри моей* прапанаваў чытаць: *Пью за здравие Мэри, || Милой Мэри моей*) [8, с. 357 – 358].

Пачатак верша В. Трэдзіякоўскага таксама можа чытацца, як анапест:

**Новый год начинаем,
Радость все ощущаем!..**

І вось гэтак:

**Новый год начинаем,
Радость все ощущаем!..**

Схема першага інварыянту рытму:

ooOooOo
ooOooOo

Схема другога інварыянту рытму:

OooooOo
OooooOo

Як назваць апошнюю форму? Традыцыйнае вершазнаўства згледзела б тут дольнік, А. Квяткоўскі адрозніваў як “тактавае чытанне”, мы схільныя лічыць гэта пентонам першым, які становіць сабой наступны этап у генераванні рытмавых структур: (OoO + OoO) → (OoO||OoO) → (ooOooO) ↔ (OooooO). Спыняцца на ім ніяк не выпадае, адно толькі зазначым, не адхіляючыся на тлумачэнні: пентон узнікае не з анапесту, а з леймаванага дактылю (г. зв. дольніка) на шмат пазнейшым этапе гэнерацыі рытму. І тут пераход ад анапесту да пентону – нешта большае як праява біметрызму, зрэшты, нас цікавіць толькі агульная выснова аб неадназначнасці памераў.

Мажлівасць прыкладання розных памераў да аднаго тэксту яшчэ раз пацвярджае неіманентнасць метрыкі і дэманструе прынцыповую розніцу паміж іктамі і акцэнтамі. Ствараецца парадаксальная сітуацыя: з аднаго боку, прырода

верша не проста залежыць ад мовы, а вынікае з яе глыбіннай, універсальнай прыроды, з іншага боку, з’ява верша як бы надстаўляецца на моўныя з’явы. Выходзіць, слушна выракаваў у свой час Л. Цімафееў: “У вершы няма нічога, апроча таго, што ёсць у мове самога жыцця” [16, с. 19]. Але слушна запярэчыў і Б. Тамашэўскі: “...у мове няма самой з’явы верша” [18, с. 60], ды А. Квяткоўскі, маўляў, аўтар забыўся “мімаходзь успамянуць пра меру верша” [8, с. 677]*. З аднаго боку, верш нараджаецца з мовы і аддзяляецца ад яе, пачынае развівацца самастойна, з іншага боку, як бы далёка ні зайшла эвалюцыя верша, ён неадменна жыве законамі мовы, у вершы няма законаў рытму, якія не былі б законамі мовы. Там жа, дзе пачынаюцца законы музыкі, законы графікі, там сканчаецца верш**.

У наступным артыкуле мы вернемся да выклічнікаў і гукаперайманняў, а тут падсумуем, што зазвычай яны ўкладваюцца ў *n*-складовыя матрыцы з пэўнай колькасцю складоў: **1; 2; 3 і 5**. Тры апошнія паслужылі для нас рытмавымі прататыпамі. Застаецца запытацца, ці не схібілі мы дзе, ці не тэндэнцыйны быў у нас падбор выклічнікаў, на падставе якіх выяўляліся элементарныя структуры рытму, і больш пільна звярнуцца да прыроды гэтых занябаных слоў.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Бейли, Д.** Варианты свадебной песни “Лебедушка” : Ритмическая эволюция русского народного стиха / Д. Бейли // Славянский стих: Стихование, лингвистика и поэтика: Материалы междунар. конф., 19–23 июля 1995 г. / под ред. М. Л. Гаспарова, Т. В. Скулачевой. – М.: Наука, 1996. – С. 191–203.
2. **Бярозкін, Р.** Свет Купалы : Думкі і назіранні / Р. Бярозкін. – Мінск : Беларусь, 1965. – 304 с.
3. **Ворт, Д.** Фразеология как ключ к метрической структуре (на материале русской причеты) // Очерки по русской филологии / Д. Ворт; пер. с англ. К. К. Богатырева. – М.: Индрик, 2006. – С. 397–417.
4. **Гаспаров, М.** Цель и путь советского стиховедения : [рец. на кн.: Тимофеев, Л. И. Очерки теории и истории русского стиха. – М.: Гослитиздат, 1958] / М. Гаспаров // Вопросы литературы. – 1958. – № 8. – С. 208–213.
5. **Гильфердинг, А. Ф.** Олонекская губерния и ее народные рапсоды / А. Ф. Гильфердинг // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Т. 59. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1894. – С. 1–62.
6. **Кантемир, А.** Письмо Харитона Макентина к приятелю о сложении стихов русских // Собрание сочинений / А. Кантемир; вступ. статья Ф. Я. Приймь; подгот. текста и прим. З. И. Гершковича. – Ленинград : Сов. писат., 1956. – С. 407–428.
7. **Квятковский, А. П.** Поэтический словарь / А. П. Квятковский; науч. ред. И. Роднянская. – М.: Сов. Энцикл., 1966. – 375 с.
8. **Квятковский, А. П.** Ритмология / А. П. Квятковский; сост. и подгот. текста (с участием М. А. Амелина), коммент. И. Б. Роднянской, послесл. Д. Н. Давыдова. – СПб.: ИНАПРЕСС, изд-во “Дмитрий Буланин”, 2008. – 720 с., ил.
9. **Пацюпа, Ю.** Страла Зенона : рытмалагічны трактат / Ю. Пацюпа // Arche. – 2004. – № 5. – С. 262–319.
10. **Пацюпа, Ю.** Пралегамены да фармальнага пазнання лірыкі / Ю. Пацюпа // Arche. – 2007. – № 12. – С. 179–227.
11. **Пацюпа, Ю.** Рытмавыя структуры беларускай народнай песні : подступы да праблемы (на матэрыяле в. Дамэйкі Лідскага раёна) / Ю. Пацюпа // Беларускі фальклор : Матэрыялы і даследаванні : зборнік навуковых прац. Вып. 1. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – С. 137–161.
12. **Потебня, А. А.** Малорусская народная песня, по списку XVI ст. : текст и примечания / А. А. Потебня. – Воронеж : Типография В. И. Исаева, 1877. – [1], 53 с.
13. **Потебня, А. А.** Обзор поэтических мотивов колядок и щедрок : I. Размер / А. А. Потебня // Русский филологический вестник. – 1884. – Т. 11. – № 1. – С. 1–32.
14. **Рагойша, В. П.** Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – 3-е выд., дапр. і дап. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 576 с.
15. **Ралько, І.** Беларускі верш : Старонкі гісторыі і тэорыі / І. Ралько; рэд. В. У. Івашын. – Мінск : Выш. шк., 1969. – 232 с.
16. **Тимофеев, Л. И.** Теория стиха : [монография] / Л. И. Тимофеев. – М.: Худож. лит., 1939. – 232 с.
17. **Томашевский, Б.** Русское стихосложение : Метрика / Б. Томашевский. – Петербург : Российский институт истории искусств, 1923. – 157 с.
18. **Томашевский, Б. В.** Стих и язык // Стих и язык : филологические очерки / Б. В. Томашевский. – М.–Л.: Гос. изд-во худож. лит., 1959. – С. 9–68.
19. **Третьяковский, В. К.** Новый и краткий способ к сложению российских стихов с определениями до сего надлежащих званий // Избранные произведения / В. К. Третьяковский; вступ. статья и подгот. текста Л. И. Тимофеева; прим. Я. М. Строчкова. – М.–Л.: Сов. писат., 1963. – С. 365–420.
20. **Чуковский, К. И.** От двух до пяти // Собрание сочинений / в 15 т. / К. И. Чуковский. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – Т. 2. – С. 5–388.
21. **Янакиев, М.** Българско стихознание / М. Янакиев. – София : Наука и изкуство, 1960. – 231 с.

Скарачэнні

БФ – Беларускі фальклор : хрэстаматэя : [вучэб. дапаможнік для філал. фак. ВНУ]. – 3-е выд. перапр.; склад. К. Б. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік, І. К. Цішчанка. – Мінск : Выш. школа, 1985; **Верц.** – Скарб сэрца роднай матулі : зборнік песен вёскі Верцялішкі Гродзенскага раёна / аўт.-склад. І. М. Адамовіч. – Гродна : Гродзенскае абласное аддзяленне Беларускага фонду культуры, 1997; **Г.** – Гартны, Ц. Збор твораў : у 4 т. / Ц. Гартны; прадм. С. Александровіча. – Мінск : Маст. літ., 1987. – Т. 1 : вершы, аповяданні; **З.** – Зуёнак, В. Хата поўная гасцей : вершы, казкі, жарты, загадкі / В. Зуёнак. – Мінск : Юнацтва, 1987; **К.** – Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1995–2003; **Каг.** – Каганец, К. Творы / К. Каганец; уклад, прадм. і камент. С. Александровіча. – Мінск : Маст. літ., 1979; **Л.** – Ломоносов, М. В. Полное собрание сочинений : в 11 т. / М. В. Ломоносов. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – Т. 8 : поэзия, ораторская проза, надписи 1732–1764 гг.; **Лід.** – Fedeci, Z. Цёплыя вечары... ды халодныя ранкі... czyli Co śpiewano w Feliksowie : [беларускія народныя песні Лідскага павету] / Z. Fedeci. – Warszawa : Białoruskie towarzystwo społeczno-kulturalne, 1992; **ПЗК** – Паэзія беларускага земляробчага календара / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. А. С. Ліса; рэдкал. : А. С. Фядосік (гал. рэд.) і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 613 с. (БНТ : беларус. нар. творчасць / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору).

*Загое л’яна памыляўся М. Гаспараў, катэгарычна заявіўшы: “Рытм верша нават у зародкавай форме не ўтрымліваецца ў мове” [4, с. 211].

**Зрэшты, тут варта зрабіць спасярогу: ёсць мала абжытая вершазнаўствам сфера да чыненя моўнага рытму, з аднаго боку, і музыкі, графікі – з другога, якая аб’яцае цікавыя адкрыцці.

Аляксандра ТРАФІМУК

КАНСТЫТУЦЫЯ 1710 ГОДА: ФІЛАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

Канстытуцыя 1710 г., як і варта чакаць ад палітычнага маніфеста эпохі барока, мае ўсе прыкметы літаратурнага твора. Гэта датычыцца і структуры дакумента, і выкладзеных у ім ідэй, і формы іх выкладу, не кажучы ўжо пра стылістычныя асаблівасці. Нягледзячы на назву (Канстытуцыя), дакумент адлюстроўвае не вызначаны стан, а працэс-працяг, развіццё зменаў у складаным комплексе маральных каштоўнасцяў і прынцыпаў светаўспрымання ўкраінцаў. Менавіта з такога гледзішча варта ўспрымаць дакумент сёння і ў гэтым аспекце ён максімальна інфармацыйны.

“Уклад правоў і вольнасцяў...” дасканалы ў рэнесансавым разуменні твор: мілагучны, стылістычна бясхібны, рытмічна гарманічны, ён не саступае найлепшым узорам антычнай літаратуры. Шматгалоссе семантычных адценняў, гульня сугуччаў і адгалоскаў падахвочвае да больш глыбокага асэнсавання выкладзенага зместу. Канстытуцыя 1710 г. прызначалася для чытання адукаванымі рэцыпіентамі, знаёмымі з тым комплексам літаратурных прыёмаў і сродкаў, які выкарыстоўвае Піліп Орлік. Рэцыпіенты лёгка іх пазнавалі, маглі правільна раставіць сэнсавыя акцэнтны і зрабіць слушныя высновы, арыентуючыся на пазатэкставыя ўказанні: адступленні ад рытарычнай нормы, гіпертрафаваныя літаратурныя сродкі. Гэта не значыць, што дакумент змяшчае элементы тайнапісу – ён цалкам ясны і адназначны ў фармулёўках.

Тэкст стракаціць антычнымі паняццямі, рытарычнымі фігурамі і тропамі, фразеалагічнымі зваротамі, а часам і проста вытанчанымі, дарэчы падобнымі эпітэтамі. Падобныя эпітэты нярэдка ўтвараюць *плеаназм* – паўтор, збыткоўнае награвашчанне сінонімаў. У асноўным гэта пары слоў, што называюць варыянты або розныя адценні той самай з’явы. У асабліва важных выпадках *плеаназм* пераходзіць у *ампліфікацыю* – награвашчанне трох ці больш сінонімаў, а то і ў *градацыю* – фігуру думкі, якая выражае пэўны эмацыйны акцэнт паступовым спадам або ўзмацненнем інтэнсіўнасці якасці акрэсленай катэгорыі або з’явы.

Пастаянныя плеаназмы: *terra marique* – ‘морам і сухапуццем’ (‘на моры і на сушы’), *commodo et usu* – ‘для карысці і ўжытку’, *fundi ac ditioni* – ‘на глебах і ўгоддзях’, *leges libertatesque* – ‘правы

У кастрычніцкім нумары змешчаны матэрыял “Літаратурная спадчына Піліпа Орліка, пісьменніка, палітыка, вайскоўца” Аляксандры Трафімука пра асобу аўтара Канстытуцыі 1710 г. і гістарычны кантэкст узнікнення твора. Неўзабаве будзе надрукаваны матэрыял пра эпістэлярную спадчыну выхадца з Беларусі Піліпа Орліка.

і вольнасці’, *sanguine et audaci nisu (defendere)* – ‘сваёй уласнай крывёю з адчайнай мужнасцю (абараняць)’, *usum et possessionem* – ‘карыстанне і валоданне’, *ducit desumitque* – ‘пачынае і вядзе’, *spondeo et debeo* – ‘абавязуюся і буду’, *contra ius et aequum* – ‘больш за права і праўду’, *multis modis et mediis* – ‘разнастайнымі спосабамі і сродкамі’, *adsciti, restituti et confirmati* – ‘далучаныя, вернутыя і ўстаялыя’, *immortalis et gloriosae memoriae (rex)* – ‘вечнай памяці слаўны (кароль)’, *piae memoriae strenuissimus (dux)* – ‘светлай памяці незраўнаны (гетман)’, *onerousus et periculosus (munus)* – ‘цяжкі і небяспечны (абавязак)’, *non fidendo nec fundando* – ‘не маючы на тое ні правоў, ні заслуг’, *liberis vocibus et votis (sint eligendi)* – ‘(каб абіраўся) свабодным галасаваннем і волевыяўленнем’, *multis illam, iisque insolitis ac innumeris infestant extorsionibus* – ‘мноства нязвычайных і непамерных рабункаў’, *consulere, regenda regere ac dirigere* – ‘раіцца, раду радзіць і весці’.

Літаральна ў кожным перыядзе сустракаем універсальны мастацкі прыём эпохі барока – *антытэзу*, якая з’яўляецца сродкам сцвярдзення: *tunc quoties Exercitum Zaporoviensis in his violentiam patiebatur, toties compulsus fuerat... defendere* – ‘таму Войска Запарожскае, калі б толькі не зазнала гэтакі ганьбы, то кожны раз вымушана было... абараняць’; *(gens) non solum vicinis nationibus verum et ipsi Imperio Orientali... fuerat formidanda adeo* – ‘(народ) не толькі навакольным плямёнам, але і самой Усходняй Імперыі... пагражаў настолькі’; *non modo intactis, verum ampliatis et ausctis libertatibus florentem (patriam) relinquere* – ‘пакінуць не толькі незалежнымі, але і ў росквіце пашыраных і прымножаных свабодаў’, і г. д.

Антытэза – універсальны сродак барочнай эстэтыкі ў адлюстраванні светаўспрымання людзей той эпохі. Яе выкарыстоўвалі не толькі як стылістычны сродак – дзеля слоўнага дэкору ці выразных магчымасцяў, – але і як спецыфічны спосаб пабудовы фабулы твора, для фарміравання макрафабулы. Дзякуючы антытэзе ўзнікала ўнутранае напружанне, высокая дынаміка выкладу, характэрная для тагачасных твораў.

У гэтым Канстытуцыі выкарыстаныя лацінскія **прыказкі:** *tam in sago, quam in toga* – ‘як у мірны час, так і ў час вайны’; *a capite usque ad calcem* – ‘з галавы да пятаў’. Да прыказак можна аднесці і такі выраз, як *fugibundo Marte* – выразны аксюмаран, інтэрпрэтаваны перакладчыкам як ‘падступства’ (літ.: ‘палахлівым Марсам’), і *quo violare non erubescant*

(*leges et libertates*) – ‘чым не пасаромеліся (літ.: ‘не пачырванелі’) паквапіцца на правы і вольнасці’.

Водбліск антычнай *філасофскай тэрміналогіі* заўважаем у выразах: *alta rerum intelligentia et experientia minus* – ‘дзякуючы глыбокаму разуменню рэчаў і выдатнаму досведу’, а таксама *solicitam animo volvere curam* – ‘усім сэрцам добрасумленна клапаціцца’.

У шостым пункце Канстытуцыі, дзе гаворыцца пра спробы ўкраінскіх гетманаў захапіць неабмежаваную ўладу, бачым *крыптацытату*: *Sic volo, sic iubeo*. Гэта цытата з твора старажытнарымскага аўтара I ст. н. э. Дэцыма Юнія Ювенала: *Hoc volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas* (“Сатыры”, VI, 223; NB: нумары сатыры Ювенала і пункта Канстытуцыі супадаюць) – ‘Так хачу, так загадваю, хай маё жаданне будзе [дастатковым доказам]’. Фраза вылучана ў лацінамоўнай версіі маюскуламі, а ў стараўкраінскім арыгінале падкрэслена. У эпоху Рэнэсансу Ювенала шанавалі як змагара за рэспубліканскую свабоду, а ў Францыі часоў першай французскай рэвалюцыі ён стаў сімвалам змагара супраць дэспатызму, так, акцэнтуючы гэтую фразу, П. Орлік мог быць упэўненым, што рэцыпіент правільна раскадуе крыптацытату.

Тэкст, асабліва прэамбула, пабудаваны так, каб абудзіць увагу чытача, заахвоціць яго задумацца над зместам выкладзеных сцвярджэнняў і катэгорый. Шматлікія антытэзы (*exaltat – humiliat* ‘узносиць – топча’; *demancipiat – vindicat* ‘вызваляе – знявольвае’; *extollit – deprimat* ‘узвышае – прыгнятае’), якія да таго ж уводзяць зейгмы, а таксама згаданыя плеаназмы і этымалагічныя фігуры (*castigans castigaverat* – ‘паражальны ўразіў’; *numero innumero* – ‘незлічоным лікам’), выкарыстаны для таго, каб настроіць рэцыпіента на востраэмацыйнае ўспрыманне ідэй, у якіх П. Орлік хоча пераканаць. Усё разам стварае гучанне высокага стылявога рэгістру, які спрыяе сакралізацыі абвешчаных сцвярджэнняў.

Лацінскі тэкст Канстытуцыі 1710 г., як ужо згадвалася, аднародны і гарманічна арганізаваны; пераклад можа толькі прыблізна адлюстраванаць цудоўнасць твора. Таму адэкватную перадачу выказаных у дакуменце ідэй проста немагчыма сумясціць з паўнавартаснай перадачай усіх нюансаў арыгінала – вытанчанага гукапісу і рытмічнага тэксту П. Орліка.

Хоць Канстытуцыя 1710 г. складаецца фактычна з дзвюх частак – прэамбулы эпічнага гучання і пунктаў, дзе пастулюецца стаўленне да той ці іншай праблемы грамадскага быцця, літаратурная форма абедзвюх частак досыць адэкватная па ступені выкарыстання мастацкіх сродкаў. І ўсё ж розніца ёсць, яна ў складзе лексікі: пункты Канстытуцыі ўтрымліваюць больш юрыдычнай тэрміналогіі. У іх сустракаем багаты лексікон з галіны

юрыспрудэнцыі, фінансава-падатковай сістэмы свайго часу, грамадскага ладу, а таксама шматлікія прафесіяналізмы: *piscor* – ‘лавіць рыбу, рыбачыць’; *venor* – ‘займацца паляўнічым промыслам’; *aggeres munire* – ‘рабіць плаціны’; *messem colligere* – ‘жаць’; *foenum falcere* – ‘касіць сена’ і інш.

Літаральна кожны пункт пачынаецца саюзамі, якія звычайна ўводзяць даданыя сказы (прычынны, умовы і г. д.): *quoniam, sicut, si, quod, cum*. Гэта сведчыць пра тое, што П. Орлік выкарыстоўваў для пабудовы артыкулаў Канстытуцыі рытарычны досвед – досвед прамоўленага мастацкага слова, казані, павучання, таго жанру, які быў самым папулярным не толькі сярод адукаванай часткі ўкраінскага грамадства, але і сярод шырокіх слаёў украінцаў – гучаў прынамсі штотыдзень у царкве. Ва ўкраінскай версіі назіраем тую самую з’яву: “*поневаж межы трэма добродьтельми...*” (I); “*яко всякое Панство цѣлостію границъ ненарушимо состоітся...*” (II); “*поневаж нам всегда пріязнъ сусьдская Панства Кримского есть потребна...*” (III); “*город Терехтемиров, поневаж здавна...*” (V); “*если в Панствах Самодержавних...*” (VI); “*же посполитим людѣм...*” (XIV). Відавочна, што нягледзячы на найперш міжнародны характар Канстытуцыі, пра што сведчыць наяўнасць адмысловай лацінскай версіі (дарэчы, больш поўнай, чым стараўкраінскай), тэкст дакумента пісаўся для ўсіх без выключэння грамадскіх пластоў насельніцтва Украіны і ствараўся з мэтай як мага больш палегчыць успрыманне выкладзеных у ім ідэй для чытача ці слухача, нягледзячы на ўзровень яго адукацыі.

Самы цікавы ў творчым арсенале П. Орліка яго *сінтаксіс*. Аўтар свядома стварае новы стыль і новую форму – палітычны маніфест. За аснову яму служаць узоры справавых актаў, што вылучаюцца надзвычай працяглым сінтаксісам выказванняў. Аўтар Канстытуцыі 1710 г., ужываючы ўвесь комплекс рытарычных сродкаў, надае нібыта бясконца працяглай структуры пэўнае эмацыйнае напружанне. Гэта тычыцца перш за ўсё прэамбулы Канстытуцыі; пункты пабудаваныя прасцей: там аўтар максімальна проста выказваў сутнасць таго ці іншага палажэння дакумента.

Перыяды выказванняў у прэамбуле нібы пераліваюцца адзін у адзін, складаючы думкі ў своеасабліваю мазаіку, якая, зацікаўліваючы ўспышкамі слоўнага дэкору, алітарацый і асанансаў, вядзе чытача да галоўных, акцэнтаваных аўтарам, палажэнняў. Усе перыяды аднолькава важныя, і таму ўспрыманне рэцыпіента вымушана ўважліва сачыць за аўтарскай інтанацыяй, кіруючыся да апагея выкладу. Апагеі рытарычных усплёскаў супадаюць з тымі месцамі палажэнняў дакумента, якія аўтар лічыць архіважнымі, першараднымі. Галоўны сродак, з дапамогай якога ажыццяўляюцца сэнсавыя акцэнты, – проціпастаўленне, што азначае сцвер-

джанне: *не толькі, але і (non modo... verum et; non solum... verum)*, добра бо вядома (*neque ignotum est*) і інш. Акрамя таго (і гэта нашмаг цікавей), аўтар у пэўных момантах дапускае сінтаксічныя празмернасці, якія выконваюць пэўную інфармацыйную функцыю ў структуры тэксту Канстытуцыі.

Паводле тэорыі, ідэальная ампліфікацыя павінна быць трохчленнай; тое самае тычыцца градацыі. Аднак П. Орлік некалькі разоў выкарыстоўвае ў прэамбуле чатырохчленныя ампліфікацыю і градацыю. Выпадкі выкарыстання гіпертрафаваных рытарычных сродкаў прыпадаюць на тыя выказванні (перыяды), дзе гаворка ідзе пра падзеі ўкраінскай гісторыі пры Багдану Хмяльніцкім і дзе (гэта для нас асабліва важна) апісаны яго асабістыя якасці як дзяржаўнага дзеяча. Чацвёрты член згаданых рытарычных фігур – празмернасць, якая дысануе з рытмічна-стылістычнай гладкасцю тэксту Канстытуцыі. Такая нечаканая дэструкцыя ўрачыста-ўзнёслага, амаль ідэальна гарманічнага стылю, які і з'яўляецца асновай, што стварае цэльнасць з усёй складанай структуры частак дакумента, павінна пакідаць рэцыпіента ў працэсе ўспрымання ім зместу дакумента, заахочваць яго асэнсоўваць адпаведныя фрагменты тэксту.

Спрабуючы сакралізаваць постаць і часы Б. Хмяльніцкага і яго палітыку, накіраваную на атрыманне Украінай незалежнасці, П. Орлік выкарыстоўвае апісаны вышэй стылістычны акцэнт. Чатырохчленныя ампліфікацыі эпітэтаў, якія вызначаюць асабістыя якасці Б. Хмяльніцкага (“...*дзякуючы ўласнай праніклівасці, старанню, велічы задумы і духу...*”), з’яўляюцца часткай большага перыяду, што складаецца з легітымнай формулы-характарыстыкі гетмана-ўладара (“...*руплівы заступнік за праваслаўную веру, палкі абаронца старажытных правоў і вольнасцяў Айчыны, пераможны гетман вечнай памяці...*”) і чатырохчленнага выкладу складнікаў яго ўчынку-подзвігу: Боская дапамога, падтрымка шведскага караля, калектыўныя сілы аб’яднаных войскаў і, нарэшце, – асабістыя якасці гетмана Б. Хмяльніцкага. Гэтыя чатыры часткі перыяду робяць вялікую зеўтму, якая ўводзіцца словам “*заклікаў*”, што, у сваю чаргу, адносіцца да слова “*Бог*”. Такім чынам, маем схематычнае адлюстраванне светабудовы, як яна ўяўлялася казацкай старшыне: трансцэндэнтны ўзровень Бога, Провіду; потым, як у батлейцы, – другі ўзровень, уладальнік-дынаст, што ёсць метафара, сімвал краю або дзяржавы (народа, нацыі); далей трэці ўзровень – зборныя калектыўныя сілы, фактычна гэта расшыфроўка папярэдняга паняцця (дынаст – сімвал народа, алегорыя войскаў), яго ўдакладненне; і, нарэшце, нешта новае, што і адрознівае эпоху барока ва Украіне і змест яе дакументаў ад актаў ранейшых часоў, – акцэнт на значнасці асабістых рысаў і якасцяў асобнага чалавека (вядома, “значнага” мужчыны, які

адпавядае пэўным саслоўным паняццям) у працэсе выканання Боскага провіду.

Чатырохчленная ампліфікацыя, пра якую вядзецца вышэй, якасна адрозніваецца ад разгорнутай трохчленнай легітымнай формулы, якая таксама ёсць ампліфікацыя. Тая легітымная формула складзена з класічных, пастаянных эпітэтаў развітой панегірычнай традыцыі, якая не аналізуе ці не ацэньвае, а толькі падкрэслівае, гіпербалізуе верагодныя станоўчыя рысы аб’екта апісання, падкрэсліваючы агульныя саслоўныя даброты, якімі надзяляўся (і павінен быў адпавядаць ім!) прадстаўнік дынастыі або патэнтат. Гэтая ампліфікацыя – чацвёрты член сыходнай градацыі, што адлюстроўвае традыцыйную светапоглядную “піраміду”, – засведчвае метатэзу каштоўнасцяў у святасці аўтара Канстытуцыі: галоўны акцэнт робіцца на асабістыя якасці канкрэтнага чалавека і падахвочвае зрабіць выснову, што аўтар імкнецца пераканаць у такім поглядзе рэцыпіента. Адзначым, што сама па сабе сукупнасць усіх разгледаных перыядаў таксама празмерная, тобок утварае рытарычны акцэнт: яна таксама мае чатыры члены, а не легітымныя тры.

Як бачым, змест найноўшых грамадзянскіх ідэалаў, у якіх Піліп Орлік спрабуе пераканаць чытача, выяўлены і на вербальным узроўні, у змесце сцвярджэнняў дакумента, і на невербальным, сінтаксічным узроўні пабудовы тэксту. Цалкам магчыма, што выражэнне на ўзроўні сінтаксічным выпадковае, незапланаванае, падсвядомае, бо аўтар клапаціўся перш за ўсё пра перадачу сваіх уяўленняў у слове, складаючы тэкст такім чынам, як таго патрабаваў яго літаратурны густ і семантыка лексічных адзінак украінскай ды лацінскай моў.

Тэндэнцыі мыслення і самасвядомасці, выяўленыя ў Канстытуцыі на свядомым вербальным узроўні і засведчаныя таксама на гіпатэтычна падсвядомым сінтаксічным узроўні, – ёсць сведчанне пераходнага этапу фарміравання светапогляду ўкраінцаў (ці, па меншай меры, пэўнай часткі насельніцтва Украіны), калі ў нацыянальнай ментальнасці генерваліся якасна новыя ўяўленні пра светабудову і месца ў ёй чалавека (дапаўненне светапогляднай “піраміды” асобным узроўнем). Пра гэта сведчаць таксама навуковыя распрацоўкі таго часу, у прыватнасці курсы славеснасці. Напрыклад, “Паэтыка” Феафана Пракаповіча, прачытаная ў Кіева-Магілянскай акадэміі за пяць гадоў да стварэння Канстытуцыі 1710 г., абгрунтоўвае права індывіда на паэтычную творчасць з дапамогай кантраверсійнай да ідэі Бога-творцы пантэістычнай канцэпцыі паэтычнай творчасці і яе свабоды, заснаванай на пастулатах неаплатанізму. Дакладна так, дарэчы, як гэта бачым на прыкладзе тэксту Канстытуцыі.

Пераклад з украінскай мовы.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Віншuem юбіляра!

АЎТАРЫТЭТНЫ ВУЧОНЫ І АРГАНІЗАТАР НАВУКІ, ТАЛЕНАВІТЫ ПЕДАГОГ АЛЯКСАНДР ЛУКАШАНЕЦ

23 лістапада 2014 г. споўнілася 60 гадоў з дня нараджэння вядомага беларускага вучонага-мовазнаўцы, члена-карэспандэнта НАН Беларусі, доктара філалагічных навук, прафесара Аляксандра Лукашанца.

Усё прафесійнае жыццё Аляксандра Аляксандравіча звязана з Нацыянальнай акадэміяй навук. Пасля заканчэння ў 1977 г. філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ён быў размеркаваны ў Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, дзе працуе і сёння. За гэты час ён прайшоў шлях ад стажора-даследчыка да дырэктара інстытута, з 2012 г. пасля далучэння Інстытута мовы і літаратуры да Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору працуе на пасадзе першага намесніка дырэктара ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры”.

Рост і станаўленне А. Лукашанца як высокакваліфікаванага вучонага адбываліся на вачах калег. У 1981 г. пасля заканчэння аспірантуры пры Інстытуце рускай мовы АН СССР ён паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю “Словаўтваральныя гнёзды ў рускай і беларускай мо-

вах”, а ў 2001 г. – доктарскую, прысвечаную тэорыі і практыцы беларускага словаўтварэння.

Асноўная сфера навуковых інтарэсаў Аляксандра Лукашанца – беларускае і славянскае словаўтварэнне, супастаўляльнае даследаванне сістэм беларускай і рускай моў, праблемы моўнай палітыкі і сацыялінгвістыкі, беларускага правапісу. Сёння А. Лукашанец – адзін з найбольш аўтарытэтных спецыялістаў у галіне беларускага словаўтварэння. У шэрагу навуковых публікацый, надрукаваных у айчынных, замежных выданнях і ў манаграфіях “Словаўтварэнне і граматыка” (2001) і “Праблемы сучаснага беларускага словаўтварэння” (2013), ён распрацаваў тэарэтычныя асновы і ажыццявіў практычнае апісанне сістэмы беларускага словаўтварэння з пазіцый граматычных параметраў матывавальнага і матываванага слова, а таксама абгрунтаваў ідэю магчымасці і мэтазгоднасці трохузроўневага прадстаўлення словаўтваральных адзінак (лексіка-словаўтваральнага, уласна словаўтваральнага і граматыка-словаўтваральнага), што сведчыць аб стварэнні новага навуковага напрамку ў беларускім мовазнаўстве. А. Лукашанец – суаўтар першага ў беларускай лексікаграфіі “Словаўтваральнага слоўніка беларускай мовы” (2000) і “Школьнага словаўтваральнага слоўніка беларускай мовы” (2006), якія запатрабаваны настаўнікамі і навучэнцамі сярэдніх школ, гімназій, ліцэяў, а таксама студэнтамі-філолагамі і навукоўцамі.

Плённа працуе прафесар А. Лукашанец і ў галіне супастаўляльнага вывучэння рускай і беларускай моў і моўнай палітыкі. Ён суаўтар манаграфій “Русский язык в Белоруссии” (1985), “Общество – язык – политика” (1988), “Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Морфология” (1990), “Типология двуязычия и многоязычия в Беларуси” (1998), а таксама даведніка “Культура русской речи в вопросах и ответах” (1996) і вучэбнага дапаможніка для студэнтаў ВНУ “Супастаўляльны аналіз усходнеславянскіх моў”.

Шмат часу Аляксандр Аляксандравіч аддае распрацоўцы праблем развіцця і функцыянавання беларускай мовы ў XX – XXI стст., стану яе нормаў,

асаблівасцей узаемадзеяння з суседнімі рускай і польскай мовамі. Ён удзельнік двух міжнародных славістычных праектаў і суаўтар дзвюх калектыўных манаграфій: “Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Беларуская мова” (Opole, 1998) і “Komparacja współczesnych języków słowiańskich. Słowotwórstwo. Nominacja” (Opole, 2003).

Аляксандр Лукашанец – адзін з актыўных распрацоўшчыкаў Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, які пачаў дзейнічаць з 1 верасня 2010 г. Пад яго кіраўніцтвам і пры непасрэдным удзеле ў адпаведнасці з гэтым Законом падрыхтаваны і апублікаваны шматлікія арфаграфічныя і перакладныя руска-беларускія і беларуска-рускія слоўнікі, дапаможнікі і даведнікі, якія дапамагаюць настаўнікам і вучням засвоіць змены, што адбыліся ў правапісе ў сувязі з увядзеннем Закона.

Вынікі даследаванняў А. Лукашанца рэгулярна друкуюцца ў навуковых айчынных і замежных выданнях. Ён апублікаваў больш за 300 навуковых прац, у тым ліку 12 манаграфій (10 у суаўтарстве), чатыры вучэбныя дапаможнікі (у суаўтарстве) і чатыры слоўнікі (у суаўтарстве).

Займаецца прафесар А. Лукашанец і выкладчыцкай працай (на працягу амаль дзесяці гадоў – прафесар кафедры сучаснай беларускай мовы філалагічнага факультэта БДУ), кіруе курсавымі і дыпломнымі работамі. Ён пастаянна выступае перад настаўнікамі, студэнтамі, вучнямі, работнікамі дзяржаўных устаноў па пытаннях функцыянавання сучаснай беларускай мовы і беларускага правапісу. Падрыхтаваў 15 кандыдатаў філалагічных навук.

Аляксандр Лукашанец – арганізатар і ўдзельнік шматлікіх міжнародных і рэспубліканскіх канферэнцый, нарад, круглых сталоў. Выступаў з дакладамі па праблемах беларускага мовазнаўства ў Польшчы, Германіі, Іспаніі, Аўстрыі, Славеніі, Славакіі, Італіі, Сербіі, Македоніі, Балгарыі, прымаў удзел у XII – XV Міжнародных з’ездах славістаў, з 2008 да 2013 г. узначальваў Міжнародны камітэт славістаў. Дзякуючы яго арганізатарскім уменням і незвычайнай працаздольнасці ў 2013 г. XV Міжнародны з’езд славістаў быў упершыню праведзены ў Беларусі. Гэты форум атрымаў шырокі рэзананс і высокую ацэнку ва ўсім славянскім свеце.

Шмат увагі аддае А. Лукашанец падрыхтоўцы таленавітай моладзі, інтэлектуальнаму развіццю школьнікаў. Ён актыўна супрацоўнічае з Нацыянальным інстытутам адукацыі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, удзельнічае ў распрацоўцы праграм па беларускай мове для школ краіны, выступае экспертам падручнікаў па беларускай мове для школьнікаў. Аляксандр Лукашанец – суаўтар і сурэдактар вучэбнага дапаможні-

ка “Супастаўляльны аналіз усходнеславянскіх моў. Вучэбны дапаможнік для студэнтаў ВНУ” (2005), суаўтар дапаможнікаў “Пішам па-беларуску: даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі” (2010), “Сучасная беларуская арфаграфія: акадэмічны даведнік” (2012) і інш. На працягу 2011 – 2013 гг. быў старшыней журы заключнага этапу Рэспубліканскай алімпіяды школьнікаў па беларускай мове. Ён член Бюро Навукова-метадычнага савета пры Міністэрстве адукацыі Рэспублікі Беларусь, старшыня секцыі рускай мовы, рускай і замежнай літаратуры Навукова-метадычнага савета пры Міністэрстве адукацыі Рэспублікі Беларусь і інш.

На працягу апошніх адзінаццаці гадоў А. Лукашанец быў членам Нацыянальнага арганізацыйнага камітэта па падрыхтоўцы і правядзенні Дзён беларускага пісьменства. Ён займаўся арганізацыяй і правядзеннем навукова-практычных канферэнцый у Полацку, Тураве, Камянцы, Паставах, Шклове, Барысаве, Хойніках, Смаргоні, Ганцавічах, Глыбокім, Заслаўі. Гэтыя канферэнцыі сталі важнай часткай праграмы Дзён беларускага пісьменства, атрымалі станоўчы водгук у грамадскасці і сродках масавай інфармацыі, яны садзейнічаюць папулярызацыі беларускай мовы, павышэнню яе прэстыжу ў грамадстве.

Аляксандр Лукашанец праводзіць вялікую навукова-арганізацыйную работу. Ён старшыня Беларускага камітэта славістаў, член Міжнароднага камітэта славістаў, старшыня камісіі па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славістаў, старшыня савета па абароне дысертацый па спецыяльнасцях “беларуская мова” і “руская мова” пры Цэнтры даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Вучоны актыўна выступае ў сродках масавай інфармацыі па розных праблемах моўнага жыцця ў краіне, пытаннях развіцця і функцыянавання беларускай мовы ў розных сферах ужытку ў XXI ст. Яго выступленні і інтэрв’ю ў значнай ступені спрыяюць фарміраванню станоўчага іміджу беларускай мовы ў грамадстве як дзяржаўнай мовы краіны і мовы тытульнай нацыі, фарміруюць паважлівыя адносіны да нашай духоўнай спадчыны і нацыянальнай культуры, мовы і літаратуры.

Аляксандр Лукашанец – высокакваліфікаваны спецыяліст, добры арганізатар і тактоўны кіраўнік. Калегі і вучні паважаюць яго за прафесіяналізм, добразычлівасць і справядлівасць. Свой юбілей ён сустракае ў росквіце творчых сіл, поўны задум і планаў.

Любоў КУНЦЭВІЧ,

вядучы навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

БЕЛАЕ ПОЛЕ, ЧОРНАГА НАСЕННЕ, НАША – ЖНІВО

Калі трэба назваць празаіка найбольш беларускага па мове, быту, створаных характарах, хіба не К. Чорнага мы ўспамінаем перш за ўсё?

Алесь Адамовіч.

Так перафразуючы пазнаную з першых школьных чытанак загадку, зажадалася метафарычна акрэсліць тэму “Мова Кузьмы Чорнага як складнік беларускай літаратурнай мовы”.

У творах Кузьмы Чорнага лексічныя, граматычныя і стылістычныя рэсурсы беларускай літаратурнай мовы і народных гаворак выкарыстоўваюцца ў іх арганічным сінтэзе, функцыянальна мэтазгодна і па-мастацку непаўторна.

Успамінаецца высокая ацэнка яго пісьменніцкай працы Якубам Коласам: “Вельмі паказальнай у адносінах моўнай дбайнасці, чыстаты, цікавай пабудовы сказаў з’яўляецца пісьменніцкая работа Кузьмы Чорнага. Літаратурная спадчына гэтага, так рана памёршага, мастака патрабуе самай пільнай увагі з боку як літаратурнай моладзі, так і сталых пісьменнікаў. Там ёсць шмат чаму павучыцца: пісьменнік умеў адкрыць новае гучанне слова, умеў выказаць усё, што турбавала яго, з вялікай дасканаласцю” [3, с. 135].

Час, які мінуў пасля публікацыі (1950) коласаўскага водгуку, пацвердзіў значэнне спадчыны Кузьмы Чорнага не толькі для пісьменнікаў, але і для ўсяго нашага грамадства. І карыстальнікі беларускай мовы, і яе даследчыкі не перастаюць сілкавацца з гэтай крыніцы роднага слова.

Да твораў Кузьмы Чорнага мне даводзілася звяртацца. У “Стылістыцы беларускай мовы” (1980) я выкарыстаў тэксты пісьменніка для характарыстыкі гутарковага і мастацкага стыляў, для распрацоўкі практыкаванняў па гэтым прадмеце. Нядаўна ў друку (Роднае слова. 2014. № 10) з’явіўся мой артыкул, прысвечаны праблеме беларускай граматыкі – разгляду ўжывання дзеепрыметнікаў Кузьмой Чорным.

У чарговым артыкуле хачу засяродзіць увагу на лексіцы твораў Кузьмы Чорнага, закранаючы пры неабходнасці словаўтварэнне і словазмяненне. Выяўленне і аналіз моўных адзінак будзе весціся ў плане паказу іх значнасці для культуры мовы.

Слоўнік выдатных пісьменнікаў, апрача асноўнага свайго прызначэння – быць сродкам вырашэння пэўных мастацкіх задач, – гэта моўны скарб, словаклад, які перадаецца сучаснікам і наступнікам. Яго трэба не толькі берагчы, ахоўваць, але час ад

часу, бы тое золата, аглядаць, перасыпаць, узважваць, каб па-гаспадарску выкарыстоўваць.

Пра вагу і кошт лексічнай скарбонкі Кузьмы Чорнага дае ўяўленне такі факт.

Вялікая колькасць слоў без выразных адзнак запазычанасці ў нядаўні час (з англійскай, польскай, рускай, іншых моў), змешчаных у “Глумачальным слоўніку беларускай мовы” (1977 – 1984), даецца паводле твораў Кузьмы Чорнага.

Каб неяк вылучыць такія словы, падкрэсліць іх “тутэйшасць”, умоўна назавем іх радзімізмамі (параўн. прыметнік *радзімны* ‘айчынны’ ў Ц. Гартнага) – па аналогіі з тэрмінамі *паланізмы*, *русізмы*, *украінізмы* і пад. У нашым выпадку тэрмін *уласнабеларуская лексіка* менш падыходзіць.

Да гэтага пласта слоў – радзімізмаў – правамерна таксама аднесці дыялектызмы і аўтарскія наватворы.

Вызначаць, хто стаў стваральнікам таго ці іншага адметнага слова (такія спробы рабіліся пры вывучэнні мовы пісьменнікаў) – можа, і не надзённая, не рэальная задача. Па-першае, для яе вырашэння патрэбна абавязковая ўмова: павінна быць выяўлена і ўлічана лексіка калі не ўсіх (што было б ідэальна), дык, прынамсі, тых аўтараў, чья праца над мовай (і словатворчасць) актыўная і плённая. У адваротным выпадку сцверджанне-вывад адносна паходжання слова – яно аўтарскі неалагізм ці з мовы народа – будзе, па сутнасці, у значнай меры гадальным.

Па-другое, аўтарскія наватворы не абавязкова на ўвесь час “прымацаваны” да канкрэтнага твора і пісьменніка. Як лічыць М. Прыгодзіч, “пераважная большасць” створаных беларускімі пісьменнікамі слоў-неалагізмаў “патэнцыйна скіравана ў моўную практыку” [6]. Асобныя навасловы ўваходзяць у шырокі ўжытак, і губляецца памяць пра тое, хто іх творцы.

Выяўляючы і групуючы адметныя словы, нельга не браць пад увагу іх даступнасць, зразумеласць. Праўда, гэты крытэрыў функцыянальнай ацэнкі лексічнай адзінкі вельмі суб’ектыўны. Нейкае слова ў творы пісьменніка адзін чалавек (чытач, слухач) разумее, іншы – не. Гэта залежыць ад беларускамоўнай падрыхтаванасці ўспрымальніка. Значэнне мае і тое, да якога пакалення (старэйшага ці маладога) ён адносіцца.

І ўсё ж, абапіраючыся на моўную практыку – пісьмовую (мастацкія, публіцыстычныя тэксты) і вусную (мова радыё, жывое маўленне беларусаў), можна меркаваць, у якой ступені тое ці іншае слова, ужыванае Кузьмой Чорным, зразумеае нам, сучаснікам.

Разгледзім пераважна тыя адметныя радзімныя словы ў творах Кузьмы Чорнага, што не былі прадметам апісання (асобна закранаецца запазычаная лексіка).

НАЗОЎНІКІ

У адпаведнасці з традыцыйнай разгляд лексікі лагічна пачаць з назоўнікаў. На ўвагу чытачоў вынесем перш за ўсё словы, што падаліся навукоўцу яскравымі і цікавымі ў кантэксте твораў Кузьмы Чорнага і на фоне агульнаўжывальнай лексікі беларускай літаратурнай мовы. Яны ўспрымаюцца калі не як неставальныя (якіх не стае, не хапае), дык, прынамсі, як патрэбныя, вартасныя.

Сярод іх вылучаюцца свежасцю, незаштампаванасцю назоўнікі, утвораныя пры дапамозе суфікса *-асць* ад дзеепрыметнікаў і прыметнікаў: *абарванасць, аблупленасць, абмерзласць* і іншыя (у сказах выдзеленыя) [12].

...Дрэннае адзенне чалавека было прыкметным: падпяразаная суконная жакетка калмацілася ўнізе сваёю няроўнаю **абарванасцю**... (т. 1, с. 507). *Вэнева машына стала ў шэраг з некалькімі іншымі, такімі, перад якімі вельмі ж ужо кідалася ў вочы яе аблупленасць* (т. 5, с. 313). *Перамагаючы слабасць, выцягнуў ваду, наліў ядро і панёс. Паволі сыходзіў з ледзяной абмерзласці навокал калодзежа* (т. 3, с. 491). *Ён адразу адпахнуў ад сябе Вэню, і бліскучасць усіх рыс яго твару ў момант ператварылася ў змрочнасць* (т. 5, с. 352). *Было толькі печышча, ды і тое пакорпана парасятамі. На гэтую маляўнічую гузаватасць паспела ўжо густа ўзгнездзіцца лебядя* (т. 5, с. 153). *Бежучы па вуліцы, Вэня Шпулькевіч адразу і ўбачыў Сашкаву скрываўленасць і запомніў яе на доўгія гады* (т. 5, с. 241).

Тлумачэння вымагае, бадай, толькі прыметнік *гузаваты* (ад яго ўтварыўся адпаведны назоўнік). Ён здаўна вядомы беларускай мове, абазначае 'няроўны, з пукатасцямі' [9].

Вылучаныя назоўнікі абазначаюць апрадмечаную прыкмету. З іх дапамогай дасягаецца выразнасць, лаканічнасць апаведу.

Блізкія да прыведзеных назоўнікі *адмоўнасць, дадатнасць, бягучасць, доўгачаканасць*.

У гэтым нарысе найбольш можна ўбачыць **адмоўнасці і дадатнасці** тагачаснага Сяргея Знаёмага як пісьменніка (т. 8, с. 206). *Як аслупянелы, стары доўга стаяў на адным месцы, пакуль стаў заўважаць адзнакі таго, што жыццё бяжыць. Цяпер ён заўважаў сляды гэтай бягучасці* (т. 4, с. 423). *У гэтыя дні, калі пачала ажыццяўляцца*

Адамава доўгачаканасць, ён гатоў быў пакланяцца кожнаму... (т. 6, с. 395).

Разгледаныя назоўнікі матывуюцца адпаведна словазлучэннямі *адмоўныя бакі, дадатныя бакі*, сказам *жыццё бяжыць*, сінтаксічнай канструкцыяй *тое, што доўга чакаецца*.

Параўнаем у Цішкі Гартнага: *Калі на яго з'ядным фронтам наступалі жыццёвыя адмоўнасці, то і дадатныя прыгоды не засталіся ў завінаватасці* (даўгу. – А. К.) [2, т. 2, с. 458]. Кантэкст падтрымлівае кніжнасць афарбоўкі слова.

У некаторых назоўнікаў выразна праглядаюцца народнагаворкавыя вытокі. Лексічнае значэнне пераважнай большасці такіх слоў раскрывае кантэкст. Да асобных дамо тлумачэнне.

Аблубіца. ...Юзік, не маючы сапраўднага бубна, ішоў паперадзе ды бубніў у бубен "штацкі" – трымаў леваю рукою **аблубіцу** з старога рэшата і з усіх сіл дупіў па ёй меднаю качалкай (т. 1, с. 305).

Аслёпіца. *На дварэ ўзняўся вецер. Мокры снег коса імчаўся і садзіўся ў гразь. Гэтая аслёпіца не сціхала, а пабольшвалася* (т. 7, с. 474).

Вадзяк. *Вадзяны млын. Начаі, калі было ціха, чуваць тут быў грукат вадзякоў. Іх было некалькі на дробных рэчках на захадзе пад гарадок* (т. 7, с. 347).

Вазюр. *Вознік. Карчмы даўно мінуліся, дзеці і ўнукі колішніх балаголаў і вазюроў сталі калгаснікамі* (т. 7, с. 518).

Валаводзіна. *Валакіта. [Стары:] Яшчэ да вайны пачалася ўся гэтая валаводзіна. Адкупілі мы ў пана зямлю. <...> Але не самі ад пана, а цераз іхнія рукі – Мазавецкага і Сурвілы* (т. 4, с. 385).

Гаварун. *Той, хто гаворыць. Гаваруноў было многа, і гаваруны былі розныя. Адны гаварылі па той прычыне, што тэрмін "на гэтым тыдні" лічылі малым, каб здаць падатак...* (т. 1, с. 143).

Горнасць. *І расчараванне, і разам з тым радасць, і горнасць, і тужлівасць – усё было ў яго* (т. 4, с. 247).

Градус. *Баразна. Ён, прыезджаючы на сваё поле, кожны дзень бачыў, як наўздзіў расла ў градах калгасаўская бульба* (т. 4, с. 125).

Жаненне. *У выразе: на жаненні – у тым узросце, калі пара жаніцца (параўн. на выданні). [Апанас Сегень:] Гэта колішні сусед майго бацькі; я яшчэ быў малы, а ён ужо на жаненні быў* (т. 4, с. 173).

Загавайла. *Пра няпорсткага каня. – Но, но! Загавайла! – торкаў ён [фурман] усё пугаўём у конскія парэбрыны. Чарніца [места 'горад'] з сінім лесам і фабрычным комінам паўзла насустрач паволі* (т. 4, с. 169).

У дачыненні да людзей ужыты назоўнікі аналагічнай марфемнай будовы.

Заціскайла, правярайла, разбірайла. *Толькі ў апошняга слова паслаблена (у кантэксте) экспрэсіўная афарбоўка: [Фабіян Свінкоўскі:]*

Я нічога не разбярў. [Тодар:] А думаеш, я лепшы **разбірайла?** (т. 1, с. 48).

Збойства. Збіццё, збіванне. Ён бачыў: *стаяць каля яго людзі, абураныя на палякаў, твары ў некаторых пасля польскага збойства паабвязаны хусткамі...* (т. 5, с. 247).

Купец. Пакупнік. ...**купец** павярнуўся і рашуча пайшоў пад ганак. Вайсковец абагнаў яго і першы ўвайшоў у кухню, а **купец** гукнуў з ганка прадаўцу: – Ідзі, разлічымся (т. 7, с. 322).

Насатка. Ступаў ён шырока, нагамі ўроскідку, варушыў у тахту ног плячыма, выціраў **насааткаю** вусы (т. 4, с. 202).

Палік. Калок, тычка. [Максім:] *І калі ты хочаш ведаць, дык гэта ты ў мяне на тры сажні ў поплаў залез, бачыш, куды ты палікі пазабіваў* (т. 1, с. 287).

Паляжанне. Спачын. [Старац:] *Бывайце здаровы, дзякуй, людцы добрыя, каб вы заўсёды мелі, уволю спажывалі і бедных надаралі. Каб вашым дзядам у зямлі лёгкае паляжанне, а дзецям і ўнукам на гэтым свеце панаванне* (т. 3, с. 386).

Пасядзенкі. У тую хату, дзе кравец шыў кажух, кожны вечар збіраліся **пасядзенкі**: кравец ухітраўся і шыць і расказваць (т. 5, с. 79).

Плывок. Паплавок. Кравец закінуў вуды і прымасціўся сесці над самай вадой. <...> Кравец глядзеў то на свае **плыўкі**, то на яго [Міхала Тварыцкага] – куды ён пойдзе (т. 5, с. 218).

Пошвырак. Сафрон аббегся, хапіў сукаваты **пошвырак** і смальнуў каню ў бок (т. 2, с. 286).

Раскідака. Першы з гэтых трох гаспадароў быў Варывон Вілач. Гэта быў чалавек не то што скнарысты, а так – не **раскідака** (т. 7, с. 422).

Слізговіца. [Аляксандар Махлак:] *А-а, якая ж слізговіца на дарозе. Дзяндобры ў хату!* (т. 7, с. 282).

Спяшанне, -я, н. Дзеянне паводле знач. дзеясл. *спяшацца*. Дзяўчына ідзе [па сонечнай вуліцы] *сярод гэтага вулічнага спяшання* [“спяшання людзей будаваць і тварыць”] (т. 1, с. 458).

Сталавальня, страўня. Паводле словаўтваральнай мадэлі – гэта натуральныя назоўнікі беларускай мовы. Кухонны водар патыхаў паміж дрэў. **Сталавальня** была пры пешаходнай садовай дарозе (т. 2, с. 144). У гэты час **страўня** пакрысе пусцела (т. 2, с. 145). У творах Кузьмы Чорнага ўжываюцца і іх сінонімы *сталоўка, сталовая*.

Тварына. Стварэнне. [Жывіцкі да Францкевіча:] *Ты ўсё віляеш на свеце, а не жывеш. Тварына ўдалася, ліха цябе ведае* (т. 2, с. 253).

Тлумач. ...яны часта гэтак на выстаўцы пра ўсё пыталіся ў **тлумача**, што той нават пачынаў думаць, раней як сказаць (т. 4, с. 132).

Тлуменне. Сэнс, сутнасць. [Радзівон Цівунчык:] *Пытаеце адрас мае сястры? Што ж здарылася, чаму вы мне не гаворыце? От ніяк не магу тлумення дайці* (т. 3, с. 133).

Уставанне, -я, н. Дзеянне паводле знач. дзеясл. *уставаць*. – *Паднімай!* – *закрычала Настачка, але ўжо ў наступны момант выскачыла з пасцелі і.. пачала адзявацца. Марына стаяла над ёю з болем душы, што ўсё гэтае жартаўлівае Настаччына ўставанне з пасцелі.. ужо не тое самае, як заўсёды* (т. 6, с. 385). Словазлучэнне *ўставанне з пасцелі* значэннем адпавядае назоўніку *пад’ём*, але яно больш стасуецца да кантэксту.

Уступкі. [Кравец:] *Хоць боты абую, а то я на ногі ўступкі ўссунуў* (т. 5, с. 185).

Цягавік. У гэтага здаравеннага **цягавіка** адрываліся рукі ад цяжару таго, што ён нёс, але ён не заўважаў гэтага (т. 6, с. 268).

Шкрэбалы. Яшчэ больш моршчыцца дзядзька, пхае чорным сукам у боты: – *Ты, э-э, ты! Боты адцягні, а то ў нос дае. ... Чым ты іх квэцаеш, халера цябе ведае, гэтыя свае шкрэбалы?!* (т. 1, с. 266).

Празрыстыя семантычна, зразумелыя словаўтваральна некаторыя назоўнікі аднолькава магчыма аднесці як да аўтарскіх вытвораў, так і да лексікі жывой народнай мовы.

Абвінавальнік. [Віця:] *Што на мяне пусцілі паклёп – дык гэта ўсё рука Мартынковіча. Сёння мяне “чысцілі”, там гэты газетны паклёп быў самым галоўным абвінавальнікам* (т. 2, с. 79).

Веянь. Павеў. Ён жа думаў аб Мані, і от, хутарам тым і павеяла на ўсе яго адчуванні. Смута так прынесла яму гэтая **веянь** пачуццёвых успамінаў (т. 3, с. 135 – 136).

Даглядальнік. [Жанчына:] *Даўно казалі гаспадару які-небудзь званок прычапіць, а ён не збярэцца ніяк... Даглядальнікам ён у гарадскім садзе, мала калі дома і бывае...* (т. 3, с. 106).

Дапаможнік. Памочнік. Калі дзялілі панскую зямлю і калі Андрэй на гэтую зямлю першы павёў вяскоўцаў, Уладзя тады ўжо быў як бы нават **дапаможнікам** Андрэевым (т. 4, с. 74).

Дапытнік. – *Куды ж ты ідзеш?*

Замест адказу хлопец уставіўся вачыма на свайго дапытніка і ўздыхнуў (т. 5, с. 325).

Дзівачыла. Дзівак. [Тутэйшы да прышлага:] *Ды не бойся ты! Дзівачыла! Мы самі ў гэтым млыне з бабамі і дзецьмі тулімся. Усё жытло агнём выкаціла* (т. 6, с. 404).

Дружбоўка. Яе кіеўская **дружбоўка** была дачка нейкага чыноўніка, даволі-такі не нізкіх маштабаў (т. 7, с. 429).

Забудоўнік. Забудоўшчык. ...гэтыя два **забудоўнікі** паразбіралі хаты і пасцягвалі бяргвенне к дарозе (т. 6, с. 288).

Засядач. Нават народныя **засядачы** ўсміхаліся ў вусы – калі Бушмар выступаў перад судом (т. 4, с. 47).

Імкліўцы (у адз. ліку *імклівец* або *імкліўца*). У хвіліны гэтага прыслухоўвання яны можа і сапраўды рабіліся роўнымі **імкліўцамі** да аднаго (т. 6, с. 184).

Легкадумец. *Спачатку ён шукаў ахвотнікаў да авантур, пасля вынюхваў, дзе якому ўплыво-ваму легкадумцу можна паабяцаць залатыя горы, якіх Варшава не мела* (т. 8, с. 253).

Пашаноўля. *Банадысь Варывода аддаў як мае быць апошнюю пашаноўлю нябожчыку Грыня-вецкаму* (т. 7, с. 475).

Прыйсце. *Чаго ж ім яшчэ крывіцца адзін на другога ці ўсім на аднаго, калі яны разам павінны сцерагчыся нежаданага прыйсця таго, хто можа ісці іхнімі слядамі?* (т. 6, с. 184 – 185).

Спачувальнік. *Скуратовіч раптам пакінуў граць ролю ласкавага спачувальніка Міхалкавым інтарэсам* (т. 5, с. 60).

Сумленнік. *Яна была дачка чалавека, якога на поўны сэнс слова можна было б назваць ціхманым сумленнікам і працавітым бязліўцам* (т. 7, с. 464).

Тутэйшчына. *Тутэйшая зямля, краіна, людзі. [Сурвіла:] Дамагаецца [рэвалюцыі]! Добра дамагаецца! Але праўда, што яму тутэйшчына! Па іх няхай сабе хоць немцы тут заўладаюць, яму ўсё адно. У ім жа чужацкая кроў...* (т. 4, с. 383).

Разгледжаных вышэй слоў няма ў ТСБМ, не ўсе яны ёсць у “Вялікім слоўніку...” Ф. Піскунова. А між тым яны ўспрымаюцца як натуральныя лексічныя адзінкі беларускай мовы, а не штучныя ўтварэнні ці запазычанні. Гэтая акалічнасць навочна даводзіць, што слоўнікавы склад беларускай літаратурнай мовы выходзіць за межы лексікаграфічных даведнікаў. Але адсутнасць, нязмешчанасць у іх таго ці іншага слова – не падстава, каб яго не дапушчаць да ўжытку. Гэта трэба мець на ўвазе ў навучальным працэсе (у школах і ВНУ), а, бадай, найперш у аўтарскай і рэдактарска-карэктарскай працы.

Адметныя словы ў творах Кузьмы Чорнага ўжываюцца як у мове аўтарскай, так і ў мове персанажаў. У час, калі жылі і дзейнічалі ягоныя героі, асноўным сродкам зносін была вусная беларуская мова. Гэта вымагала вялікай увагі да гучальнага, жывога слова. У гутарцы дзейная асоба нібы нанова раскрывае значэнне слова, каб праверыць яго на адпаведнасць сэнсу, які трэба перадаць (выказаць) у пэўнай сітуацыі. Развага над словам часам мае сваім вынікам наватвор.

Прывядзем рэплікі з дыялогу.

[Юлік Барановіч:] *Горы за ўсё, дык гэтыя сцягачы. Крыўдна, а-яй, як крыўдна, ліха на яго. Папасцягваліся з усяго свету і цяпер камандаваць пруюцца* (т. 3, с. 300 – 301). (Слова сцягач падаецца ў ТСБМ са спасылкаю на А. Чарнышэвіча.) Выходзіць, персанаж Кузьмы Чорнага нібы тлумачыць паходжанне і значэнне гэтага назоўніка, прыкладаючы яго да канкрэтных жыццёвых абставін.

[Кум Юліка Барановіча:] *Я ж кажу. Тут, бацюшка, такая справа, што, тымчасове, народ наш, можна сказаць, цёмны. Гэта цемнікі, а не людзі* (т. 3, с. 348).

Бачым (і чуем): слова творцыца падчас гутаркі. Параўнаем: *цямяк* (А. Ліс).

Нявада, герой рамана “Пошукі будучыні”, гаварыў да былога пана Паліводскага, які цяпер, у вайну, служыў немцам.

– *Мой ласкавец, я праз дваццаць, а можа, праз усе трыццаць год хаваў [скарб]. А далей у тэксце гэты назоўнік-наватвор нібыта матывуецца прыметнікамі ў спалучэнні з займеннікам мой: – Ласкавенькі мой, любенькі мой, дарагі мой, душою і целам прашу, дастаньце яе [дачку] з лагера і аддайце мне...* (т. 6, с. 144).

У 1920 – 1930-я гг., калі пісалася большасць твораў Кузьмы Чорнага, не было строгай рэгламентацыі што да ўжывання лексікі. Прыкметная лексіка-граматычная варыянтнасць (і сінанімічнасць) і ў тэкстах, што выйшлі з-пад яго пяра ў апошнія гады жыцця. Некаторыя варыянты (*блізасць – блізкасць, гушчарня – гушчырня*) праходзяць праз усю творчасць – ад ранніх да пазнейшых апавяданняў, аповесцяў, раманаў, публіцыстычных артыкулаў. Асобныя словы (*цялячына, карыдор*) выступаюць у адной форме. Да такіх слоў падаём у дужках нарматыўны адпаведнік.

Агарожа – агароджа, аднадумец – аднадумнік, аловак – алавік – карандаш, адступ (адступленне), блізасць – блізкасць, бяга – бег, веда (веданне, знаццё), водар – водыр, важданне (важданіна), гарбата – чай, гушчарня – гушчырня, загара – загар, зык – гук, імбрычак – чайнік, калгасавец – калгаснік, канюх – конюх, карыдор (калідор), мінута – хвіліна, паравік – паравоз, парасюк (парсюк), попелішча (папялішча), праца – работа, прыборка (уборка), прытульнасць (утульнасць), свет – святло, цягнік – поезд, цялячына (цяляціна), штых (штук).

Паказаная варыянтнасць (і сінанімічнасць) адлюстроўвае працэс развіцця беларускай літаратурнай мовы і ў нейкай ступені своеасаблівае аўтарскае стылю (у яго развіцці).

Спынімся на асобных адметных словах.

Слова *бяга* ўспрынялося нібы нанова, калі слухаў радыёпастаноўку паводле рамана “Млечны шлях”, прымеркаваную да 70-годдзя вызвалення Беларусі. Гэтая праца работнікаў тэатра і радыё так уразіла, што захацелася не адкладаючы перачытаць творы пісьменніка.

На першых старонках рамана знайшоў цікавае мне слова.

Бык адарваўся ад яго [куста шыпшыны] і рынуўся ў бягу. <...> Грудаватая мерзлата стрымлівала яго бягу. <...> Бяга яго была роўная, ён бег куды беглася (т. 6, с. 169, 177 – 178).

Да слова *бяга* Кузьма Чорны звярнуўся напрыканцы свайго творчага шляху, хоць ужо 20 гадоў таму ён ужываў нарматыўнае *бег*: *На момант цягнік прыпыніў бег каля жоўтай, маленькай будыніны пры дарозе* (т. 1, с. 95).

Бяга быка і бег цягніка...

Напэўна, трэба было выказаць нейкія семантычныя і стылістычныя адценні. Здаецца, слова *бяга* больш дакладна перадае “вагу” ўцёкаў – і для быка, які ратаваўся, і для людзей, якія праглі наесціся – у надаранай часіне бычынага мяса.

Ужыць назоўнік *бяга* былі падставы не толькі сэнсавыя, але і граматычныя: ён словаўтваральна блізкі да назоўнікаў жаночага роду, якія абазначаюць рух, перамяшчэнне: *беганіна*, *бегатня* (ТСБМ), *беганка* (Я. Колас), *бягня* [8], *хада*, *язда*.

У гэтым рамане (“Млечны шлях”), напісаным у сталы перыяд творчасці Кузьмы Чорнага (1943), сустракаем слова *загара*: Ён [малады чалавек] *быў такі бледны, што яго не брала загара, і такі худы, што адзежына на ім матлялася як на калу* (т. 6, с. 118).

Першы раз назоўнік *загара* ўжыты Кузьмой Чорным у апавяданні “Вераснёвыя ночы” (1927 – 1928).

Рукі ў Агаты былі ў зямлі. Твар абвязаны хусткаю. Фэлька стала пажартаваў:

– *Чаго ты гэтае загары баішся, як ты дыхаць можаш, гэтак абвязаўшыся. Ад цяперашняга сонца загары не будзе* (т. 2, с. 29).

Займеннік *гэтае* паказвае, што паняцце “загараць” і адпаведныя словы не сталі яшчэ звыклымі, асвоенымі ў мове вясковага хлопца.

Аднак у кніжнай беларускай мове слова *загара* адзначана яшчэ раней – у рамане “Сокі цаліны”: *Рукі яе былі аголены чуць не за локі і кра-саваліся смуглаю загараю* [2, т. 1, с. 74].

Першую квадру (кнігу) рамана пад назваю “Бацькава воля”, з якой вышэй прыведзены сказ, Цішка Гартны пісаў у 1914 – 1916 гг. у Пецярбурзе, куды пераехаў у 1912 г. Можна, там у яго і запаткавалася “гарадское” слова. Прынамсі, «Слоўнік мовы “Нашай Нівы”» яшчэ не фіксуе слова *загара* ці *загар* [9].

Тое, што ўсталяванне ў беларускай мове слова *загар* адбывалася паступова, працяглы час, ускосна пацвярджае цытата з твора Фёдара Янкоўскага.

Дні выдаліся такія, якіх на адпачынку чакаюць усе людзі: сонца, цяплынь, мяккія ночы. Купайся ў возеры хоць цэлыя суткі; можна абветрыцца, падсмажвацца і рудзець (або, як кажуць, загараць) – нібы ў Яліце (“На адпачынку”).

Але звернемся да рамана Кузьмы Чорнага “Трэцяе пакаленне” (напісаны ў 1935 г.). Там ужыты нарматыўны цяпер варыянт *загар*.

Можна было заўважыць, што ў сваім месцы, у пэўны час шыя гэтая бывае пад добрым доглядам: яна брыецца, мажацца, а тут давалося.. ёй спрабаваць ветру і пылу. Густы загар ляжаў на ёй (т. 5, с. 220).

Паказальна, што ў машынапісу рамана (27.05.1935) у ліку іншых паправак аўтарам

зроблена і такая: ...*густая загара* ляжала на ёй. Значыць, выбар варыянта *загара* / *загар* быў усвядомлены, перавага аддавалася першаму.

Некаторыя рэдкія назоўнікі, у прыватнасці *доба*, *пара́*, могуць быць незразумелыя чытачу. Абодва яны раскрываюцца ў кантэксце.

На кватэры ў Цівунчыка ён [Ваця] усё ж не застаўся. Спалохаўся вельмі вялікае, аж празмернае таварыскасці і несканчоная гаворкі самога Цівунчыка. Паўтары добы бесперастанку перагаварыўшы з ім, ён пад вечар неяк неспадзеўкі наняў накой каля Віленскага вакзала і забраў туды рэчы (т. 3, с. 273). *За Ваўкавыскам мы перадыхнулі пору: ноч спалі ля нізенькіх сцен змятушанага хутара, а ўдзень, у трывозе наскоку польскай кавалерыі.. мучыліся ад таго, што ў гэтайці цішыні час цячэ, як сіняе неба ў бязветраніцу* (т. 4, с. 112 – 113).

Што да назоўніка *доба*, то яго значэнне вынікае з кантэксту і пацвярджаецца ўкраінскім словам *доба*, якое абазначае ‘суткі’. А вось назоўнік *пара* можна зразумець як ‘суткі’ толькі ў кантэксце. Слоўнікі сучаснай і старабеларускай мовы, а таксама польскай такога значэння ў слова *пара* не фіксуюць.

Нечаканым можа падацца сучаснаму беларускамоўцу словазлучэнне *характар пісання* на месцы *почырк*.

Ліст гэты прынеслі на адрас клінікі. Зусім знаёмым характарам пісання быў напісаны на канверце адрас... (т. 3, с. 8).

Чаму аўтар не напісаў *почырк*? Можна, гэтага слова не было тады ў беларускай мове? Раман, у якім ужыта словазлучэнне *характар пісання*, апублікаваны ў 1927 г. Паставіць пытанне вымушае і тая акалічнасць, што слова *характар* у значэнні ‘почырк’ ужываў другі вядомы пісьменнік – Цішка Гартны. *Між іншымі гасцінцамі ляжалі запіска і пісьмо. Узрадаваўся [Рыгор], не прыглядаючыся да характару, і хутчэй жа прыняўся чытаць* [2, т. 1, с. 457].

Напэўна, *характар пісання* ад польскага *charakter pisma*. “Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік” (1924) В. Ластоўскага змяшчае артыкул: **Почерк** м. *Характар, характар пісьма* [4].

Прыгожае слова *ветліца*. Шкада, з кантэксту (апавядання) чытачу нельга вызначыць, што яно, ужытае адзін раз, абазначае.

Улас і Кузьма ўвайшлі ў ветліцу пад вечар. <...> Гледзячы на малюнкi вясковага жыцця, Кузьма зноў адчуў у сабе жаданне астацца дзе-небудзь у вёсцы на гаспадарцы (т. 1, с. 119).

Адказ знайшоўся ў “Каментарыях і варыянтах”: **Ветліца** – дарога, абсаджаная вербамі (т. 1, с. 516). Пэўна ж, яна (дарога) вяла ў вёску, а значыць, сустракала, **вітала** тутэйшых жыхароў і падарожнікаў. Але такое тлумачэнне – узроўню народнай этымалогіі. Бо, як падказала рэдактар, у рускай мове ёсць слова *ветла* (беларускае *вярба*).

Адзначым граматычныя асаблівасці некаторых назоўнікаў у чорнаўскіх творах.

Адзінкавыя назоўнікі дапускаюць ваганне ў значэнні роду: *пеканула боль, сабака кінулася, мільганула цень, у вайсковай шынелі, светлая брыва*.

Назоўнік *ствол* і некаторыя іншыя пры выражэнні множнасці ўжываюцца як зборныя: *стволле (дрэў), струменне (жыцця), цырбунне (лопуху і чартапалоху), шулле*.

Вылучаюцца формы суб'ектыўнай ацэнкі: *два-рок, канюк, канючок, карчук, папарэі, плацеі, сцебалко, туманок* і нш. Некаторыя праілюструем.

– *Туманок* такі быў, тфу, тфу, – пачаў гола-сам як з-пад зямлі гаварыць Францікевіч. – <...> Ну, *туманок*, значыцца, стаіць цалюткую рани-цу, а я таксама сабе іду (т. 2, с. 250).

[Хлопец:] *Мне салдат шые з старога шыняля на мой рост шынялец* (т. 2, с. 174).

Агледзела [Зося] .. хату і, кіўнуўшы галавою *Матильдзе*, вылезла з-за стала. Яна ўжо назвала *Матильду* братаваю.

– *Хадзем, братавенькая, да малых* (т. 2, с. 49).

Форма з ласкальным адценнем у апошнім сказе ўтворана ад назоўніка, які паводле паходжання – прыналежны прыметнік.

Цікавае (хоць непрыгожае) слова *гадзюк*: [Міхалка:] *Я пад дзвярыма мала стаяў. “Малое, а якое хітрае, – падумаў Скуратовіч, – каб з цябе душу выгнала, гадзюк ты!”* (т. 5, с. 48). Параўнаем *гадённыш*, якое РБС-1982 перакладае: *гадзяня, гадзянё*. Як лаянкавае слова *гадзюк* больш экспрэсіўнае і натуральнае, чым пададзеныя слоўнікам.

Што да склонавых формаў. Некаторыя з іх выпадаюць з сістэмы словазмянення назоўніка. Яны або перанятыя з жывой народнай мовы (пераважна Случчыны), або адлюстроўваюць стан літаратурнай мовы 1920 – 1930-х гг.

Шырока ўжываецца форма роднага склону множнага ліку назоўніка *дошка – дошчак* (паралельна з *дошак*).

Асобныя назоўнікі маюць у гэтай форме нулявы канчатак: *са сваіх кішэнь, каб чаравік не запэ-каць, з снегавых прастор, аціраліся каля печ*.

Назоўнік *санкі* ў родным склоне множнага ліку: *санок* *наскочвалася многа*; назоўнік *вось* у творным склоне: *здэрта восьмі* *вазоў (кара)*.

У назоўніку *чабор* пры скланенні выпадае, “збягае” галосны: *выпі чабру, залівае кашаль халодным чабром*.

Кузьма Чорны ў сваім дзённіку (1944 г.) пісаў: *заткну горла брахуном, тры гадзіны адседзелі на пнэх і пад*.

Гэткія формы сустракаюцца і ў мастацкіх творах, пісаных у 1940-я гг.: *Ён маўчаў і беспарадна як бы чагосьці шукаў вачыма ў пустых ку-тох* (“Млечны шлях”, т. 6, с. 182).

Часткова захаваліся такія формы назоўнікаў у ранніх творах – цяперашнія рэдагавальнікі іх “дазволілі” ці проста не заўважылі: Як у б Як у б оўскі. *На Якімовічаўскіх хутарох* *вяселле гралі* (т. 7, с. 19). [Юзік:] *Дзе ты быў, Юрка?* [Юрка:] *У Чучанох* (т. 3, с. 441).

Можна меркаваць, Кузьма Чорны не пагаджаўся з фактычнай забаронай гэтай граматычнай асаблівасці беларускай мовы (канчаткі *-ом / -ём* у давальным і *-ох / -ёх* у месным склонах множнага ліку), уведзенай пастановай СНК БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу” (1933). Рэфарматары правапісу ў гэтым выпадку выйшлі за межы пытанняў, падлеглых арфаграфіі.

Форму меснага склону множнага ліку (*у*) *вобласцях* ёсць падставы разглядаць як рэзервовую, перспектыўную.

Нявада пачаў чытаць аб’явы. Самая большая была аб тым, як павінна трымаць сябе насельніцтва ў занятых нямецкім войскам вобласцях, а значыцца, і ў тутэйшай акрузе... (т. 6, с. 105).

Вылучаная форма – аўтарытэтнае пацверджанне думкі, што гэты назоўнік і ў астатніх склонах множнага ліку трэба ўжываць з націскам на першым складзе: *вобласці, вобласцяў, вобласцям, вобласці, вобласцямі*. Як і ў іншых назоўніках жаночага роду аналагічнай марфемнай будовы: *воласць – воласцяў, воласцям, крэпасць – крэпасцяў, крэпасцям*.

Такія формы назоўніка *вобласць* – з націскам на корані – сустракаюцца ў сучаснай моўнай практыцы: *Выступалі шмат дзе. Ездзілі з ім [Алесем Камоцкім] на вобласцях* (Кіраўнік тэатра “Жывое слова”. – Радыеканал “Культура”. 14.09.2014).

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А.** Цішка Гартны / А. Адамовіч // Сокі цаліны / Ц. Гартны. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1957. – Т. 1. – С. 3 – 13.
2. **Гартны, Ц.** Сокі цаліны / Ц. Гартны. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1957. – Т. 1; 1958. – Т. 2.
3. **Колас, Я.** Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1976. – Т. 12. – С. 135.
4. **Ластоўскі, В.** Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік / В. Ластоўскі. – Коўна, 1924.
5. **Лукашанец, А. А.** Прадмова / А. А. Лукашанец // Слоўнік асабовых уласных імён / А. К. Усціновіч. – Мінск, 2011.
6. **Прыгодзіч, М.** “Вялікі слоўнік...” Фёдара Піскунова і кадэфікацыя пазаслоўнікавай лексікі / М. Прыгодзіч // Роднае слова. – 2014. – № 6.
7. **Слоўнік асабовых уласных імён** / уклад. М. Р. Суднік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1965.
8. **Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі.** – Мінск : Універсітэцкае, 1990. – Т. 1. – С. 47.
9. **Слоўнік мовы “Нашай Нівы”.** – Мінск : Тэхналогія, 2003. – Т. 1; 2007. – Т. 2.
10. **Усціновіч, А. К.** Слоўнік асабовых уласных імён / А. К. Усціновіч. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011.
11. **Чамярыцкі, В.** Беларус і яго імя / В. Чамярыцкі // Польша. – 1966. – № 4.
12. **Чорны, К.** Збор твораў : у 8 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1972 – 1975.

“ПОШУКІ БУДУЧЫНІ” КУЗЬМЫ ЧОРНАГА ЛІНГВАСТЫЛІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ МАЎЛЕНЧЫХ СРОДКАЎ ВЫРАЗНАСЦІ

Пакідаючы свет, чалавек пакідае свой след. Той, хто ідзе ўслед, захапляючыся жыццём папярэдніка, спрабуючы паўтарыць нешта, створанае яго талентам, нечаму ў яго вучыцца – паслядоўнік (мы гаворым толькі пра станоўчае, толькі пра добра, якое таксама можна навучыцца рабіць). Сеяць добра, каб узыходзіла яно нават праз стагоддзі, – такі талент у “вялікіх”: паўтарыць створанае імі немагчыма, ды і не варта, аднак павучыцца трэба.

Псіхалагізму Кузьмы Чорнага вучацца і сучасныя аўтары, а тое, што варта пераймання, пераймаць павінна яшчэ не адно пакаленне нашчадкаў, каб выйсці з бездухоўнасці, каб не давялося чырванец за створаную імі сучасную гісторыю.

Волаты-сейбіты сыходзяць, застаючыся... Не стала, але ёсць і будуць Рыгор Барадулін, Анатоль Кудравец, Генадзь Бураўкін. Іх біяграфіі паяднаны не толькі Беларуссю, “родным словам”, але і апошняй лічбай жалобнай даты. Гэтую ж лічбу мае ў сваёй біяграфіі Кузьма Чорны – пісьменніка не стала ў лістападзе далёкага 1944-га... Адтуль, праз гады, ідуць да нас яго радкі, напоўненыя клопатам пра чалавека, веданнем яго душы.

Кожная дарога куды-небудзь вядзе, але ты выбіраеш тую, якая не вядзе ў прорву – пісьменнік не пакідае выбару чытачу ні першага, ні трэцяга, ні іншага пакалення; на гэта ўказвае менавіта дзеяслоў, ужыты ў форме канстатацыі – *выбіраеш* (2-я асоба, адзіночны лік, цяперашні час, абвесны лад), г. зн. ужо выбраў цяпер, як і ўчора, як зробіш гэта і заўтра.

У моманты вялікіх душэўных зрухаў або напружанай змены падзей ці жыццёвых акалічнасцяў людзі і старыя робяцца як дзеці – кожны пры нейкіх абставінах можа стаць наіўным і бездапаможным, як тое малое дзіцятка, якому трэба дапамагчы; о чалавек!.. застанься чалавекам, дапамажы бліжняму як самому сабе.

Чалавек меў радасць ад усяго таго, што рабіў кожны дзень – так шмат гаворыць і наш сучаснік пра тое, што кожны момант жыцця чалавека павінен быць напоўнены шчасцем ад аднаго толькі жыцця, што чалавек ва ўсім будзённым павінен знайсці моманты хараства: ці гэта звычайна-незвычайны рамонак каля акна, ці гэта першая зіхоткая зорка на аксамітавым небасхіле, ці гэта тая справа, якая падаецца табе руцінай, пакуль ты не ўсміхнуўся і не стаў тварыць пэндзлем, рыдлёўкай ці асадкай.

Лепш грызці зямлю ў родным кутку, чым каб цябе ліхім ветрам кідала на чужым свеце – такога

патрыятызму бракуе сучасніку, магчыма, як ніколі: тут, дзе нарадзіўся, угадаваны будзеш, узгадуеш яшчэ не адно пакаленне, таму рабі добра тут і цяпер, каб рамонак пад акенцам цвіў і ў цябе, і ў твайго суседа, аднак жа адзін любіць родную зямлю грызці, а другі на чужой зямлі пірагі есці.

Вырві ты з чалавека сэрца і устаў на яго месца звярынае, дык у чалавечых грудзях і звярынае сэрца стане чалавечым – чалавек не можа звярэць; Кузьма Чорны дае шанец кожнаму, хто заблукаў, працягвае руку дапамогі, ратуючы душу верай сваёй у выратаванне душы: чалавек пры любых абставінах застаецца чалавекам, нават калі яго пазбавіць уласнага добрага сэрца.

Як свет стаіць, то яшчэ не было вядома, каб на нянавісці вырасла шчасце, а радасць на чужой бядзе – мудрасць гэтай ісціны даказана жыццём не аднаго пакалення, бо жыццям не ўхаваеш (і ад Усявышняга не схаваш...) – сам толькі на сябе ў апошнюю хвіліну наракаць меш.

Раман “Пошукі будучыні” прысвечаны вядомым гістарычным падзеям, якія асвятляюцца праўдзіва не толькі з пункту погляду адпаведнай навукі, але і з псіхалагічнага аўтарскага бачання сітуацыі.

Мова і змест твораў Кузьмы Чорнага заўсёды арыгінальныя: “прадзіва” родных слоў ці фразеалагізмаў, з пункту погляду сучаснай мовы ўстарэлых формаў слоў, іх значэнне і гучанне, адметнасць пабудовы сінтаксічных канструкцый дзякуючы аўтарскаму майстэрству трансфармуюцца ў высокамастацкія вобразы, сярод якіх няма выпадковых – персанажаў зводзяць і разводзяць дарогі, шляхі, перакрываюць, адным словам, жыццё ці, магчыма, лёс. Лексічны ўзровень дэманструе, з аднаго боку, багацце тэматычна абумоўленай лексікі: чалавек часта застаецца сам-насам з прыродай, таму псіхалагізм пачуццяў раскрываецца часам менавіта праз узаемадзеянне настройў прыроды і чалавека, тады і словы адпаведнай семантыкі частаўжывальныя – *поле, сонца, кветка, лісток, вецер, рассвітанне, неба, месяці, зоры, лес, зямля* і іншае... А паколькі праза Кузьмы Чорнага псіхалагічная, то абстрактная лексіка, якая акрэслівае стан душы, тут таксама прадуктыўная – *шчасце, душа, смутак, скруха, адчай, трывога, боль* і г. д. З іншага боку, менавіта на лексічным моўным узроўні праяўляецца адметнасць аказіянальнага пераносна-вобразнага ўжывання слова, якое адлюстроўвае нечаканасць асацыяцый і супастаўленняў празаіка.

Найбольш прадуктыўныя тропы, што дапамагаюць аўтару апісваць і адначасова паэтызаваць прыроду, якая выяўляе свет непаўторных пачуццяў чалавека, – гэта метафара, параўнанне, эпітэт. Прычым мала які сказ абыходзіцца толькі адным вобразным сродкам, бо дэтальвая характарыстыка заўсёды вымагае іх узаемадзеяння. Самы ўжывальны з названых тропы – **метафара**: аўтар адухаўляе прыроду, яна валодае тымі ж магчымасцямі, што і чалавек. Значыць, асноўны від аўтарскай метафары – дзеяслоўная: **Дзень ішоў к вечару. Сонца стала ніжэй і пачало біцца ў акно; На небе цяжка валакліся хмары; У чыстым полі адзінокі лісток на дарозе імкнуўся з ветрам удалячынь; Лясы паўз дарогу нерухома вартавалі спакой восені; К вечару неба расчыцілася, і восень нарадзіла ясноту хоць перад скананнем дня; Ужо цадзіцца пачынала кастрычніцкае расвітанне восені, пеўні галасілі, здавалася, на ўсім свеце; Ужо захад згарэў чырвоным полымем і патух, і ўжо зоры загусціліся ў небе, ужо і шырокі серп месяца ўзышоў, а ён усё баяўся ісці ў хату; Бяроза ўсё так жа кідала на вецер жоўтыя свае лісты; Жоўты лісток з бярозы заблытаўся ў траве і вісеў у ёй.**

Гармонія душы чалавека і прыроды для пісьменніка жыве менавіта ў цішыні, пісьменнік паэтызуе яе: **І такая стаяла цішыня, што здавалася восень сочыць, ці не парушае што яе спакою; Душа яго [Кастуся] ўціхамірвалася дарогай, навольнай яздой, восенню і цішынёй; Ужо вераснёвы вечар апаноўваў цішынёй свет.** Прырода ў апісаннях Кузьмы Чорнага сапраўды жывая, бо ўсё знаходзіцца ў ёй у гарманічнай зменлівасці: змяняецца надвор'е, пара года – на тую праявы тонка рэагуе наваколле, і аўтарскі погляд адзначае ўсё гэта: **Лёгкая плынь ветру зноў заціхае, і дзень зноў зіхаціць сонцам, але ўжо застаецца пячаць летняга адвітання; Подых восені ціхай задумённасцю клаўся на поле, і ўдалечыні сіняя стужка лясоў здавалася разасланай цераз усю зямлю; Ясны сум восені, здавалася, плыве з ветрам, і ўсё вісіць, як доўгачаканая ласкавасць.** Відавочна, што метафарычны малюнак удакладняецца іншымі тропамі, як правіла, эпітэтамі: **лёгкая плынь ветру, ціхая задумённасць, сіняя стужка лясоў, ясны сум восені.**

Метафара – адзін з прадуктыўных сродкаў характарыстыкі стану душы чалавека, таму прадуктыўнасцю характарызуецца від тропы, у якім ужывальнае само слова *душа* і тая абстрактная назва, якія выяўляюць яе настрой: **І смутак лажыўся на яго [Кастуся] душу; Можна, з гэтай часіны пачало ў гэтай хаце віць сабе гняздо шчасце; Цяжкі боль здушыў яму грудзі; Цяпер ужо час прайшоў, востры боль душы прытупіўся. Час лячыў душу; І яго радасць жыцця сталася пад ногі смутак смерці; Душа яе [дзяўчыны] заняла**

ад жаху; Скруха і смутак тупелі і ўсыхалі; Душа яго [Ракуцькі] апала; Вялікае шчасце страсянула яго [Ракуцькі] душу; Безнадзейнасць і чорны смутак душылі яго [Няваду]; Так смутак скаваў яе [Лізу] ўсю і яе вочы; Душа яго ныла і трывожылася, і, каб ён мог у гэты момант праверыць сам сябе, ён знайшоў бы ў сабе больш безнадзейнасці, чым веры, і больш боязні, чым надзеі.

Параўнанне як троп таксама ўжываецца ў праявістым радку рамана, заснавана яно не толькі на супастаўленні асаблівасцей жывой і нежывой прыроды, але і на супастаўленнях, у аснове якіх рэлігійныя паняцці. Што да структуры і граматычных характарыстык, то маўленню рамана найбольш уласціва злучнікавая разнавіднасць тропы (дамінуе злучнік *як*), прычым адносна марфалагічнага выражэння апорнага кампанента вылучаюцца наступныя разнавіднасці:

дзеяслоўныя: **Ты [Кастусь] увесь сцінеў і калоцішся, як святы на споведзі; Я прамок і дрыжу, як нячысты пад крыжам; Ты з куста травы пражывеш, як верабей, дык табе і міл той куст; Змучаны Тамаш трымаўся за бацьку і ішоў, як святы на пакуту;**

назоўнікавыя: **Звыкласць, як светлы ратунак, прыходзіла да нас; Дробнюткае лісце, як жоўты дождж, сыпанулася з дрэва; Старая хата стаяла над жыццём, як помнік над магілаю; Вочы, як промні, здаецца, яны палалі і кожную секунду пераменьвалі сваё месца на твары;**

прыметнікавыя: **Цяжкі, як станудовы камень, смутак наваліўся на яго; Яно [сонца] як біла яму ў твар, але гэта было восенскае сонца, мяккае і лагоднае, як шчокі люблага дзіцяці; Вялікае, як навальніца, шчасце ахапіла яго; Сіняя, глухая і бязлітасная, як вечнасць, замкнулася паміж імі; Жаночае сэрца робіцца вялікае, як свет, калі яно чуе боль знявечанага дзіцяці.**

Эпітэт, як вядома, – адзін з самых лаканічных тропы, таму ён можа быць і самастойным вобразным сродкам, і кампанентам іншых, больш разгорнутых, пераносна-вобразных выразаў, напрыклад метафары, параўнання, перыфразы. Выступаючы ў якасці самастойнага тропы, эпітэт можа выражацца якасным прыметнікам з пераносным значэннем і метафарызаваным дзеепрыметнікам / дзеепрыметным зваротам: **Той дзень быў ціхі, хмуры, сухі і цёплы; Усе мы былі або малыя, або самыя зялёныя падручкі; Кожная нага здавалася яму [Няваду] станудовай; Ноч была глыбокая; У тую восень доўга трымалася мяккае надвор'е; Дзесяці ў глыбіні душы ажыла ў яе [Лізы] надзея, слабая і няпэўная; Разам яны як бы хацелі адгарадзіцца ад усяго свету, які для іх абаіх быў такім бязлітасным.**

Адметнасць праявіснага маўлення Кузьмы Чорнага – ампліфікацыя і канцэнтрацыя метафарычнага прыметніка / дзеепрыметніка (аказіянальнага

ці агульнамоўнага), эпітэта і прыметніка з прамым значэннем, які можа кваліфікавацца як дакладная, ці народна-паэтычная, разнавіднасць тропа. Пры ампліфікацыі той ці іншы вобраз мае некалькі характарыстык, у той час як пры канцэнтрацыі кожны ўзгаданы ў сказе прадмет мае пры сабе вобразнае / нявобразнае азначэнне. Праілюструем у адпаведнай паслядоўнасці: **Ясныя** былі дні, і **марозлівыя**, і, як заўсёды ў тую восень, **ціхія**; **Акамянелы, аслупянелы, анямелы**, ён [Густаў] стаў над ёю [жонкаю], аж пакуль думка, што яна ўжо мёртвая, не з'явілася ў яго; **Раптам** выбілася з-за тумановага засцілу сонца, **чырвонае, круглае і вялікае**, у прасвеці паміж дрэў яно стаяла, як аглядальнік зямлі (ампліфікацыя); Яна [жанчына] была не **маладая** і не **тое** каб **старая**. Рысы твару былі **строгія** і, можа, нават **халодныя**. **Позірк спакойны, мала рухавы**; ...вочы **чырвоныя і прыпухлыя**, **позірк вялы**, твар **спушчаны** ўніз да грудзей, чалавек увесь **сціснуты, скамечаны**... (канцэнтрацыя). Назіральнасць аўтара дазваляе ўбачыць некалькі адметнасцей той ці іншай з'явы або назваць асабліва важныя рысы некалькіх з'яў, якія больш дакладна характарызуюць стан душы дзейных асоб.

Што да такога тропа, як **перыфраза**, то ён менш ужывальны, аднак варта зазначыць, што ў мове аналізаванага твора ёсць тыя ключавыя словы, на якія аўтар абапіраецца пры апісанні жыццёвых і гістарычных падзей, пры характарыстыцы стану персанажаў. Адно з улюбёных слоў празаіка – **час**: **Вялікі доктар** усякай хворасці ў чалавечай душы – **час** – мае вечнага свайго дапаможніка – **працу**; **Вялікі доктар** – **час** – спакойна і безупынна ідзе па свеце і лечыць, і гоіць; **А тым часам** вялікі ўпарадкавальнік усякіх хібаў і непарадкаў – **час** – абтрос і абладзіў усё, што было не на сваім месцы, і имат што забылася, имат прытупілася, а сам чалавек знайшоў сабе месца, і лягчэй яму стала.

Сінтаксічны ўзровень прозы Кузьмы Чорнага адметны выкарыстаннем разнастайных стылістычных фігур, прыёмаў; эмацыйнасць, экспрэсіўнасць аповеду / эмфатычнасць інтанацыі ствараецца наступнымі іх разнавіднасцямі:

аднародныя члены сказа: **Снег, вецер, галасны певень, пах сена** з пуні, **крык зімовай птушкі**, счарнелы ад прымаразаў **лісток** з саду на ветры, **ясны захад сонца, пах свежага хлеба** ў хаце, **вымалачаны колас**, **узняты ветрам на бязлісты куст** бэзу, **зорнасць марознай ночы, бесперапынная плынь часу** – дзень за днём, дзень за днём, – і пайшло яно, з вялікай радасцю аб тым малым, што толькі і патрэбна чалавеку; **Тыя гады прымусілі нас змалку дзён прывучацца да плуга і касы, да пілы і сякеры, да гэбля і долата, да молата і кавадла**; Здавалася, што няма на свеце ні **вайны**, ні **выгнанства**, а толькі **радасць** чалавека жыць сваёю воляй;

анафара: **Многа** лётала і сядзела ўсюды **га-товых спаткаць зіму птушак, многа** было **коле-раў і фарбаў, многа** было **прастору, і неба, і вады, і ласкавай цішыні**; **Тут** так было **густа людзей, што ляжаць не было месца. Тут** людзі толькі сядзелі. **Тут** былі толькі **здоровыя, што мелі сілу, каб заўладаць над месцам**;

паўтор: **І дыхаць яму стала цяжка. Гэта яна! Такая!** Без яго **такая** стала!; Цішыню, якая стаяла на мястэчку, цяжка **было** вытрымаць чалавеку. Але горш за цішыню **была** адзінота. **Гэта была** **магічная адзінота**, але чалавек астаўся **жывы**; А яна [Ліза] ўсё **ляжала і ляжала** бадай што ў **бяздум'і**. **Бяздум'е** было яе ратункам (у апошнім прыкладзе від паўтору – падхват);

інверсія: **І пайшла тая ноч, месячная, добрая, ціхая**, а к раницы зноў схмурнела неба і **па-чаў падаць** мокры **снег**; **Мерзла і нікла трава**, але над вадою **яна** стаяла **злёная** і тырчэла з прыбярэжнага лёду. З дзікіх груш на межах і выганах **ляцела** ў вецер **счарнелае лісце**, камень пры дарозе **абрастаў імхом**, уночы **абзываўся воўк** у пушчы, на вялікую **разлеглася грукацелі колы** на мерзлай зямлі; **Твар задумёны, майклівы, жаваў ён** павольна, як бы **смакуючы**;

умоўчанне: **Зноў** вясна, **зноў ён араў і сеяў**. Пасля вясны **будзе лета...**; ...**божа мой**. Каб жа **льга** было **верыць** у чалавечае **сэрца** і каб **пранялі** яго **пакуты дзіцяці, яшчэ зусім недарослая дзяўчынка...** Яна там **без ратунку і без... без... жыцця можа ўжо!**;

“назоўны ўяўлення”: **Мара, чаканне, надзея, упартасць думкі і фантазіі!** Гэтым ён цяпер і **жыў**; **Што гэта было за жыццё!** **Выкіданне з хаты, марнаванне маладосці, смутак у сталасці, вечнае выгнанне ў жыцці на родным месцы**;

антытэза: **На чорта, думаю сабе, мёртваму боты, калі жывы босы ходзіць...**; **Удзень усё было як бы сціснута то познім усходам сонца, то раннім лістападаўскім змярканнем, то нежывым бляскам халоднага сонца**; **Колькі ж на свеце гэтых зладзеяў на маю шыю! Ні ў маладосці, ні ў старасці няма ад іх ратунку!**; **Ліза асталася сядзець нерухома на ўвесь дзень і на ўсю ноч**; **І невядома, ці гэта змяркалася, ці гэта світала, калі штосьці ў полі зачарнелася перад імі**.

Як відаць з праведзенага лінгвастылістычнага аналізу, проза Кузьмы Чорнага на маўленчым узроўні характарызуецца разнастайнасцю вобразных сродкаў (аказіянальных тропаў і экспрэсіўных фігур). У прыватнасці, у мове рамана “Пошукі будучыні” дамінуюць тропы, якія выяўляюць адметнае аўтарскае ўспрыманне прыроды, яе непарыўную сувязь з чалавекам, і ўсё гэта адбываецца праз прызму аўтарскага псіхалагізму.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук.

НЕСПЕЦЫЯЛІЗАВАНЫЯ ВЕРБАЛЬНЫЯ СРОДКІ КАМІЧНАГА Ў КАМЕДЫ “ХТО СМЯЕЦЦА АПОШНІМ” КАНДРАТА КРАПІВЫ

Для неспецыялізаваных вербальных сродкаў функцыя стварэння камічнага эфекту не асноўная.

Фразеалагізмы. У п’есе ўжываюцца фразеалагізмы без змянення формы і зместу. Такія фразеалагізмы рэалізуюць камічны эфект, калі яны маюць узуальна замацаваную за імі камічную канатацыю: [Цёця Каця:] *Вельмі твой дырэктар на двор углядаецца. У яго другім галава занята. Учора адвячоркам з Зіначкай за горад імчаў на таксі, дык аж пыл курэў.* Вылучаны фразеалагізм (разм. часцей іран. ‘лепей, мацней, хутчэй быць не можа’)* мае жывую ўнутраную форму. Фразеалагізмы такога тыпу не толькі называюць пэўныя з’явы, але і вобразна характарызуюць іх.

Насычаны камізм дасягаецца, калі фразеалагізмы ствараюць эфект непаразумення паміж персанажамі: [Гарлахвацкі:] *Калі ён сапраўдны вораг, дык прарвецца, – быць не можа.* [Левановіч:] *А мы яго, шэльму, за вушка ды на сонейка!* [Гарлахвацкі:] *Як міленькага!* Так, гаворачы пра Тулягу, Левановіч (ён ужо ведае, хто невука і вораг, а хто сумленны вучоны) ужывае фразеалагізм *за вушка ды на сонейка* (маючы на ўвазе Гарлахвацкага) – разм. ‘распраўляцца з кім-н., выкрываць, прыцягваць да адказнасці’. Гарлахвацкі, не зразу меўшы іранічнага тону выказвання, згаджаецца з прапановай, дадаючы: *як міленькага* – разм. ‘без асаблівых цяжкасцей (зрабіць што-н.)’.

Прыказкі. У камеды сустракаемся з мадыфікаванымі прыказкамі, якія ўзнікаюць у выніку:

а) замены кампанента прыказкі іншым словам: [Анна Паўлаўна (пяшчотна):] *А як машына? Хутка будзе?* [Гарлахвацкі:] *Чакай, пацяры прыху. Будзе табе белка, будзе і свісток.* (Стук у дзверы.) *Зайдзіце!* Мадыфікаваная прыказка (вылучана шрыфтам) утворана на аснове ўзуальнай *будзе табе дудка, будзе і свісток* (ужываецца як пагроза пакараць каго-н. ці як чаканне пакарання)** заменай кампанента *дудка на белка* і таму ўспрымаецца як нязвыклая, “свежая”;

б) выкарыстання парэмійнай алузіі. У рэпліцы можа ўжывацца толькі частка кампанентаў прыказкі (істотных у сэнсавых адносінах), якія выклікаюць асацыяцыю з узуальнай прыказкай. Так, калі Гарлахвацкаму стала вядома, што яго памочнік Зёлкін (*шаптун і пляткар*) ужо перадаў тое-сёе на геа-

фак пра Чарнавуся, ён, каб “падліць масла ў агонь”, тэлефануе ў выдавецтва і “па сакрэце” паведамляе, што яны друкуюць кнігу “шкодніка” Чарнавуся. “Ну, *пасеяў, дай божа ўраджай сабраць*”, – з задавальненнем гаворыць сам сабе Гарлахвацкі. Кампаненты *пасеяў і сабраць* намякаюць на наяўнасць у падтэксце ўзуальнай прыказкі *Што пасееш, тое і пажнеш* (‘за свае справы, учынкi давядзецца расплачвацца’). Камізм сітуацыі звязаны з тым, што невука Гарлахвацкі нават і не здагадваецца, што ў падтэксце “схавана” прыказка, сэнс якой “накіраваны супраць самога Гарлахвацкага – сапраўднага шкодніка і прайдзісвета” [2, с. 13].

Кантрастывы. Гэта моўныя адзінкі (словы, свабодныя або ўстойлівыя спалучэнні слоў), якія ўваходзяць у адносіны сэнсавай ці экспрэсіўнай кантраснасці (супрацьпастаўлення). У ролі кантрастываў ужываюцца наступныя сродкі.

1. Спецыяльныя словы і лірычна афарбаваныя вербальныя кантэксты. Камічна ўспрымаюцца вузкаспецыяльныя геалагічныя тэрміны ў выступленні Зёлкіна, якія канцэнтравана ўжываюцца ў адным кантэксце і кантрастуюць з узнёсла-лірычным тонам аповеду: *Павінен проста сказаць, таварышы, што ад даклада паважанага Аляксандра Пятровіча я ў вялікім захапленні. Які палёт думкі! Якое смелае пранікненне ў глыбіню сівых вякоў праз алювіі, дылювіі, пліяцэны, міяцэны і ўсякія іншыя напластаванні.* Камічны эфект узмацняецца тым, што вузкаспецыяльныя блізкагучныя тэрміны (*алювіі – дылювіі, пліяцэны – міяцэны*) у недаведчанага ў геалогіі чытача (слухача) міжвольна атаясамліваюцца з “вучонымі” словамі, якія Зёлкін ужывае нібыта знарком, каб падкрэсліць сваю глыбокую кампетэнтнасць. Аднак гэтыя тэрміны выкарыстоўваюцца Зёлкіным як сродак камічнай характарыстыкі Гарлахвацкага. Усе гэтыя *алювіі, дылювіі, пліяцэны і міяцэны* паказваюць, што “даследчык” Гарлахвацкі «поркаўся на самай паверхні зямлі і не дасягнуў свайго “пензенскага” перыяду» [4, с. 126]. Апрача таго, формы множнага ліку тэрмінаў *алювіі, дылювіі, пліяцэн і міяцэн* успрымаюцца як аказіянальныя, бо ўтварэнню іх прырэчыць семантычны фактар: першы тэрмін мае значэнне рэчыўнасці, а астатнія тры абазначаюць адзінкавыя паняцці, якія не падлягаюць лічэнню.

2. Кніжныя і гутарковыя словы. На ўжыванні стылістычных кантрастываў могуць будавацца аб’ёмныя маналогі. Адчуваючы сябе ў геалагічным інстытуце як у высылцы, Гарлахвацкі з абурэннем скардзіцца сам сабе на незайздросную долю:

* Семантычная і стылістычная характарыстыка фразеалагізмаў даецца паводле двухтомнага “Слоўніка фразеалагізмаў” І. Лепешава [1].

** Значэнне парэмій тлумачыцца паводле “Слоўніка беларускіх прыказак” І. Лепешава і М. Якалцэвіч [3].

Маслы **праклятыя!** Што я з вамі рабіць буду? Дажыўся **таварыш** Гарлахвацкі, няма чаго сказаць! Косткамі абклаўся, **палеантолагам** стаў. А было ж раней – Гарлахвацкаму **банкеты**, Гарлахвацкаму **авацыі**, Гарлахвацкі мог любога ў **бараноў рог скруціць**. І раптам – косткі! **Скруці** яе, **праклятую**, калі хочаш! **Запхнулі** мяне прыяцелі ў гэту дзіру. Далей ад небяспекі. І спецыяльнасць такую **ўдружылі**, з якой нікуды **не паткнешся**, – **палеанталогія**. Гэта значыць, сядзі, Гарлахвацкі, і **не рытайся**, а то можаш і нас **аскандаліць**. Сядзі ціха, а калі спатрэбіцца – пазавём. Апрача таго, абыгрываннем дзеяслоўнага кампанента фразеалагізма **скруціць у бараноў рог** (разм. ‘строгасцю, уціскам прымусяць пакарыцца, падпарадкавацца’) з аднагучным словам **скруці** (костку) ствараецца каламбур, разлічаны на камічнае ўражанне.

3. Неадпаведнасць пазамоўнага зместу яго маўленчаму выражэнню. Камічны эффект можа быць абумоўлены выкарыстаннем экспрэсіўна зніжаных слоў у афіцыйнай сітуацыі, якая патрабуе ўжывання адпаведнай лексікі: [Гарлахвацкі (нібы з намаганнем адрываецца ад работы):] *Я вас слухаю, таварыш Зёлкін.* [Зёлкін:] **Праваронілі**, Аляксандр Пятровіч! *Ах, як мы праваронілі!* Нам даўно трэба было яго **прашчупаць**. [Гарлахвацкі:] *Выбачайце, я нешта не разумею... Што праваронілі? Каго прашчупаць?* На фоне афіцыйнай фразы *Я вас слухаю, таварыш Зёлкін* ужываюцца зніжаныя экспрэсівы: **праваронілі** – разм. ‘празывалі’, **прашчупаць** – перан. разм. ‘даведацца пра каго-н.’

4. Неадпаведнасць зместу фразеалагізмаў магчымасцям тых, да каго яны маюць дачыненне: [Гарлахвацкі:] *Мы з вамі [Чарнавусам] яшчэ пакажам сябе, Аляксандр Пятровіч! Галовы ў нас здаровыя, рукі дужыя, сцяг навукі можам моцна трымаць*. Са зместу п’есы чытач добра ведае, як моцна трымае сцяг навукі Гарлахвацкі (вылучаны фразеалагізм – кніжн. узнёсл. ‘з годнасцю прадаўжаць і развіваць што-н.’).

Экспрэсіўна зніжаныя адзінкі. Дыялектызм *мартаплясы*, ужыты ў наступным прыкладзе, мае экспрэсіўна зніжанае значэнне ‘ўсялякая ўсячына; усё без разбору’: *А ў гэтага ж [дырэктара] стол гэтакі, а на сталі ж мартаплясаў усялякіх панастаўляна – таксама грошай каштуюць*. Параўн.: *мартаплясы* – ‘махры, ніткі, абрыўкі ў падранай вопратцы, мяшку, абрусе’ [5, с. 237].

Зніжаную экспрэсіўную афарбоўку з адценнем грубасці маюць прастамоўныя адзінкі, якія ў п’есе выкарыстоўваюцца як сродак адмоўнай маўленчай характарыстыкі персанажа, напрыклад: *Чаго ты лез сюды?* [Гарлахвацкі:] *Чаго лез... Прыпрэ, дык нехаця палезеш*. Экспрэсіў *прыпрэ* – праст. груб. ‘вельмі захочацца; тэрмінова спатрэбіцца’.

Формы слоў з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі. У п’есе сустракаюцца формы слоў з неўласцівымі

ім у афіцыйным ужыванні суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі. Дырэктар інстытута геалогіі Гарлахвацкі, каб “супакоіць” свайго супрацоўніка прафесара Чарнавуса, які хвалюецца, што з Масквы доўга няма адказу на яго навуковую працу, і, апрача таго, каб зняць з сябе і каліва падазрэння, што вырашыў прысвоіць сабе ягоную працу, у размове з Чарнавусам ужывае формы суб’ектыўнай ацэнкі (у тым ліку ласкальна-памяншальныя): *Ахвяравалі б вы, Аляксандр Пятровіч, адзін вечарок, ды пайшлі б мы з вамі ў рэстаранчык, выпілі б там на малюсенькай і пагаварылі б, як людзі. Часамі так хочацца пачуць цёплае слова друга; Вы [Чарнавус] дайце заявачку, колькі гэта будзе каштаваць, а я пагляджу, што ў нас ёсць*. Такія і падобныя да іх формы слоў, якія сваёй “ласкальнай” экспрэсіўна ніяк не стасуюцца з душой прайдзісвета і невука, а пры патрэбе – і падхаліма, выклікаюць выразны камічны эффект.

Гіпербалізмы. Пачуўшы ад прыбіральшчыцы цёці Каці скаргу: *...Я ж бы адна гэтаму стала [што ў кабінце Гарлахвацкага] і рады не дала*, дворнік Нічыпар з уласцівым яму гумарам так адрэагаваў: *Гэта, брат, стол! Каб некалі мне такі пляц зямлі, то я б гаспадаром быў*. Камічны эффект дасягаецца ўжываннем “прыхаванага” гіпербалізаванага параўнання стала і пляца зямлі.

Камізм можа выражацца гіпербалізмамі з алагічным значэннем: [Левановіч:] *Ды падумайце ж, свіння якая! Большая за слана, з жабрамі, яйца нясе*.

Антрапонімы. Да іх адносяцца гаваркія прозвішчы, якія выклікаюць камічны эффект, што “грунтуецца на наўмысным ажыўленні значэння апелятыўнай утваральнай асновы прозвішча” [6, с. 130] – *Туляга і Гарлахвацкі*. У аснову першага прозвішча пакладзены апелятыў (параўн.: *туляга* – разм. ‘баязлівец, нерашучы чалавек’), а другое ўтворана спосабам асноваскладання і суфіксацыі (за *горла хватаць*).

Цытаты. Добра ведаючы паклёпніка Зёлкіна і распознаўшы яго намер зноў узвесці паклёп (цяпер ужо на цёцю Кацю), Вера знарок ужывае цытату *А он украдкою кивает на Петра* (словы з байкі “Люстэрка і Малпа” І. Крылова), намякаючы тым самым, што Зёлкін і сам любіць распускаць плёткі: [Зёлкін:] *Жарты жартамі, а ў нас таксама ёсць паклёпнікі*. [Вера:] *Вы кажале шчырую праўду*. [Зёлкін:] *Напрыклад, наша цёця Каця вельмі любіць языком патрапаць*. [Вера:] *“А он украдкою кивает на Петра”*. Цытата мае значэнне ‘адзін звальвае сваю адказнасць, віну на іншага’.

Розная суб’ектная (аб’ектная) суадноснасць слова. Часам слова ўжываецца з тым самым значэннем, але суадносіцца з рознымі суб’ектамі: [Гарлахвацкі:] *Гэта зусім не важна, чыёй яна [навуковая праца] будзе лічыцца. Важна тое, каб гэта праца не прапала для грамадства. Прозвішча ваша*

можа яе скампраметаваць. [Туляга:] Ага, разумею... Толькі я хацеў запытацца ў вас, ці не будзе гэта... **подласцю?** [Гарлахвацкі:] Вы забываецеся, гаспадзін палкоўнік! [Туляга:] Выбачайце, я не вас меў на ўвазе. Я кажу, ці не будзе гэта подласцю з майго боку? Гарлахвацкі абуралася, паколькі лічыць, што слова *подласць* ужыта ў дачыненні да яго (гэта на самарэч так). Туляга, каб унікнуць непаразумення, “папраўляецца”: маўляў, ці не будзе гэта подласцю з яго боку? З дапамогай такога прыёму ствараецца яскравая камічная сітуацыя.

Тое самае слова можа суадносіцца з рознымі аб’ектамі: [Туляга:] Мне напамінаць аб гэтым [напісанні даклада] няма патрэбы, Аляксандр Пятровіч. [Гарлахвацкі:] Тым лепш. Хутчэй канчайце, **некалькі дзён асталося**. <...> [Туляга:] Некалькі дзён да тае пагібелі. Камічны эффект узнікае, калі становіцца відавочным, што ў адно і тое ж спалучэнне **некалькі дзён асталося** кожны з персанажаў укладвае свой сэнс.

Паўторы. Адзін з выяўленчых сродкаў камічнага – лексічныя (мімезісныя) паўторы, кампаненты першаснага маўлення, якія выкарыстоўваюцца ў другасным маўленні з мэтай высмеяць персанажа: [Гарлахвацкі:] ...у **ціхім балоце чэрці вядуцца**... [Левановіч:] Ды **што ты!** [Гарлахвацкі:] **Вось табе і што ты!** Пра выражэнне мімезісным паўторам **што ты!** (выкл. разм. ‘вокліч здзіўлення і недаверу ў сувязі з пачутым ад суразмоўніка’) камічнай рэакцыі Гарлахвацкага на фрагменты першаснага маўлення сведчыць прэпазіцыйны вербальны выраз **вось табе і...**

Алагізмы. Гэта моўныя сродкі, якія ўжываюцца з наўмысным парушэннем лагічных сувязей паміж рэаліямі: [Анна Паўлаўна:] <...> (Ставіць на стол медны таз.) [Гарлахвацкі:] **Што ты, звар’яцела?** [Анна Паўлаўна:] **Як гэта – звар’яцела! А што ж, я варэнне ў капелюшы ў тваім буду варыць!** Наўмыснае парушэнне лагікі ў выказванні Анны Паўлаўны, якое грунтуецца на гіпербалізацыі, і іранічная інтанацыя ствараюць выразны камічны эффект.

Комплекснае ўжыванне вербальных сродкаў камічнага. Камічны эффект можа дасягацца ўжываннем у адным урыўку (рэпліцы або суседніх рэпліках) розных сродкаў камічнага – як аднатыпных, так і разнатыпных (напрыклад, лексічных, фразеалагічных, сінтаксічных):

1. [Нічыпар:] **Бачыць** [Зёлкін], **ды віду не паказвае. Што ж гэтакі пеўнік зробіць дырэктару? А таму раскоша тут, як ішчунаку ў сажалцы. Усе так і выдыгаюць перад ім: “Таварыш Гарлахвацкі! Таварыш Гарлахвацкі!” А ў таго Гарлахвацкага крукам носа не дастаць.** У рэпліцы Нічыпара ўжываецца аказіянальная метафара *пеўнік* (перан. разм. ‘бездапаможны чалавек’), параўнальная канструкцыя *як ішчунаку ў сажалцы*, фразеалагізм з няўхвальнай

экспрэсіўнай афарбоўкай *крукам носа не дастаць* (разм. ‘хто-н. вельмі ганарыцца, фанабэрыцца’).

2. [Гарлахвацкі:] **Глядзіце, Аляксандр Пятровіч, не закахайцеся. А то вы – цаца-цаца, ды ў кішэнь.** [Чарнаву:] **Што вы, баценька! Куды мне, старому!** [Гарлахвацкі:] **Я ведаю такіх старэнькіх, якім дзяўчаты на шыю вешаюцца.** Для стварэння камічнага эфекту ўжываюцца: прыказка *цаца-цаца, ды ў кішэнь* (жарт. ‘пра таго, хто не праміне ўзяць чужое, прысвоіць што-н.’), фамільярны зварот да суразмоўніка *баценька*, іранізм *старэнькіх* (паказчык іранічнага значэння – *якім дзяўчаты на шыю вешаюцца*).

3. [Гарлахвацкі:] **Дарагі мой, дык чаго ж вы маўчыце? Ганьбяць ваша чэснае імя, а вы маўчыце! Не, так нікуды не варта. Гэта сацыяльнае зло, з якім трэба змагацца. Так жа сёння вас, а заўтра мяне могуць ашальмаваць і вывесці са строю.** [Чарнаву:] **Могуць.** [Гарлахвацкі:] **І якая ж, выбачайце, сволач магла вам такую штуку ўстроіць?** [Чарнаву:] **Сапраўды. Паглядзіш вакол, здаецца, усе людзі такія сумленныя, свядомыя... няма на каго і падумаць.** Пачуўшы скаргу прафесара Чарнавуса, што ён больш не чытае лекцыі на геафаку, Гарлахвацкі, які сам паспрыяў гэтаму, ацэньвае Чарнавусавы словы як жарт (*Ха-ха-ха... Жартуеце, калега*). Асаблівы камізм выклікае вылучаная шрыфтам другая рэпліка Гарлахвацкага, якая сведчыць, што пад маскай заступніка-дабрадзея хаваецца сапраўдная натура дырэктара інстытута – нягодніка і падлюгі, які і “ўстроіў такую штуку”. Гарлахвацкі, мабыць, сам таго не разумее, што гэтыя словы маюць самае непасрэднае дачыненне да яго самога. У сцэнцы, дзе дырэктар інстытута прыкідваецца “дабрадзеям”, як іранізм з адценнем сарказму ўспрымаецца прыметнік *дарагі*, ужыты ў дачыненні да Чарнавуса.

Такім чынам, да неспецыялізаваных вербальных сродкаў камічнага, выкарыстаных у п’есе, адносяцца сродкі, для якіх функцыя камічнага не асноўная (фразеалагізмы, прыказкі, кантрасцівы, экспрэсіўна зніжаныя адзінкі, формы слоў з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, гіпербалізмы, антрапонімы, цытаты, алагізмы і інш.).

Спіс літаратуры

1. **Лепешаў, І. Я.** Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 2008.
2. **Лепешаў, І. Я.** Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. шк., 2009.
3. **Лепешаў, І. Я.** Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск: Беларус. навука, 2002.
4. **Саннікаў, А. К.** Сатырычныя характары беларускіх камедый / А. К. Саннікаў. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1961.
5. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.** – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – Т. 6.
6. **Бірыла, М. В.** Антрапанімія паэтычная / М. В. Бірыла // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1984. – Т. 1.

Васіль РАГАЎЦОЎ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

МАШЫННЫ ПЕРАКЛАД І ІНТЭРНЭТ

На практыцы збоі ў адладжаных маніпуляцыях з камп'ютарнымі кодамі на базе фармальных штучных моў практычна не сустракаюцца. Машынны пераклад у асяроддзі натуральных моў, непараўнальна поліварыянтных, суправаджаецца цэлым шэрагам нявырашаных праблем. “N-грамы”, спецыфічныя мадэлі прэзентацыі моўных адзінак – адзін з апрабаваных статыстычных метадаў мадэлявання мовы камп'ютарна-апасродкаванай камунікацыі. Тым не менш у 2014 г. штучны інтэлект больш-менш дакладна перакладае – як і 50 гадоў таму – асобныя словы.

Ключавыя словы: *машынны пераклад, інтэрнэт, штучны інтэлект, фармальная мова, камп'ютарна-апасродкаваная камунікацыя, n-грама.*

In practice, failures in the manipulation of computer codes, based on formal artificial languages, occur very rarely. Machine translation in the context of essentially polyvariant natural languages is accompanied by a number of unsolved problems. “N-grams”, the specific presentation models of language units are one of the proven statistical methods for modeling the language of computer-mediated communication. However, in 2014, artificial intelligence translates more or less accurately – as 50 years ago – single words.

Кааперацыя магчымасцей чалавека і камп'ютара ўжо сёння вельмі плённая. Пры гэтым вядома, што задача ўніфікацыі штучнага інтэлекту і чалавечага розуму не мае тэхнічнага рашэння ў агляднай будучыні. Вядома, яе вырашалі, вырашаюць і будуць яшчэ доўга вырашаць. Адбываецца гэта паралельна з удасканаленнем камп'ютарных тэхналогій – эфектыўна ўздзейнічаць на чалавечы розум пакуль, на шчасце, не ўдаецца. У дадзеным кантэксце задача даследавання шляхоў і метадаў камунікацыйнага ўзаемадзеяння чалавечага розуму і штучнага інтэлекту набывае асабліваю актуальнасць. Сярод многіх іншых праблем такога кшталту істотныя намаганні прыкладаюцца для апасродкавання з дапамогай камп'ютараў камунікацыі чалавека з чалавекам.

Першым, хто навукова абгрунтаваў магчымасць перакладаць тэксты з дапамогай камп'ютара, лічыцца Уоран Уівер (*Warren Weaver*), з 1932 да 1955 г. дырэктар Аддзялення прыродазнаўчых навук Фонду Ракфелера. У 1949 г. ён напісаў легендарны мемарандум “Translation”, у якім выклаў гісторыю абмеркавання пытання і магчымых варыянты яго вырашэння: “Падчас вайны У. У. [Уоран Уівер] меў добрую дасведчанасць у праблемах стварэння, хуткасці, магчымасцей і лагічнай гнуткасці сучасных электронных камп'ютараў, таму некалькі гадоў назад для яго было вельмі натуральна выказаць здагадку, што такія камп'ютары павінны прымяняцца для перакладу” [11, с. 4].

Практычныя спробы выкарыстаць камп'ютары для машыннага перакладу былі здзейсненыя яшчэ ў 1940-я гг. Аднак першая публічная дэманстрацыя магчымасцей камп'ютара, дакладней людзей, якія гэты камп'ютар сканструявалі і напісалі праграму для яго, адбылася 7 студзеня 1954 г. У гісторыю падзея ўвайшла як “Джорджтаўнскі эксперымент”: «Публічная дэманстрацыя “Руска-англійскай сістэмы машыннага перакладу” ў Нью-Ёрку ў студзені

1954 г. – вынік супрацоўніцтва *IBM* і Джорджтаўнскага ўніверсітэта – выклікала вялікі грамадскі інтарэс і шмат спрэчак. Хоць эксперымент быў праведзены на маленькім аб'ёме матэрыялу, усяго на 250 слоў і шэсць “граматычных” правіл, ён узняў планку чаканняў ад магчымасцей аўтаматычных сістэм у найбліжэйшай будучыні да высокай якасці перакладу» [9, с. 102].

Такім чынам, яшчэ ў 1950-я гг. навукоўцы высветлілі, што машынны пераклад і аўтаматычнае рэфэраванне – ужо на парозе [3, с. 4]. Але вельмі хутка стала зразумела, што выконваць з дапамогай камп'ютарных сістэм адэкватныя пераклады штучны інтэлект зможа яшчэ вельмі няўдольна. У прынцыпе, у 2014 г. штучны інтэлект больш-менш дакладна перакладае – як і 50 гадоў таму – асобныя словы.

Зразумела, пераклады з адной фармальнай мовы на другую атрымліваюцца дакладнымі. Таксама, як і перадача тэкстаў, створаных сродкамі адной графічнай сістэмы, – знакамі іншай сістэмы. Напрыклад, карэктны “пераклад” інфармацыі праграмнымі сродкамі з фармату *Word* (англ. *Word* ‘тэкставы фармат кампаніі *Microsoft*’) у *PDF* (англ. *Portable Document Format* ‘тэкставы фармат кампаніі *Adobe*’) або наадварот залежыць толькі ад аснашчанасці камп'ютара. Фактычна кожнае адкрыццё тэкставага файла ў любым інтэрфейсе ўяўляе сабой “машынны пераклад” з адной семіятычнай сістэмы адназначных адзінак у другую. На практыцы збоі ў адладжаных маніпуляцыях з камп'ютарнымі кодамі практычна не сустракаюцца.

Зусім іншая справа – пераклад у асяроддзі натуральных моў, непараўнальна поліварыянтных. Можна выказаць здагадку, што ўзаемадзеянне натуральнай і фармальнай мовы па законах логікі павінна адбывацца па больш простаай працэдуры, чым калі б у камунікацыі ўдзельнічалі дзве, скажам, натуральныя мовы. З пункту гледжання арыфметыкі ў такой сітуацыі парадак праблем павінен быць у два разы меншы. Ад-

нак і тут на практыцы далёка не ўсё настолькі адназначна.

Высветліць, наколькі вынікова можна фармалізаваць багацце моўнай сістэмы якой-небудзь жывой натуральнай мовы – перадаць з дапамогай “другаснай сяміятычнай сістэмы”, – пакуль не ўяўляецца магчымым. Ніхто не можа і наўрад ці зможа пахваліцца пераводам складанай структуры хоць бы асобнай жывой мовы ў электронны фармат, калі, вядома, гаворка не ідзе пра рэпертуар а-ля Элачка-людяедка. Больш за тое, мова ў працэсе выкарыстання, маўленчай практыкі бесперапынна змяняецца. Тое, што сёння слэнг, – заўтра ў літаратурнай мове; тое, што сёння здаецца нязграбнай калькай, – заўтра стане ўзуалізмам.

У дачыненні да алгарытмаў выканання машыннага перакладу дамінуюць дзве асноўныя мадэлі і іх камбінацыі ў розных прапорцыях: “статыстычны машынны пераклад” і “заснаваны на правілах машынны пераклад”. У кожнай мадэлі ёсць свае плюсы і мінусы. Высветленне гэтых дэталей – тэма досыць шырокая, якая ўскладняецца актыўнай рэкламай сваіх прадуктаў буйнымі інтэрнэт-кампаніямі. У якасці прыкладаў сістэмы статыстычнага машыннага перакладу можна прывесці анлайн-сервіс *Google translate*, а заснаванага на правілах машыннага перакладу – *ПРОМТ* [8; 10].

Вось што паведамляе кампанія *Google* аб працы свайго машыннага перакладчыка: «Калі *Google Translate* робіць пераклад, ён шукае прыклады ў сотнях мільёнаў дакументаў, каб дапамагчы выбраць найлепшы пераклад для Вас. Шукаючы прыклады ў дакументах, якія былі ўжо перакладзеныя людзьмі-перакладчыкамі, *Google Translate* можа здагадацца, які пераклад павінен быць. Гэты працэс пошуку шаблонаў у вялікіх аб’ёмах тэкстаў называецца “статыстычным машынным перакладам”. Пераклад, зроблены камп’ютарам, не будзе выдатным. Чым больш дакументаў, перакладзеных чалавекам, *Google Translate* можа прааналізаваць на вызначанай мове, тым лепшай будзе якасць перакладу. Вось чаму дакладнасць перакладу часам будзе змяняцца ў залежнасці ад мовы» [8]. Вядома ж, дадзены тэкст, хутчэй за ўсё, ствараўся на англійскай мове. Аднак яго пераклад на беларускую мову выкананы не штучным інтэлектам, а чалавекам. Вось як апошнія тры сказы выглядаюць у арыгінале (на англійскай мове):

Since the translations are generated by machines, not all translation will be perfect. The more human-translated documents that Google Translate can analyse in a specific language, the better the translation quality will be. This is why translation accuracy will sometimes vary across languages.

Калі даручыць *Google translate* перакласці той жа тэкст яшчэ раз, “самастойна” – розніца будзе адчувальнай:

Паколькі пераклады генеруюцца машын, не ўсе пераклад будзе дасканалым. Чым больш чалавека-у перакладзе дакументаў, якія Перакладчык Google можа аналізаваць на пэўным мове, тым лепш якасць перакладу будзе. Менавіта таму дакладнасць перакладу часам адрозніваюцца на мовах.

Зразумела, іншыя машынныя перакладчыкі дадуць вынік нічым не лепшы. Ён будзе адрознівацца дэталямі, але на самастойны тэкст таксама будзе падобны вельмі аддалена:

Паколькі пераклады ствараюцца машынамі, не усе перакладу будзе дасканалым. У ім больш чалавека, перакладзеных дакументаў, што Google Translate можа прааналізаваць канкрэтны мову, тым лепш якасць перакладу будзе. Таму дакладнасць перакладу часам адрозніваюцца ў розных мовах [12].

Тлумачэнне такіх метамарфоз простае: тэкст, размешчаны на сайце *Google*, на самай справе быў створаны чалавекам-перакладчыкам. У падобных сітуацыях дапамога чалавека машынаму перакладчыку непазбежная. Існуе нават асобны тэрмін – “машынны аўтаматызаваны пераклад” – пераклад, зроблены машынным перакладчыкам і адшліфаваны чалавекам. Перавага такой кааперацыі відавочная: каб адшліфаваць камп’ютарны варыянт перакладу, зусім не абавязкова ведаць замежную мову.

Для адаптацыі асаблівасцей натуральных моў да сферы камп’ютарна-апасродкаванай камунікацыі лінгвістамі праведзена сур’ёзная праца. Шэсцьдзсят гадоў з дня “Джорджтаўнскага эксперыменту” не прайшлі бяследна. Шэсць граматычных правілаў першага вопыту даўно ператварыліся ў сотні мадэляў і шаблонаў: “Напрыклад, колькасць тыпаў словазмяненняў, якія выкарыстоўваюцца ў сістэме, у залежнасці ад спражэння, часу, скланення, ліку і г. д., для англійскай мовы дасягае амаль 300 (для рускай мовы – амаль 1300), а колькасць сінтаксічных і семантычных правілаў, якія выкарыстоўваюцца для разбору англійскіх сказаў, складае некалькі дзясяткаў тысяч” [10]. Большасць марфалагічных, сінтаксічных, семантычных мадэляў, якія ляжаць у аснове заснаванага на правілах машыннага перакладу ў выкананні праграмы, – гэта, не выключана, уласная распрацоўка кампаніі.

Такім чынам, машынны пераклад не здольны ў прынцепах абыходзіцца без перад- і постапрацоўкі чалавекам – гэта рэчаіснасць светлай будучыні, магчыма далёкай. Карэктна ў такіх выпадках працуе толькі фармальнае правіла кор-

пуснай лінгвістыкі – пераклад па сказах, якіх у прыведзеным прыкладзе тры. Часта, калі аўтэнтычны тэкст належыць да мастацкай прозы ці змяшчае малаўжывальныя словы або канструкцыі, высвятляецца, што няма асаблівага сэнсу аналізаваць канкрэтныя выпадкі памылковага словаўжывання ў атрыманых ад машыннага перакладчыка адказах. Пасля *n*-разовай спробы прыходзіць разуменне, што больш рацыянальна не выпраўляць асобныя памылкі камп’ютарнага перакладчыка, а “згенераваць” самастойны тэкст з дапамогай уласнай моўнай кампетэнцыі па матывах зместу.

“*N*-грамы”, спецыфічныя мадэлі на ўзроўні розных моўных адзінак – адзін з апрабаваных статыстычных метадаў мадэлявання мовы. Для беларускай мовы характэрна актыўнае выкарыстанне тэрмінаў “біграма” і “трыграма”, астатнія варыянты называюць *n*-грамамі. У англійскай мове выкарыстоўваюцца і варыянты з іншымі лічэбнікамі ў спалучэнні з *-gram* – *unigram* (англ. *uni-* ‘адна-’), *four-gram* (англ. *four-* ‘чатырох-’), *five-gram* (англ. *five-* ‘пяці-’). Аналіз па *n*-грамах можа адносна паспяхова выкарыстоўвацца для аналізу тэксту на прадмет плагіяту і прагназавання магчымых варыянтаў паслядоўнасці знакаў, канатацыі. Але такі алгарытм не дазваляе генераваць тэкст у лінгвістычным сэнсе слова, тым больш дыкурс, шматразова ўскладнены кантэкстуальнымі дадзенымі.

Праграмы машыннага перакладу працуюць не з дыкурсам, а з яго матэматычнай праекцыяй у тэкставым вымярэнні. Але шырокае распаўсюджанне праграм машыннага перакладу ў інтэрнэце – адназначна карысная практыка. Пераклад стаў будзённай справай для мноства карыстальнікаў.

Нельга сказаць, што ўсе карыстальнікі інтэрнэту ўжо сталі на адзін узровень з прафесійнымі перакладчыкамі, але ўпарадкаваць “пазл” (ад англ. *jigsaw puzzle* ‘гульня-галаваломка’) з набору перакладзеных машынай слоў намнога лягчэй, чым працаваць са слоўнікамі з пачатку і да канца. Пасля прапанаванага камп’ютарам “чарнавіка” больш-менш зразумела, пра што паведамляецца ў перакладзеным з дапамогай праграмы тэксце. А функцыя “імгненнага перакладу на 57 розных моў” робіць адпаведную праграму машыннага перакладу ўніверсальным інструментам выканання прыкладных лінгвістычных задач [8].

Няма нічога dziўнага, што машынным перакладам актыўна займаюцца вядомыя суб’екты інтэрнэту, якія даўно асвоілі пошук інфармацыі і маюць практычна неабмежаваны доступ да яе. Інфармацыя сёння – гэта інтэрнэт. А такія інтэрнэт-гіганты, як *Google*, *Microsoft*, *Yandex*, ва-

лодаюць велізарнай канкурэнтнай перавагай у віртуальнай рэальнасці. У тым ліку гэтая перавага паспяхова рэалізавана ў сферы машыннага перакладу [8; 6; 12]. Сёння практычна ўсе аўтарытэтычныя машыныя перакладчыкі прадугледжваюць іх анлайн-выкарыстанне ў сусветным павуціні. Такая функцыянальнасць дазваляе карыстацца іх паслугамі нявызначнаму колу асоб, практычна без абмежаванняў у часе і прасторы. Спіс анлайн-перакладчыкаў увесь час пашыраецца.

У першую чаргу актыўна асвойваюць віртуальную прастору буйныя суб’екты сферы машыннага перакладу. Аднак у сеціве дастаткова месца і для таленавітых адзіночак, якія паспяхова развіваюць свае праекты. Вядома, яны павінны быць універсальнымі спецыялістамі. Перспектыўныя праекты і ідэі, як правіла, імгненна набываюцца буйнымі апэратарамі рынку інфармацыйных паслуг. Тым не менш існуюць шчаслівыя выключэнні з правілаў. Напрыклад, досыць доўга існуе і паспяхова развіваецца праект беларуска-рускага машыннага перакладу *Белазар*.

Машыныя перакладчык *Белазар* названы па прозвішчы яго распрацоўшчыка, вялікага энтузіяста навукі і прафесійнага праграміста Алега Азароўскага – жыхара горада Ліды. Першая версія *Белазара* была прапанавана 1 лістапада 2002 г. *Белазар* перакладае з рускай мовы на беларускую і наадварот. У прынцыпе, праграма адпавядае традыцыям жанру і не асабліва адрозніваецца ад іншых падобных праектаў: “*Белазар* аўтаматызуе працэс перакладу ў зазначаных кірунках, даючы карыстачу гатовы чарнавы варыянт перакладу, падказвае варыянты перакладу любога слова, падсвятляе неперакладзеныя словы і словы з магчымымі арфаграфічнымі памылкамі” [1]. Зразумела, памылак у працы *Белазара* даволі шмат. Аднак сайт названага машыннага перакладчыка штодня адкрываюць некалькі соцень наведвальнікаў з 114 краін свету.

Ужо летам 2009 г., амаль адначасова з рускамоўным модулем праграмы *Google translate*, з’явілася інтэрнэт-версія *Белазара*, якая зрабіла яго цалкам функцыянальным і сучасным. Значна ўдасканаленая версія, адаптаваная да працы на мабільных тэлефонах, стала даступнай у 2013 г. Сёння слоўнік *Белазара* налічвае каля 180 000 беларускіх і 210 000 рускіх слоў, што зусім нядрэнна нават для нарматыўнага слоўніка. Для параўнання: “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” змяшчае каля 100 000 лексічных і фразеалагічных адзінак, парадак рэпрэзентатывнасці рускамоўных слоўнікаў аналагічны [2].

Практыка верыфікацыі слоўнікавага складу мовы ў камп’ютарна-апасродкаваным асяроддзі дапамагае сінхранізаваць працу лінгвістаў

з патрабаваннямі часу. Напрыклад, такая стра-тэгія паспяхова рэалізавана ў серыі слоўнікаў *COBUILD* (англ. ‘Міжнародная моўная база да-дзеных “Колінз” і Бірмінгемскага ўніверсітэта’): “Усе слоўнікі серыі *COBUILD* грунтуюцца на ін-фармацыі, якую мы знаходзім у *Bank of English*[™] і *Collins corpus*” [5].

Корпусны фармат, дапоўнены даступнасцю інтэрнэту, робіцца ўсё больш запатрабаваным для стварэння праграм машыннага перакладу: “Апошнім часам не можа быць сумненняў у важ-насці або неабходнасці выкарыстання карпу-соў пры перакладзе. Роўным чынам, анлайн-карпусы бяспрэчна праявілі сябе як найбольш эфектыўны інструмент у кантэксце кароткіх тэрмінаў выканання заданняў і хуткасці, якія цяпер запатрабаваныя ў індустрыі перакладаў... *Ad-hoc*, спецыялізаваныя карпусы, здабытыя з электронных рэсурсаў, даступных з дапамогай інтэрнэту, даказалі свой статус першакласнай крыніцы тэкстаў, як у якасці каштоўнага інстру-мента ў працэсе прыняцця рашэнняў, так і пры рэдагаванні” [7].

Сёння тэхнічны прагрэс дазваляе выкарыс-тоўваць шырокі арсенал інструментаў пры вы-рашэнні задач у галіне машыннага перакладу. Не засталася без увагі і выпрабаваная часам мето-дыка падлучэння “натуральных” сістэм навіга-цыі ў свеце інфармацыі – максімальнага задзей-нічання органаў пачуццяў чалавека. Прыкмет-ныя і першыя поспехі ў гэтым напрамку, няма сумненняў і ў станоўчых выніках такой дзей-насці, будучых навуковых адкрыццяў: «Япон-ская кампанія *NTT DoCoMo* на выставе *SEATEC 2013* прапанавала прататып “разумных” акуля-раў, здольных распазнаваць і перакладаць тэкст у рэжыме рэальнага часу. У арсенале гаджэта пакуль чатыры мовы – англійская, японская, кі-тайская і карэйская» [4].

Інтэрнэт і камп’ютар сталі вельмі ўплыво-вымі “пераменнымі” сучаснага ладу жыцця ча-лавека. У часы У. Уівера ў звыклым нам выгля-дзе інтэрнэту яшчэ не існавала, і складана было ўявіць, наколькі цесным можа быць свет і на-колькі ўмоўныя адлегласці паміж Калумбіяй, востравам Цэйлон, Польшчай ці Нарвегіяй. Хоць магчымасці сур’ёзнага нівеліравання роз-ніцы паміж культурамі і мовамі са з’яўленнем камп’ютара былі ўжо відавочныя: «Нескладана заўважыць, што дрэвы вельмі моцна адрозніва-

юцца па многіх прыкметах, аднак ёсць пэўныя істотныя якасці “дрэвападобнасці”, якія нале-жаць усім дрэвам, у незалежнасці ад іх росту ў Польшчы, на Цэйлоне, у Калумбіі. Пры гэтым – што важна – паўднёваамерыканец увогуле не адчувае цяжкасцей з распазнаваннем дрэва ў нар-вежскім дрэве» [11, с. 3].

Не менш важны, магчыма, самы істотны сты-мул да ўдасканалення чалавекам сферы камуні-кацыі: “...translation is like kissing your sweetheart through a veil” (пераклад – гэта як пацалунак з каханай праз вэлюм) [11, с. 7]. Цяжка не пага-дзіцца з У. Уіверам.

Спіс літаратуры

1. **Белазар** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://belazar.belinter.net>. – Дата доступу : 29.10.2013.
2. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984.
3. **Хомский, Н.** Язык и мышление / Н. Хомский; пер. с англ. – М. : Изд-во Московского университета, 1972. – 126 с.
4. **Японские очки с легкостью переводят с четырех языков** // MIGnews. com. 16 октября 2013 г. [Электрон-ный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mignews.com/news/technology/world/151013_181957_33187.html. – Дата доступа : 29.10.2013.
5. **About the Collins Corpus and the Bank of English**[™] [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.mycobuild.com/about-collins-corpus.aspx>. – Date of access : 29.10.2013.
6. **Bing Translator** [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bing.com/translator>. – Date of access : 29.10.2013.
7. **Corpas Pastor, G.** Specialized Corpora for Translators : A Quantitative Method to Determine Representativeness / G. Corpas Pastor, M. Seghiri // Translation Journal. – 2007. – Volume 11. – Number 3 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bokorlang.com/journal/41corpus.htm>. – Date of access : 29.10.2013.
8. **Google** [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.google.com>. – Date of access : 29.10.2013.
9. **Hutchins, W. J.** The Georgetown-IBM experiment demonstrated in January 1954 / W. J. Hutchins // AMTA-2004, Washington, DC, USA, September 28 – October 2, 2004. – Berlin : Springer, 2004. – P. 102 – 114.
10. **PROMT** – Free Online Translator and dictionary – English, German, French, Spanish, Italian, Portuguese (Brazilian) and Russian languages [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.online-translator.com>. – Date of access : 29.10.2013.
11. **Weaver, W.** Translation / W. Weaver [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.mt-archive.info/Weaver-1949.pdf>. – Date of access : 29.10.2013.
12. **Yandex.** Translate [Electronic resource]. – Mode of access : <http://translate.yandex.com>. – Date of access : 29.01.2014.

Аляксандр БАРКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Удакладненне

У артыкуле “Пасляснае слова” (№ 10, с. 44) першы сказ трэба чытаць: “Ледзь толькі пра-чуўся...”.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Асобы

ЛЕАНІД ПАДГАЙСКІ – НАСТАЎНІК І ДАСЛЕДЧЫК

Леанід Пракопавіч Падгайскі нарадзіўся 25 лістапада 1934 г. у Ленінградзе. Яго бацька Пракоп Канстанцінавіч працаваў кухарам, а маці Марыя Ягораўна – кандуктарам грамадскага транспарту. Праз год пасля нараджэння Леаніда сям’я пераехала на радзіму, у Мсціслаў. Там жа, працуючы на зямлі, Марыя Ягораўна з сынам і малодшай дачкой Лідзіяй перажылі нямецкую акупацыю.

У 1942 г. Леанід Падгайскі пачаў вучыцца ў Зарачанскай пачатковай школе, пазней перайшоў у СШ № 1 г. Мсціслава, потым паступіў у Мсціслаўскае педвучылішча. Вучыўся ахвотна і лёгка, шмат чытаў, атрымліваючы задавальненне ад набыцця новых ведаў. Пасля заканчэння педвучылішча быў залічаны на курсы па падрыхтоўцы настаўнікаў матэматыкі для V – VII класаў пры Аршанскім настаўніцкім інстытуце.

Больш за год, з сярэдзіны жніўня 1953 г. да сярэдзіны кастрычніка 1954 г., Л. Падгайскі выкладаў матэматыку і фізіку ў Пустынскай сярэдняй школе на Мсціслаўшчыне. Аднак захапленне літаратурай у 1954 г. прывяло маладога настаўніка на беларускае аддзяленне літфака Магілёўскага педінстытута. На жаль, праз паўтара месяца ад пачатку навучальнага года рэаліі савецкай краіны вымусілі Леаніда Падгайскага на тры гады перарваць вучобу: ён быў прызваны на ваенную службу і пасля кароткатэрміновых курсаў прызначаны камандзірам самаходна-артылерыйскай устаноўкі і памочнікам камандзіра ўзвода.

Пасля дэмабілізацыі Л. Падгайскі вярнуўся на Мсціслаўшчыну і працаваў у Пустынскім дзіцячым доме – спачатку выхавальнікам, потым завучам. У 1959 г. ён ажаніўся і перавёўся на пасаду настаўніка беларускай і рускай мовы ў Краснагорскую сярэднюю школу, дзе ў той час

выкладала жонка. Маладога і энергічнага педагога даволі хутка заўважыла раённае кіраўніцтва, і ўжо ў 1961 г. ён быў прызначаны дырэктарам гэтай школы.

Паралельна з працай Леанід Падгайскі працягваў атрымліваць перарваную ваеннай службай адукацыю і з 1957 да 1962 г. завочна вучыўся на філфаку Мінскага педінстытута па спецыяльнасці “настаўнік беларускай і рускай моў у сярэдняй школе”. Менавіта тады на ўдумлівага і вытрыманага студэнта-завочніка звярнуў увагу прафесар Фёдар Янкоўскі і прапанаваў яму паступаць у аспірантуру.

Сялянская цягавітасць, сур’ёзнасць і выхаванасць зрабілі Леаніда Падгайскага адным з самых любімых вучняў прафесара Ф. Янкоўскага. Вядомы вучоны так ацэньваў свайго аспіранта: “Ён заўсёды ў пошуку новага. Для яго характэрна працавітасць і вынослівасць, патрабавальнасць да сябе і калег, уменне сказаць праўду”.

За два з паловай гады Л. Падгайскі напісаў кандыдацкую дысертацыю па тэме “Дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні з акалічнаснымі адносінамі ў сучаснай беларускай мове

(у супастаўленні з рускай)” і паспяхова прайшоў абмеркаванне на кафедры. У дысертацыі ён вывучыў і сістэматызаваў наяўныя моўныя сродкі (склонавыя формы і прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі), якія ў складзе дзеяслоўна-іменных словазлучэнняў служаць для выражэння прасторавых, часавых, прычынных і мэтавых адносін у сучаснай беларускай мове, даследаваў лексічны склад структурных кампанентаў і вызначыў іх ролю ў фарміраванні словазлучэнняў з гэтымі відамі адносін, параўнаў сродкі выражэння акалічнасных адносін, уласцівыя беларускай мове, з адпаведнымі сродкамі рускай мовы.

У выніку на пачатку ліпеня 1966 г. на пасяджэнні Аб’яднанага савета Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа і Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР Л. Падгайскаму была прысвоена вучоная ступень кандыдата філалагічных навук. Вынікі кандыдацкай дысертацыі даследчык апублікаваў у выглядзе манаграфіі пад назвай “Словазлучэнне ў беларускай мове” (1971).

Пасля заканчэння аспірантуры Л. Падгайскі быў пакінуты на кафедры беларускага мовазнаўства ў якасці старшага выкладчыка, а з 1968 г. – пасля зацвярджэння дысертацыі саюзным ВАКам – пераведзены на пасаду дацэнта. Ён чытаў лекцыі па сучаснай беларускай літаратурнай мове і ўводзінах у мовазнаўства, праводзіў практычныя і семінарскія заняткі, кіраваў курсавымі работамі і педагагічнай практыкай студэнтаў. У верасні 1970 г. атрымаў званне дацэнта.

З ліпеня 1971 г. да лістапада 1978 г. Леанід Падгайскі працаваў намеснікам дэкана і дэканам філалагічнага факультэта, потым – прарэктарам па вучэбнай рабоце МДПІ. Пры гэтым ён не пакідаў выкладчыцкай дзейнасці і працягваў чытаць лекцыі ў якасці дацэнта кафедры беларускага мовазнаўства.

За час працы на кафедры ён у суаўтарстве з метадыстамі-практыкамі (А. Севярнёва, С. Малашкевіч, В. Будзько) напісаў і апублікаваў у 1969 – 1971 гг. тры падручнікі для вучняў I – III класаў, якія перавыдаваліся больш за дзесяць разоў. Каб палегчыць настаўніку падрыхтоўку да ўрокаў, а самі заняткі зрабіць змястоўнымі і цікавымі, Л. Падгайскі самастойна і ў суаўтарстве з А. Севярнёвай падрыхтаваў шэраг метадычных дапаможнікаў: “Беларуская мова ў першым класе” (1970, 1973), “Беларуская мова ў другім класе” (1971, 1974), “Беларуская мова ў трэцім класе” (1971, 1975). Былі сярэд работ ву-

чонага і калектыўныя дапаможнікі для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў: “Зборнік дыктантаў па беларускай мове” (1973), “Сучасная беларуская літаратурная мова. Марфалогія” (1975).

Па матэрыялах працяглай эксперыментальнай працы, праведзенай пераважна ў вясковых школах Беларусі, Леанід Падгайскі падрыхтаваў і надрукаваў у 1975 г. манаграфію “Вывучэнне беларускай мовы ў пачатковых класах: граматыка, правапіс і развіццё мовы” (1975). Гэтае выданне было высока ацэнена спецыялістамі і стала настольнай кнігай для настаўнікаў. Па словах Івана Германовіча, аўтар удала спалучыў ідэі, закладзеныя ў новых школьных падручніках, з метадычнай спадчынай і перадавым вопытам найлепшых школ, падрабязна разгледзеў паслядоўнасць, метады і прыёмы вывучэння асноўных тэм усіх раздзелаў вучэбнай праграмы (“Гукі і літары”, “Слова”, “Сказ”, “Звязная мова”), прапанаваў цікавыя практычныя заданні для выпрацоўкі неабходных уменняў і навыкаў.

Манаграфія стала асновай доктарскай дысертацыі Л. Падгайскага “Сістэма навучання роднай мове ў пачатковых класах беларускіх школ (граматыка, правапіс, развіццё мовы)”, якую ён паспяхова абараніў у 1980 г. у Маскоўскім абласным педагагічным інстытуце імя Н. К. Крупскай. У ёй упершыню ў рэспубліцы былі распрацаваны тэарэтычныя асновы метадыкі навучання роднай мове.

Навуковую спадчыну Леаніда Падгайскага складаюць некалькі дзесяткаў артыкулаў, у якіх вывучаецца выкарыстанне ў беларускай мове розных прыназоўнікавых канструкцый, функцыянаванне сінтаксічных адзінак у народных гаворках, шматлікія праблемы культуры маўлення, мовы мастацкай літаратуры і лінгвадыдактыкі, а таксама артыкулы ў “Беларускай Савецкай Энцыклапедыі”, рэцэнзіі на дапаможнікі, слоўнікі, навуковыя зборнікі і г. д.

Відаць, многае змог бы яшчэ зрабіць Леанід Пракопавіч на карысць айчынай навукі і сістэмы адукацыі, аднак 4 жніўня 1980 г. трагічны выпадак абарваў яго жыццё. Многія пакаленні настаўнікаў – выпускнікоў Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага захоўваюць добрую памяць пра гэтага руплівага вучонага, здольнага кіраўніка і таленавітага педагога.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

У часопісе “Роднае слова” да 60-годдзя Леаніда Падгайскага была змешчана нататка Івана Германовіча (1994, № 11), а да 75-годдзя вучонага апублікаваны ўспаміны Алеся Каўруса “Усё жыццё – служэнне роднаму” (2009, № 11).

РАДЗІМАЗНАЎСТВА: МАЗЫРШЧЫНА

ПРАГРАМА ФАКУЛЬТАТЫЎНЫХ ЗАНЯТКАЎ (VIII КЛАС)

Краязнаўчыя заняткі становяцца важным складнікам нацыянальнай адукацыйнай сістэмы. Яны далучаюць школьнікаў да мінуўшчыны, вытокаў, разумення самабытных мясцовых назваў, знаёмяць не толькі з гераічнымі падзеямі мінулага, з імёнамі вядомых асоб, узнаўляюць гістарычныя сувязі са славянскімі народамі. У канцэпцыі бесперапыннага выхавання дзяцей і навучэнскай моладзі адзін з асноўных напрамкаў – фарміраванне грамадзянскасці і патрыятызму асобы. У аснове гэтага працэсу ляжыць засваенне агульначалавечых каштоўнасцей, культурных і духоўных традыцый нашага народа.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Факультатыў “Радзімазнаўства: Мазыршчына” – інтэграваная вучэбная дысцыпліна па выбары. Падчас вывучэння значна пашыраюцца магчымасці адукацыі і выхавання школьнікаў, фарміруецца асоба з шырокім кругаглядам, адкрываюцца перспектывы сінтэзаваць і паглыбляць пазнавальныя і эўрыстычныя веды па асноўных дысцыплінах школьнага цыкла – гісторыі Беларусі, роднай мове, географіі, прыродазнаўстве, літаратуры, выяўленчым мастацтвам. Факультатыў знаёміць вучняў з багатай і самабытнай спадчынай нашага народа, дапамагае ўсвядоміць яго ролю ў гісторыі славянства, еўрапейскай і сусветнай супольнасці. Веданне духоўных каранёў, спазнанне шматвяковага вопыту продкаў, асаблівасцей рэгіёна, радавodu, мясцовых рыс будзе спрыяць фарміраванню ў школьнікаў як грамадзянска-патрыятычных якасцей, так і пошукавых здольнасцей.

Асноўная мэта факультатыву “Радзімазнаўства: Мазыршчына” – на канкрэтных прыкладах аказаць уплыў на фарміраванне светапогляду навучэнцаў, на ўсведамленне прыгажосці малой радзімы, адчуванне сувязі і еднасці розных пакаленняў, бачанне багацця і ўнікальнасці мясцовай флары і фаўны, духоўнай і матэрыяльнай культуры, радасці стваральнага жыцця, набыткаў багатай гісторыі з яе не толькі гераічнымі, але і трагічнымі старонкамі. Факультатыў скіраваны на выхаванне асобы гуманістычных і дэмакратычных поглядаў з развітым пачуццём нацыянальнай самапавагі, патрыята-грамадзяніна, чуйнага да сацыяльнага, рэгіянальнага, нацыянальнага поліфанізму, здольнага памнажаць інтэлектуальныя і матэрыяльныя багацці папярэд-

нікаў. Пачуццё патрыятызму, павагі да роднага краю, землякоў дасць станоўчы імпульс. Вучні на шматлікіх прыкладах пераканаюцца, што іх радзіма – унікальная састаўная частка Рэспублікі Беларусь, а іх землякі ў розных перыяды нашай гісторыі зрабілі значны ўклад у развіццё яе эканамічнага, навуковага і духоўнага патэнцыялу і годна заявілі пра сябе ў важнейшых лёсавызначальных падзеях мінулага і сучаснага.

У сістэме адукацыі і выхавання не заўсёды рэгіянальным асаблівасцям аддавалася неабходная ўвага. Некаторых выдатных асоб, ураджэнцаў Беларусі, мы адкрывалі для сябе толькі тады, калі яны станавіліся сусветна вядомымі ў далёкіх ад нашай Радзімы краінах (Эдуард Пякарскі, Пятро Ракіцкі, Іосіф Яленскі, Мітрафан Доўнар-Запольскі, Іеранім Кеневіч, Геся Гельфман, Міхаіл Барысаў, Вера Харужая, Аляксандр Крукоўскі, Ксенафонт Марціновіч і інш.).

Радзімазнаўства дае магчымасць арганізаваць адукацыйны працэс у цікавай, займальнай форме. Апрача лекцый і практычных заняткаў, настаўнік часцей, чым на іншых прадметах школьнага цыкла, можа планаваць наведванне музеяў, правядзенне экскурсій з наступным іх абмеркаваннем, афармленне стэндаў, камплектаванне картатэкі фальклорных, этнаграфічных, краязнаўчых матэрыялаў, што будзе садзейнічаць падрыхтоўцы вучняў да арганізацыі пошукавай і навуковай работы. Заняткі можна праводзіць з запрашэннем мясцовых краязнаўцаў, работнікаў музеяў, ветэранаў вайны і працы, вучоных, якія даследавалі мясцовыя праблемы. Неабходны кампанент практычных заняткаў – аналіз артыкулаў, мемуарнай літаратуры, прац даследчыкаў, якія займаліся вывучэннем духоўнай і матэрыяльнай культуры Мазыршчыны, вывучэнне архіўных матэрыялаў, дакументаў-першакрыніц, арыгінальных публікацый.

Дадзены факультатыў дазваляе рэалізаваць прынцып рознаўзроўневага навучання: дыферэнцыяцыя ў падыходах можа рэалізавацца не толькі ў выбары і рэкамендацыі асобных тэм, але і ў іх паглыбленым і параўнальным вывучэнні з наступным абмеркаваннем важнейшых тэарэтычных паняццяў, свядомае засваенне якіх найлепшым чынам можна ажыццяўляць на мясцовым краязнаўчым матэрыяле.

Мэта факультатыўных заняткаў – фарміраванне ведаў пра родны край, Мазыршчыну ў агульнабеларускім і сусветным кантэксце; вы-

Прыкладны тэматычны план.

№ п/п	Тэма	Колькасць гадзін (усяго)	З іх	
			тэар.	практ.
1	Уводзіны	2	1	1
2	Мазыр – сталіца Усходняга Палесся	2	1	1
3	Мазыршчына ў легендах і паданнях	2	1	1
4	Раслінны і жывёльны свет	2	1	1
5	Эканамічнае становішча	3	1	2
6	Важнейшыя падзеі гісторыі	2	1	1
7	Мазыршчына ў канцы XIX стагоддзя	2	1	1
8	Устанаўленне савецкай улады	2	1	1
9	Мазыр і Мазыршчына ў гады Вялікай Айчыннай вайны	2	1	1
10	Мазырскія партызаны і падпольшчыкі	2	1	1
11	Вызваленне Мазыршчыны ад акупантаў	2	1	1
12	Сучасны Мазыр	3	1	2
13	Мазыршчына ў творах фальклору і мастацкай літаратуры	2	1	1
14	Славутасці Мазыра і Мазыршчыны	2	1	1
15	Вядомыя вучоныя, ураджэнцы Мазыршчыны	2	1	1
16	Навукова-папулярная, краязнаўчая, гістарычная, мастацкая літаратура пра Мазыр і Мазыршчыну	2	1	1
17	Абагульняльныя заняткі	2		2
УСЯГО		36	16	20

хаванне патрыятызму, нацыянальнай свядомасці, любові да Бацькаўшчыны.

Задачы: абудзіць цікавасць да роднага краю і паглыбіць веды пра ўнікальны куток беларускага Палесся; навучыць збіраць і сістэматызаваць мясцовыя факты пра важныя падзеі Мазыршчыны, пра асоб, якія праславілі сябе ў ратных і працоўных справах, учынках, пра легенды, паданні, назвы-тапонімы, іх разнавіднасці (айконімы, гідронімы, урбанімы); далучыць маладое пакаленне да вывучэння набыткаў багатай матэрыяльнай і духоўнай спадчыны народа, акцэнтуючы ўвагу на фактах, што закліканы спрыяць фарміраванню свядомасці школьнікаў, грамадзянскаму станаўленню; паглыбіць і ўдасканаліць веды пра Бацькаўшчыну, выкарыстоўваючы мясцовы матэрыял, спалучаючы яго з набытымі ведамі на ўроках гісторыі, роднай мовы, літаратуры, геаграфіі, абагульняючы і ўводзячы ў змест навучання элементы краязнаўства, этнаграфіі быту, сучаснай гістарычнай і грамадскай думкі; выхаваць у школьнікаў беражлівыя і паважлівыя адносіны да створанага землякамі, іх мовы, фальклору, мясцовых прыродных багаццяў, вынікаў штодзённай працы; абудзіць у вучняў жаданне авалодваць неабходнымі для жыцця ведамі; павысіць эстэтычную і экалагічную культуру навучэнцаў; паспрыяць фарміраванню маральна-эстэтычных поглядаў вучняў, лагічнага мыслення, эрудыцыі, узбагачэнню слоўнікавага запasu і агульнай моўнай культуры.

Для дасягнення адзначанай мэты і выканання пастаўленых задач прапануюцца наступныя *формы арганізацыі вучнёўскай дзейнасці:* традыцыйныя лекцыі з выкарыстаннем мясцо-

вага ілюстрацыйнага матэрыялу; практычныя заняткі з прыцягненнем да іх правядзення паведамленняў саміх вучняў і мясцовых краязнаўцаў; урокі-экскурсіі; вучнёўскія канферэнцыі; сустрэчы са знакамітымі людзьмі.

Фрагментамі лекцыйных або практычных заняткаў могуць быць: рэфератыўныя паведамленні вучняў, студэнтаў ВНУ, навучэнцаў сярэдне-спецыяльных устаноў; стварэнне і арганізацыя дзейнасці грамадскіх музеяў па краязнаўчай тэматыцы, краязнаўчых куткоў, стэндаў і г. д.; сустрэчы з краязнаўцамі, даследчыкамі духоўнай і матэрыяльнай культуры жыхароў Мазыршчыны, работнікамі мазырскіх музеяў, ветэранамі Вялікай Айчыннай вайны, вучонымі, якія займаюцца даследаваннем праблем Палесся, і іншымі; выпуск бюлетэняў, газет, альманахаў, фотастэндаў з выкарыстаннем мясцовага краязнаўчага матэрыялу; удзел у пошуку ўнікальных экспанатаў для мясцовых музеяў, стэндаў, альбомаў і іншага; складанне анаматэчных слоўнікаў, біяграфій знакамітых землякоў, камплектаванне бібліятэчак унікальных кніг пра родны край і іншага; правядзенне конкурсаў рэфератаў, тэматычных вечароў, анаматэчных гульняў, віктарын і іншага; распрацоўка маршрутаў для правядзення экскурсій, прысвечаных вуліцам, плошчам, памятным мясцінам горада і раёна і іншаму; распаўсюджанне краязнаўчых ведаў праз навучальныя ўстановы сямейнага дарослага насельніцтва горада і жыхароў Мазырскага раёна.

На першых занятках настаўнік падкрэслівае неабходнасць, практычную вартасць і мета-згоднасць факультатыву “Радзізнаўства: Ма-

зыршчына”, адзначае багацце і разнастайнасць навуковай, навукова-метадычнай, папулярнай, мастацкай, гістарычнай літаратуры, твораў фальклору і выяўленчага мастацтва, прысвечаных розным аспектам апісання і даследавання Мазыршчыны.

Структура праграмы. Праграма складаецца з 16 самастойных тэм, якія адлюстроўваюць асноўныя этапы станаўлення Мазыршчыны як спецыфічнага рэгіёна Беларускага Палесся. Праграма арыентавана на вучняў VIII класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі і разлічана на адзін год навучання. Усяго 36 гадзін.

Формы работы: тэарэтычная падрыхтоўка, практычныя заняткі, самастойная работа, літаратурна-краязнаўчыя экскурсіі.

ЗМЕСТ ПРАГРАМЫ

Тэма 1. Уводзіны (2 г.).

Прадмет, мэты і задачы курса “Радзімазнаўства: Мазыршчына”. Роля дысцыпліны ў фарміраванні творчай асобы школьніка. Мазыршчына і вывучэнне мінулага і сучаснага Беларусі. Першыя звесткі пра Мазыршчыну. Старажытныя стаянкі і паселішчы. Мазыршчына на карце Беларусі ў розныя перыяды. Мазыр, Мазыршчына і суседнія з ёю землі. Мазыршчына як прарадзіма славян або рэгіён, дзе адбываліся асноўныя шляхі міграцыі славян на занятыя імі цяпер землі. Погляды вучоных адносна прарадзімы славян.

Практычная работа: наведванне краязнаўчага музея з мэтай знаёмства з агульнымі звесткамі пра Мазыр і Мазыршчыну. Вясковыя школьнікі могуць пабываць у школьных або вясковых музеях.

Тэма 2. Мазыр – сталіца Усходняга Палесся (2 г.).

Заняткі, жыллё, адзенне, ежа, прырода – флора і фаўна, умовы жыцця жыхароў Мазыра і Мазыршчыны. Археалагічныя помнікі – курганы, могілкі, гарадзішчы, селішчы Мазыра і яго ваколіц. Гарадзішчы “Кімбараўка” і “Замкавая гара”. Герб Мазыра, яго прызначэнне.

Практычная работа: экскурсія на гарадзішчы Мазыра і Мазыршчыны (Кімбараўка, Замкавая гара і іншыя).

Тэма 3. Мазыршчына ў легендах і паданнях (2 г.).

Назвы *Палессе, Прыпяць, Мазыр*. Навуковыя версіі пра іх паходжанне, легенды і паданні пра гэтыя назвы і іншыя памятныя мясціны Мазыршчыны (Ясная гара, Каменныя валы, Курган Славы, Скрыгалаў, Барбароў, Мялешкавічы і інш.). Даследчыкі духоўнай і матэрыяльнай культуры Мазыра і Мазыршчыны (У. Завітневіч, П. Шпілеўскі, А. Сержпугоўскі, А. Крукоўскі,

М. Талстой, Ю. Кухарэнка, А. Трусаў, П. Лысенка, А. Рогалеў, А. Бобр, М. Капач, І. Штэйнер, В. Герасімаў, В. Шур і інш.).

Практычная работа: сустрэча з мясцовымі краязнаўцамі.

Тэма 4. Раслінны і жывёльны свет (2 г.).

Мазырская града, яе адметнасці на фоне агульнага ландшафту Палесся. Ландшафтны заказнік “Мазырскія яры”, яго дзяржаўна-гаспадарчае прызначэнне. Найбольш значныя помнікі прыроды Мазыршчыны: рака Прыпяць, яе роля ў рэгіёне і ў маштабах Палесся, прырэчныя азёры Святое, Уюнішча, Гусь; найбольш значныя мазырскія ўзвышшы: Шайтан, або Чортава гара, Спаская гара, або Замкавая гара (Гара Камунараў), Жучка, Курган Славы; мазырскія яры: Кіслякоўскі роў, Рамашоў роў, Калінік, іх унікальнасць. Прыродныя рэсурсы і багацці Мазыршчыны. Прамысловыя і сельскагаспадарчыя галіны, створаныя на аснове прыродных багаццяў Палесся. Ахова прыроды Мазыршчыны. Экалагічная сітуацыя на Мазыршчыне. Шляхі пераадолення наступстваў Чарнобыльскай катастрофы.

Практычная работа: экскурсія ў ландшафтны заказнік “Мазырскія яры”.

Тэма 5. Эканамічнае становішча (3 г.).

Эканамічнае становішча Мазыра і Мазыршчыны. Сучасны стан прамысловасці і сельскай гаспадаркі рэгіёна. Народныя промыслы, прамысловыя прадпрыемствы: заводы, арцелі, фабрыкі. Першыя спробы асушэння балот Палесся. Дзейнасць экспедыцыі генерала І. Жылінскага. Мазырскі прамысловы вузел – найбуйнейшы на поўдні Беларусі: заводы, фабрыкі, будаўнічыя арганізацыі сучаснага Мазыра, іх роля ў прамысловым патэнцыяле краіны.

Радовішчы на тэрыторыі Мазыршчыны, іх выкарыстанне, распрацоўка асноўных промыслаў. Важныя транспартныя магістралі: шасэйныя і чыгуначныя дарогі, газаправоды і нафтаправоды, лініі электраперадач, водныя артэры. Гісторыя іх стварэння.

Практычная работа: экскурсія на нафтаперапрацоўчы завод або іншыя прамысловыя прадпрыемствы і будаўнічыя арганізацыі горада і раёна.

Тэма 6. Важныя падзеі гісторыі (2 г.).

Важныя падзеі гісторыі Мазыршчыны ад старажытных часоў да канца XVIII ст.: у складзе Кіеўскага княства, Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі. Мазыр – цэнтр павета ў складзе ВКЛ. Будаўніцтва Мазырскага замка (1543 г.), наданне гораду магдэбургскага права (1577 г.). Паўстанні гараджан і сялян Мазыршчыны ў XVII – XVIII стст. Казацкія выступленні і сялянскія бунты. Удзел мазы-

ран у нацыянальна-вызваленчых паўстаннях 1831 г. і 1863 г. Найбольш значныя асобы тых часоў.

Практычная работа: сустрэча з вучонымі Мазырскага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна.

Тэма 7. Мазыршчына ў канцы XIX ст. (2 г.).

Мазыршчына ў канцы XIX ст. і напярэдадні рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. Народніцкія і іншыя арганізацыі на Мазыршчыне: гарадскі камітэт РСДРП і Бунд (усеагульны яўрэйскі рабочы саюз). Выступленні рабочых і сялян Мазырскага павета (1905 г.), стварэнне “Мазырскай рэспублікі”. Важныя падзеі перыяду Першай сусветнай вайны, Кастрычніцкай рэвалюцыі. Акупацыя Мазыршчыны кайзераўскімі войскамі, украінскімі нацыяналістычнымі фарміраваннямі пад кіраўніцтвам П. Скарападскага і С. Пятлюры. Вайна з белапалякамі. Дзейнасць на Мазыршчыне вайсковых фарміраванняў генерала С. Булак-Балаховіча і іх разгром Чырвонай арміяй і мясцовымі партызанскімі атрадамі.

Практычная работа: экскурсія па памятных мясцінах Мазыра і Мазыршчыны.

Тэма 8. Устанаўленне савецкай улады (2 г.).

Калектывізацыя і будаўніцтва прамысловых прадпрыемстваў. Пачатак масавага асушэння балот Палесся: станоўчыя і адмоўныя вынікі. Лёс мясцовага сялянства і інтэлігенцыі ў 30-я гады XX ст. на Мазыршчыне. Праўда аб сталінскіх рэпрэсіях. Мазыр – адміністрацыйны цэнтр раёна, акругі і Палескай вобласці.

Практычная работа: наведванне краязнаўчага музея з мэтай знаёмства з асаблівасцямі станаўлення савецкай улады на Мазыршчыне.

Тэма 9. Мазыр і Мазыршчына ў гады Вялікай Айчыннай вайны (2 г.).

Акупацыйны рэжым. Стварэнне акупантамі мазырскага гета, зверствы фашыстаў. Масавы партызанскі рух на Палессі.

Практычная работа: наведванне краязнаўчага музея з мэтай знаёмства з партызанскім рухам на Палессі.

Тэма 10. Мазырскія партызаны і падпольшчыкі (2 г.).

Кіраўнікі падполля і партызанскага руху на Мазыршчыне (П. Лявіцкі, І. Ветраў, Ц. Бумажкоў, Ф. Языковіч, А. Жыльскі, М. Ільінкоўскі, М. Макаранка, Ф. Паўлоўскі, К. Бакун, К. Гаруля, Я. Талкачоў і інш.).

Практычная работа: наведванне краязнаўчага музея з мэтай знаёмства з кіраўнікамі падполля і партызанскага руху.

Тэма 11. Вызваленне Мазыршчыны ад акупантаў (2 г.).

Спісы загінулых землякоў і воінаў-вызваліцеляў ад фашызму ў кнізе “Памяць”. Героі Савец-

кага Саюза – ураджэнцы Мазыршчыны (В. Харужая, М. Барысаў, М. Катлавец, М. Мураўёў, П. Жукаў, І. Колас) і іншыя праслаўленыя землякі. Воінскія злучэнні, якія вызвалялі Мазыршчыну ў 1944 г. Героі Савецкага Саюза, якія загінулі або праславіліся пры вызваленні Мазыршчыны ад фашызму (Н. Шмаргун, Г. Ціханаў, Д. Калдыкараеў, М. Катаеў, А. Рыжкоў, В. Няжноў, К. Захараў, Я. Налепка). Уклад насельніцтва Мазыршчыны ў перамогу над фашызмам. Аднаўленне і развіццё прамысловасці, сельскай гаспадаркі і шляхоў зносін.

Практычная работа: сустрэча з ветэранамі Вялікай Айчыннай вайны.

Тэма 12. Сучасны Мазыр (3 г.).

Сучасны Мазыр – буйны транспартны, прамысловы і культурны цэнтр Палесся. Важныя прамысловыя і сельскагаспадарчыя прадпрыемствы Мазыршчыны. Памятныя мясціны Мазыра і Мазыршчыны: вуліцы, плошчы, спартыўныя комплексы, помнікі, мемарыяльныя дошкі, унікальныя архітэктурныя і культавыя збудаванні, брацкія магілы. Адноўлены Мазырскі замак. Спартыўна-аздараўленчы гарналыжны комплекс. Музей народнай культуры Мазыршчыны “Палеская веда”. Мастацкая галерэя ў Гурыхах. Мазырскі краязнаўчы музей. Музей дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва М. Пушкара, Музей 61-й арміі, школьныя музеі горада і раёна. Навучальныя і медыцынскія ўстановы.

Практычная работа: знаёмства з гісторыяй стварэння трамвайнай лініі ў Мазыры, наведванне карціннай галерэі ў пасёлку Крынічны.

Тэма 13. Мазыршчына ў творах фальклору і мастацкай літаратуры (2 г.).

Мазыр, Мазыршчына ў творах фальклору і мастацкай літаратуры: творы пісьменнікаў (П. Шпілеўскі, Я. Колас, Я. Маўр, І. Навуменка, І. Мележ, В. Вольскі, Б. Сачанка, У. Караткевіч, Л. Прокша, У. Верамейчык, А. Федарэнка, А. Бароўскі, І. Капыловіч, У. Краўчанка, С. Алексіевіч), мясцовых аўтараў (А. Малюк, Г. Дашкевіч, В. Андрыеўскі, І. Дзікавіцкі); працы гісторыкаў і фалькларыстаў (А. Сержпутоўскі, Ч. Пяткевіч, М. Улашчык і інш.); творы кінамастацтва і жывапісу (І. Пікман, П. Захараў, М. Пушкар, У. Бараноўскі, М. Дубровы, В. Дубровы), мастацкія фільмы “Дзяўчынка шукае бацьку”, “Паводка”, “Адзіноцтва”, “Заўтра будзе позна” і інш.

Практычная работа: сустрэча з мясцовымі пісьменнікамі (А. Малюк, Г. Дашкевіч).

Тэма 14. Славатасці Мазыра і Мазыршчыны (2 г.).

Выбітныя асобы розных часоў: Кірыла Тураўскі (XII ст.), мітрапаліт Кіеўскі і Усяе Русі Макарый (XV ст.), дыпламат і пісьменнік Філіп (Казімір) Абуховіч (XVI ст.), дзяржаўны дзеяч

і пісьменнік XVI ст. Іван Мялешка, філосаф-матэрыяліст XVI ст. Стэфан Лаван (Ян Лавейка), кіраўнікі паўстання XIX ст. супраць царызму Фелікс і Іеранім Кеневічы, член арганізацыі “Народная воля” Геся Гельфман, вядомы вучоны акадэмік Эдуард Пякарскі, камісар брыгады ў гады грамадзянскай вайны Мікалай Данілеўскі, камбрыг Віталій Каўшоў.

Практычная работа: сустрэча з навукоўцамі педуніверсітэта імя І. П. Шамякіна.

Тэма 15. Вядомыя вучоныя, ураджэнцы Мазыршчыны (2 г.).

Вядомыя вучоныя, ураджэнцы Мазыршчыны: П. Ракіцкі, М. Мацапура, браты А. Гусак, С. Гусак, М. Гусак, Л. Гарохаў; генералы М. Шляга, В. Дзенісенка, І. Дзікан, М. Пашкоўскі, В. Пузан, С. Ганчар, І. Рудзько; дзеячы мастацтва С. Шварц, М. Фінберг, М. Пятрэнка, А. Аўсіюк, І. Мазуркевіч, Л. Шнітман; пісьменнікі П. Шпілеўскі, С. Палуян, У. Караткевіч, У. Краўчанка, І. Навуменка, А. Бароўскі, А. Федарэнка, І. Капыловіч, С. Шах, У. Верамейчык, Л. Прокша і іх мастацкія творы, прысвечаныя Мазыршчыне. Спартыўны гонар Мазыршчыны. Алімпійскія чэмпіёны і чэмпіёны свету – ураджэнцы Мазыршчыны: Р. Петрушэнка, А. Літвінчук, У. Шантаровіч, В. Махнеў, Д. Рабчанка, В. Худзенка, М. Палтаран, Н. Папок, А. Юрэня, Д. Гаража і інш.

Практычная работа: сустрэча з вядомымі спартсменамі (Р. Петрушэнка, У. Шантаровіч і інш.). Знаёмства са спартыўнай базай горада і ўніверсітэта.

Тэма 16. Навукова-папулярная, краязнаўчая, гістарычная, мастацкая літаратура пра Мазыр і Мазыршчыну (2 г.).

Агульная характарыстыка кнігі-хронікі “Памяць. Мазыр і Мазырскі раён”, калектыўнай працы ў трох тамах “Мазыр. 850 год”, гістарычнага нарыса “Мой Мозырь” А. Бабра, гісторыка-дакументальнай хронікі Мазырскага раёна “Деревни и люди Мозырщины” М. Капача, артыкулаў пра Мазыр А. Бабра, А. Барсук, А. Рогалева, У. Лякіна, В. Шура, В. Герасімава, публікацый у газеце “Жыццё Палесся”.

Практычная работа: вучнёўская канферэнцыя з удзелам вядомых краязнаўцаў Мазыра і Мазыршчыны, стваральнікаў кнігі-хронікі “Памяць”.

Абагульняльныя заняткі (2 г.).

Правядзенне краязнаўчай вечарыны, сустрэча са знакамітымі людзьмі, правядзенне конкурсаў твораў аматараў народнай творчасці, канцэрта (*на выбар*). Выстава фотаальбомаў, твораў народных мастакоў, чытанне мастацкіх твораў мясцовых аўтараў.

Васіль ШУР,

доктар філалагічных навук,
прафесар Мазырскага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта
імя І. П. Шамякіна.

Леанід КУЗЬМІЧ,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры агульнай і карэкцыйнай педагогікі
Гомельскага абласнога інстытута развіцця адукацыі.

Прапануем план-канспект

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПАМІЖ ЧАСТКАМІ Ў БЯЗЗЛУЧНІКАВЫХ СКЛАДАНЫХ СКАЗАХ. КОСКА І КРОПКА З КОСКАЙ

УРОК БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ (ІХ КЛАС)

Тып урока: урок камбінаванай будовы.

Форма правядзення: урок-практыкум.

Канітыўная мэта ўрока: плануецца, што да заканчэння ўрока вучні будуць: ведаць правільныя пастаноўкі коскі і кропкі з коскай у складаных бяззлучнікавых сказах; умець вызначаць сэнсавыя адносіны паміж часткамі ў складаных сказах, правільна ставіць коску і кропку з коскай паміж часткамі ў складаных бяззлучнікавых сказах, рабіць пераклад з рускай мовы на беларускую тэксту мастацкага стылю.

Дыдактычная мэта ўрока: асэнсаваць умовы пастаноўкі коскі і кропкі з коскай у бяззлучнікавых складаных сказах.

Задачы: навучыцца знаходзіць у тэксце, выпісваць і самастойна ствараць бяззлучнікавыя складаныя сказы з названымі знакамі прыпынку, уключаць утвораныя сказы ў вусныя паведамленні на прапанаваную тэму; правільна расстаўляць і абгрунтоўваць пастаноўку коскі і кропкі з коскай у складаных бяззлучнікавых сказах; паглыбляць веды пра мастацкі, публіцыстычны

і навуковы стылі, замацуюць уменне адрозніваць тэксты розных стыляў і тыпаў; перакладаць тэкст мастацкага стылю з рускай мовы на беларускую.

Эпіграф:

На зямельцы дзядоў нашых, прадзедаў
Промень сонца ад хмараў пагас,
Рвецца тонкае, кволае прадзіва
Роднай мовы, святое для вас.

Л. Геніюш.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• *Матывацыя навучальнай дзейнасці, вызначэнне кагнітыўнай мэты ўрока.*

Настаўнік. Для чаго нам трэба ведаць тэму “Знакі прыпынку паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах. Коска і кропка з коскай”?

• *Паэтычны эцюд.*

Беларуская зямліца мяне ўзгадавала, маці ў мове беларускай песні мне спявала... (М. Чарот.)

Заданне. Знайсці граматычныя асновы, сэнсава-прэдыкатывыя часткі, вызначыць тып сказа. (*Адказы вучняў.*)

• *Псіхалагічная падрыхтоўка вучняў да ўрока.*

Задача: забяспечыць псіхалагічную ўстаноўку да ўрока.

Настаўнік. Які настрой? Ці неабходны нам урок беларускай мовы? (*Адказы вучняў.*)

• *Паведамленне тэмы ўрока.*

• *Вызначэнне мэты ўрока.*

Вучні самастойна вызначаюць мэту ўрока, параўноўваюць яе з дыдактычнай мэтай, запісанай на дошцы.

II. Праверка дамашняга задання.

Задача: вызначыць прабелы ў ведах; карэкцыя ведаў вучняў.

• *Камбінаваная праверка.*

1. Тэставае заданне на картках (варыянты 1, 2).

A) Знайдзіце ў тэксце складаныя сказы.

1) Гэта яшчэ маладыя сасонкі, але яны ўжо дружна ўзняліся ўгору. 2) Па небе праплыла хмурынка, ад якой па полі прабегла пасмачка ценю. 3) Няхай адпачнуць лясы, разгорнуць шырока зялёныя крылы ды зноў набіраюць той мудрае сілы... 4) Аб ёй мне баюць казкі-сны вясеннія праталіны, і лесу шэлест верасны, і ў полі дуб апалены. 5) Алесь не адказаў: быў, відаць, нязгодны.

B) Якія знакі прыпынку ставяцца ў складаных бяззлучнікавых сказах? Знайдзіце больш поўны адказ.

1) Коска, кропка з коскай, працяжнік.

2) Коска, двукроп’е, працяжнік.

3) Працяжнік, коска, кропка з коскай.

4) Працяжнік, двукроп’е.

5) Коска, кропка з коскай, працяжнік, двукроп’е.

B) Знайдзіце складаныя бяззлучнікавыя сказы.

1) Антось, як сонца, засвяціўся: даўно аб чоўне ён смуціўся.

2) Стала зноў добра чуваць, як шумяць верхавінкамі чараты.

3) Бор стары завые нудна, зашуміць галлём лаза.

4) Мы ўжо не просім міласці ў прыроды – прырода моліць літасці ў нас.

5) Насустрач хмары паплылі, і стала ўраз цямней.

Даведкі: А – 1, 2, 5; Б – 5; В – 1, 3, 4.

• *Узаемаправерка, самаацэнка.*

2. Фронтальнае апытанне:

1) Што такое складаны сказ?

2) На якія тыпы (віды) падзяляюцца складаныя сказы?

3) Які сказ называецца складаназлучаным?

4) Якія сказы называюцца складаназалежнымі?

5) Які сказ называецца складаным бяззлучнікавым сказам?

6) Чым адрозніваюцца складаназалежныя сказы ад складаназлучаных і складаназалежных?

7) У якія групы аб’ядноўваюцца бяззлучнікавыя складаныя сказы ў залежнасці ад сэнсава-граматычных адносін паміж часткамі? (*Паслядоўнасці або адначасовасці; паясняльныя; умовы, часу; супастаўляльныя; прычыны; выніковыя.*)

8) Якія знакі прыпынку могуць ставіцца на мяжы частак у бяззлучнікавых складаных сказах?

3. Практыкаванне 123 (па падручніку).

• *Узаемаправерка.*

4. Запішыце сказ, вызначце тып сказа і віды адносін (*сказ пад запіс ля дошкі*).

Неба сеяла цяпло, цёплы дожджык церушыў, у думках радасна было, беглі песні ад душы. (*Адносіны адначасовасці паміж часткамі ў складаным бяззлучнікавым сказе.*)

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Задача: забяспечыць успрымманне, першаснае запамінанне новых ведаў.

A) Сказы, запісаныя на дошцы:

1) Неўзабаве паказаліся яго даганятыя; выглынуўшы над жытам, ён угледзеў іхнія пілоткі і стрэліў два разы запар. (В. Быкаў.) 2) Сягоння журацца бары на Беларусі, прыбіты сцежкі кроплямі расы. (С. Грахоўскі.) (Сувязь паміж часткамі значная, няма іншых знакаў прыпынку ўнутры частак.)

• **Работа ў парах.**

Б) Прыём "Інсерт".

Вучні знаёмяцца з вучэбным матэрыялам падручніка на с. 138 – 139 і пазначаюць на палях алоўкам.

^ – вядомае

+ – новае

- – думаў інакш

? – не зразумеў

IV. Замацаванне новых ведаў.

Задача: замацаваць новыя веды; забяспечыць разуменне ведаў па ўзроўнях засваення.

А) Выкананне практ. 125 (вусна).

Б) Складзі і запісаць два складаныя бяззлучнікавыя сказы, дзе паміж часткамі ставіцца коска і кропка з коскай.

V. Прымяненне новых ведаў.

Задача: забяспечыць засваенне ведаў па ўзроўнях, у розных вучэбных сітуацыях.

А) Выкананне практыкавання (па ўзроўнях / на выбар вучняў): практ. 127 або 130 (узроўні 3 і 4); напісаць верш з выкарыстаннем складаных бяззлучніковых сказаў (узровень 5).

Б) Стылі і тыпы маўлення (паўтарэнне): мастацкі, навуковы, публіцыстычны.

В) Пераклад тэксту мастацкага стылю з рускай мовы на беларускую.

Осень пришла и завладела землёй. Всё сразу стало осеним.

В саду суетились синицы. Крик их был похож на звон разбитого стекла. Они висели вниз головами на ветках и заглядывали в окно из-под листьев клёна.

Каждое утро в саду, как на острове, собирались перелётные птицы. Под свист, клёкот и карканье в ветвях поднималась суматоха. Только днём в саду было тихо: беспокойные птицы улетали на юг.

Начался листопад. Листья падали дни и ночи. Они то косо летели по ветру, то отвесно жилились в сырую траву. Леса моросили дождём облетевшей листвы.

По К. Паустовскому.

Заданні: 1) Вызначце тэму тэксту. З якіх асобных замалёвак складаецца агульная карціна восені? 2) Вылучыце падтэмы, дайце назвы часткам тэксту. 3) Напішыце план. Вызначце стыль тэксту, вызначце моўныя сродкі, якія дазволілі аўтару стварыць карціну восені. 4) Па складзеным плане вусна перакажыце тэкст.

• **Псіхалагічная разгрузка.**

1) Усіх нас корміць, а сама есці не просіць. (Зямля.)

2) Ні рук, ні ног не мае, а грушы атрасае. (Вецер.)

3) Без ног бяжыць, без вачэй глядзіць. (Вада.)

4) Не рыба, а плавае, не конь, а ходзіць, не піла, а рэжа. (Бабёр.)

5) Дзе гарады без людзей, а рэкі без вады? (Геаграфічная карта.)

6) Круглы, ды не мячык, чырвоны, ды не ягада, з хвосцікам, ды не мыш. (Бурак.)

7) З неба ўпаў, усю зямлю, як абрусам, заслаў. (Снег.)

8) Усе яго любяць, чакаюць, а глянуць, убачаць – адразу заплачуць. (Сонца.)

9) Што любіш, таго не купіш, а чаго не любіш – не прадасі. (Маладосць і старасць.)

10) Яе мы сябрам называем, яна ж нам тайны адкрывае, мы з ёй павінны век дружыць, бо вучыць нас на свеце жыць. (Кніга.)

VI. Абагульненне і сістэматызацыя ведаў.

Задача: фарміраванне цэласнага разумення новага матэрыялу; забеспячэнне між- і ўнутрыпрадметных сувязей.

А) Вуснае выказванне-разважанне па тэме ўрока.

Б) Слоўніковая работа.

Заданне. Назавіце правіла, растлумачце значэнні слоў. З прапанаванымі словамі складзіце 3 складаныя бяззлучнікавыя сказы, на мяжы частак пастаўце коску ці кропку з коскай.

Шніцаль, лідар, камп'ютар, тэндар, ордар, менаджар, фарватар, кратар, альма-матар.

(Ненаціскныя фіналі *-эль, -эр* у запазычаных словах перадаюцца як *-аль, -ар*.)

В) Зварот да эпіграфа ўрока. Каментар (*ідэя, жанр, уласныя меркаванні*).

VII. Кантроль і самакантроль ведаў.

Задача: выявіць якасць вывучанага; вызначыць прабелы ў ведах; падрыхтаваць вучняў да ацэначных дзеянняў.

• **Тэст. Самаправерка і самаацэнка.**

Адзначце складаныя бяззлучнікавыя сказы, дзе паміж часткамі ставіцца кропка з коскай.

1) Маўчала ноч па-над палянай_ зялёны гай не гаманіў.

2) Па даху машыны барабаніў дождж_ праз адчыненае бакавое шкло цягнула вільгаццю.

3) Але расстацца нам час наступае_ пэўна, ужо доля такая ў нас.

4) Буду ў далёкім краю я нудзіцца, у сэрцы любоў затаіўшы сваю_ кожную ночку на зорку дзівіцца буду ў далёкім краю.

5) Дрыжаць у шэрані бярозы_ бялюць снежныя палі.

6) На возера вечар зялёны пад сонцам ідзе залатым_ таполі, і ліпы, і клёны ў парку шумяць маладым.

Даведкі: 3, 4, 6.

VIII. Дамашняе заданне.

Задача: інструктаж па выкананні дамашняга задання.

§ 27, практ. 126 (узровень 3); § 27, практ. 129 (узровень 4); § 27, практ. 128 (узровень 5); § 27, напісаць міні-сачыненне “Восень – мая любімая пара года”, выкарыстаць у сачыненні складаныя бяззлучнікавыя сказы (узровень 5); § 27, напісаць верш пейзажнай лірыкі (узровень 5).

IX. Падвядзенне вынікаў урока. Выстаўленне адзнак і іх каментар.

Задача: забяспечыць якасную характарыстыку адказаў вучняў.

X. Рэфлексія.

Задача: забяспечыць псіхалагічную і рэфлексійную характарыстыку ўрока.

• **“Зарадка”.**

Праз выкананне пэўных рухаў даць ацэнку асобным кампанентам узаемадзеяння, а таксама выказаць свае адносіны да гэтых кампанентаў.

Пасля таго як настаўнік называе той ці іншы кампанент узаемадзеяння, кожны ўдзельнік паводле свайго меркавання робіць які-небудзь рух на папярэдняй дамоўленасці.

- Работа класа.
- Работа дзяўчат.
- Работа юнакоў.
- Свая дзейнасць.
- Наколькі дасягнулі мэты ўрока?
- Ці спадабаліся заданні на ўроку?
- Ці задаволены адзнакамі за ўрок?

Дадатак. Памятка “Стылі маўлення”***Мастацкі стыль**

1. Сфера прымянення: выкарыстоўваецца ў мастацкіх творах.

2. Задача мовы: вобразна перадаць тое, пра што апавядаецца, пераказаць чытачу пачуцці і эмоцыі аўтара.

3. Стылёвыя рысы: выказванне звычайна бывае канкрэтным, вобразным, эмацыянальным.

4. Моўныя сродкі: словы з пераносным значэннем, эмацыянальна-ацэначныя словы; розныя па мэце выказвання сказы: пыталыя, пабуджальныя, апавядальныя; клічныя і няклічныя сказы; сказы з аднароднымі членамі, пабочнымі словамі, звароткамі, параўнаннямі, адасобленымі даданымі членамі.

Навуковы стыль

1. Сфера прымянення: выкарыстоўваецца ў навуковых працах і выступленнях на навуковых тэмы (лекцыях, дакладах, канферэнцыях).

2. Задачи мовы: перадаць агульныя істотныя прыметы прадмета; растлумачыць прычыны з’яў.

3. Стылёвыя рысы: выказванне звычайна бывае абагульнена-абстрактным, падкрэслена лагічным, доказным.

4. Моўныя сродкі: словы нейтральныя і кніжныя з абагульненым і абстрактным значэннем; навуковыя тэрміны; развітыя апавядальныя сказы; выказнікі часта выражаны назоўнікамі або прыметнікамі.

Публіцыстычны стыль

1. Сфера прымянення: выкарыстоўваецца ў газетах, часопісах, у выступленнях на мітынгх і сходах.

2. Задачи маўлення: уздзеінічаць на масы, фарміраваць у людзей правільныя адносіны да грамадскіх спраў.

3. Стылёвыя рысы: выказванне звычайна бывае эмацыянальным, узнёслым.

4. Моўныя сродкі: пабуджальныя, клічныя сказы; рытарычныя пытанні; разгорнутыя звароты; паўторы, антытэзы.

Гутарковы стыль

1. Сфера прымянення: выкарыстоўваецца ў гутарках, часцей за ўсё са знаёмымі людзьмі.

2. Задача мовы: побытавыя зносіны.

3. Стылёвыя рысы: выказванне звычайна бывае непасрэдным, свабодным у выбары слоў і выразаў.

4. Моўныя сродкі: многа гутарковых (прас-тамоўных) слоў, слоў з ацэначным значэннем; розныя па мэце выказвання сказы: пыталыя, пабуджальныя, апавядальныя; клічныя сказы; сказы са звароткамі і прастай мовай.

Афіцыйна-дзелавы стыль

1. Сфера прымянення: выкарыстоўваецца ў дзелавых паперах, інструкцыях, заканадаўчых дакументах.

2. Задачи маўлення: паведаміць звесткі, якія маюць практычнае значэнне для ўсіх; даць дакладныя ўказанні.

3. Стылёвыя рысы: выказванне звычайна афіцыйнае, лаканічнае. Моўныя сродкі: кніжныя, афіцыйныя словы і выразы; развітыя апавядальныя сказы; выказнік часта выражаны назоўнікам.

* Яленскі, М. Г. Методыка выкладання беларускай мовы: вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / М. Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М. Г. Яленскага. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – С. 436 – 440.

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ФАНЕТЫКА І АРФАЭПІЯ

Прадметная алімпіяда – адна з формаў пазакласнай працы ў школе. Названае пазакласнае мерапрыемства не толькі садзейнічае фарміраванню матывацыі да больш глыбокага вывучэння роднай мовы, але і дазваляе ўстанавіць узровень тэарэтычных ведаў і практычных уменняў і навыкаў па прадмеце.

Адметная рыса алімпіяды – шырокі ахоп навучэнцаў і дух спаборніцтва. Кожнаму з удзельнікаў даецца магчымасць параўнаць свае здольнасці са здольнасцямі аднагодкаў.

Праходзяць алімпіяды звычайна ў некалькі тураў: спачатку ідуць спаборніцтвы па класах, потым пераможцы ўдзельнічаюць у агульнашкольнай алімпіядзе, пераможцы школьнай – у раённай, раённай – у абласной (ці гарадской) і г. д. Традыцыйна алімпіяда складаецца з узаемазвязаных конкурсаў: а) лінгвістычнага (правяраецца ўзровень тэарэтычнай падрыхтоўкі); б) водгуку на мастацкі або публіцыстычны твор (правяраецца ўзровень развіцця звязнага пісьмовага маўлення); в) вуснага выказвання (правяраецца ўзровень звязнага вуснага маўлення).

Змест і складанасць заданняў лінгвістычнага конкурсу абумоўлены, як правіла, праграмным матэрыялам, засвоеным на ўроках роднай мовы. Заданні лінгвістычнага конкурсу могуць уключаць пытанні па фанетыцы, арфаграфіі, лексіцы, фразеалогіі, граматыцы, розныя варыянты моўнага разбору, практыкаванні, заданні стылістычнага характару і г. д.

Аналіз апошніх алімпіядных заданняў па беларускай мове паказаў, што матэрыял лінгвістычнага конкурсу часам выходзіць за межы праграмы па прадмеце, і таму трэніровачныя практыкаванні павінны патрабаваць ад школьнікаў не толькі глыбокага ведання моўных фактаў, але і ўмення выкарыстаць іх на практыцы, дапытлівасці, вынаходніцтва, начытанасці мастацкай і навуковай літаратурай.

Алімпіяда дае магчымасць настаўнікам-філолагам аб'ектыўна ацаніць вынікі сваёй працы, убачыць яе моцныя і слабыя бакі.

Падрыхтоўка да алімпіяды павінна быць паслядоўнай і сістэматычнай, нягледзячы на тое, што гэта эпізадычная форма пазакласнай працы.

З мэтай дапамогі настаўнікам роднай мовы на этапе падрыхтоўкі да лінгвістычнага конкур-

су прапануецца комплекс тэматычных трэніровачных практыкаванняў, розных як па змесце і ўзроўні складанасці, так і па ступені праяўлення крэатыўнасці. Тэматыка практыкаванняў абумоўлена раздзеламі школьнай праграмы. Адзначым, што распрацоўка трэніровачных заданняў да прадметнай алімпіяды, іх наступнае выкананне з падрабязным каментарыем настаўніка – умова поспеху на спаборніцтвах.

1. З прапанаваных слоў выпішыце толькі тыя, якія ілюструюць спецыфіку фанетычнай сістэмы беларускай мовы. Выбар растлумачце.

Поле, сон, чорны, смелы, воўк, звесткі, рытуал, насенне, запуск, сыноч, база, траўка, лес, светлы, галлё, клён, каласы, гэты, соль, дужачка.

2. З прапанаваных слоў выпішыце толькі тыя, якія маюць другі націскны склад.

Адлушчыцца, вудзіць, назіркам, дзірваністы, накідаць, муляр, маснічына, вагальны, вірысты, газіраваць, засевак, бурны, дасуха, іскра, латаны, дзягіль, чатырнаццаць, гравіраваць, засаўка, імшаны, графіці.

3. Падкрэсліце словы з трэцім націскным складам.

Метанімія, баляваць, зарунелы, аўсяны, прынамсі, аб'інелы, неабжыты, падыспытны, нікуды, каламутны, індустрыя, факсіміле, дапытаны, бежыце, апаўдні, падагульніць, падагульваць, ніжнялужыцкі, каганец, іскавы.

4. Размяркуйце словы ў табліцы.

Вудзіцца, засцежка, плыткі, сырызна, учадзец, дабрыдзень, мезенец, наспех, дасыта, дачыста, мрамур, параліч, скруха, дураслівы, малы.

Першы націскны склад	Другі націскны склад

5. З прапанаваных слоў выпішыце тыя, складападзел якіх можа не супадаць з магчымым пераносам. Растлумачце.

Вясна, бяроза, утрымліваць, дажджы, хлебны, гарадок, заводскі, водгулле, падарожнік, празрысты, грэчка, стагоддзе, цяжка, радасць, раніца, сцежка, дарослы, цішыня, чытаць, працяглы.

6. Устаноўце і запішыце слова, абапіраючыся на характарыстыку гукаў і падказкі.

1-ы гук: зычны, санорны, зацвярдзелы (спецыфічны для беларускай мовы);

2-і гук: галосны, ненаціскны (часта ўжываецца ў беларускай мове);

3-і гук: зычны, шумны, мяккі, свісцячы (спецыфічны для беларускай мовы);

4-ы гук: галосны, націскны;

5-ы гук: зычны, санорны, цвёрды (з гэтага гука пачынаецца першае слова ў жыцці амаль кожнага чалавека);

6-ы гук: такі, як і 2-і.

7. Размяркуйце словы ў табліцы.

Вёска, гаваркі, подпіс, смеласць, адчыніць, бярэзіна, ісці, ручаіна, жнівень, экзамен, гарадскі, паселішча, слова, блішчэць.

Напісанне адпавядае вымаўленню	Напісанне не адпавядае вымаўленню

8. Падкрэсліце націскныя галосныя ў спалучэннях слоў. Раствлумачце, якая фанетычная асаблівасць адлюстравана.

На поле, па ваду, на дом, перад навальніцай, у школу, пасля ўрокаў, прынёс жа, прыйшоў бы, дай мне, на ноч, над вёскай, за раку, абы адбыць, ці ведаў.

9. Колькі і якія гукі абазначае вылучаная літара?

Без разбору, без жыцця, без пашпарта, без мяне, без шуму, без зямлі, без справы, без шапкі, без сну, без работы, без жадання, без месца, без кветак.

10. Уважліва прачытайце групы слоў. З кожнай групы выберыце і запішыце "лішняе" слова (слова, гукавы склад якога мае асаблівасць, не ўласцівую іншым).

А) Піянер, іхтыязаўр, арыентацыя, біялагічны, фізіёлаг, археалогія, акіян, кардыяграма.

Б) Галава, горыч, рэдагаваць, галоўны, гузік, адгарнуць, горка, гадаваць.

11. Выпішыце з верша словы з асіміляцый зычных гукаў.

Снежна ў снежны месяцы:
Снег засыпаў весніцы,
Сцежкі, стрэхі, лесвіцы,
Пабяліў ён дрэвы ўсе,
Белым пухам звесіўся.

Снежнымі прасторамі
Шлях сабе праторым мы,
Лыжы хуткабежныя
Цераз гурбы снежныя
Мкнуць, ляцяць паспешліва.

Гэй вы, лыжы гонкія!
Гэй, узгоркі стромкія
З рэдкімі сасонкамі!
Праз кусты кашлатыя
Мы ляцім арлятамі.

С. Шушкевіч. Снежань.

12. Укажыце, якія граматычныя формы адрозніваюцца з дапамогай націску.

1. Даклікацца – даклікацца, закідаць – закідаць, склікаць – склікаць, насыпаць – насыпаць.

2. Дазнаюся – дазнаюся, пазнаю – пазнаю, зазнаюся – зазнаюся, прызнаю – прызнаю.

3. Варыце – варыце, купіце – купіце, лічыце – лічыце, любіце – любіце.

4. Лічыць – лічыць, дражніць – дражніць, купіць – купіць, любіць – любіць.

13. Параўнайце беларускія і рускія словы. Назавіце, якія фанетычныя працэсы ілюструюць беларускія адзінкі. Раствлумачце.

1. Далонь – ладонь, талерка – тарелка.

2. Ларывон – Ларион, каравул – караул, кардыёлаг – кардиолог.

3. Воблакі – облака, аржаны – ржаной, імглістая (даль) – мгlistая.

14. Назавіце, якія фанетычныя працэсы адбыліся ў словах. Раствлумачце.

1. Абласны, сэрца, позна.

2. Мінералогія, марфаналогія.

3. Кулацкі, студэнцкі, асіповіцкі.

15. Запішыце:

а) складаўтваральныя гукі беларускай мовы;

б) заўсёды мяккі зычны гук і заўсёды цвёрды зычны гук фанетычнай сістэмы беларускай мовы;

в) усе гукі, якія ў беларускай мове могуць падаўжацца.

Адказ падмацуйце прыкладамі.

ДАВЕДКІ

1. Чорны, смелы, воўк, звесткі, рытуал, насенне, траўка, светлы, галлё, каласы, гэты, дужачка.

Чорны, рытуал, дужачка – наяўнасць зацвярдзелых зычных.

Воўк, траўка – наяўнасць [ў].

Смелы, звесткі, светлы – асіміляцыйная мяккасць перад санорнымі [в'], [м'].

Каласы – пераход [o] ў [a] ў ненаціскным становішчы (аканне).

Насенне, галлё – наяўнасць падоўжаных зычных.

Гэты – наяўнасць фрыкатыўнага [z].

2. Адлушчыцца, накідаць, маснічына, вагальны, вірысты, засевак, дасуха, імшаны, графіці.

3. Метанімія, баляваць, зарунелы, аўсяны, прынамсі, аб'інелы, неабжыты, падыспытны, нікуды, каламутны, індустрыя, факсіміле, дапытаны, бежыце, апаўдні, падагульніць, падагульваць, ніжнялужыцкі, каганец, іскавы.

4.

Першы націскны склад	Другі націскны склад
Вудзіцца, засцежка, мезенец, мрамур, плыткі, скруха	Параліч, сырызна, учадзець, дабрыдзень, наспех, дасыта

Трэці націскны склад у словах *дураслівы, дачыста*.

5. Вясна, утрымліваць, дажджы, хлебны, заводскі, водгулле, падарожнік, празрысты, грэчка, стагоддзе, цяжка, сцежка, дарослы, працяглы.

У беларускай мове пашыраны прынцып складападзелу ў адпаведнасці з узрастаннем гучнасці. Таму пры падзеле слоў на складыважна ўлічваць наступнае: 1) колькі ў слове галосных гукаў, столькі і складоў; 2) калі паміж галоснымі ёсць спалучэнне шумных зычных ці шумнага і санорнага, то складападзел праводзіцца перад першым зычным; 3) калі паміж галоснымі ёсць спалучэнне санорнага з санорным або спалучэнне санорных [й] і [ў] з шумным, то складападзел праходзіць паміж зычнымі; 4) спалучэнні зычных гукаў у пачатку і ў канцы слова незалежна ад тыпу зычных цалкам адносяцца да склада, утворанага суседнім галосным гукам.

Пры пераносе кіруемся наступным: 1) слова пераносіцца па складах; 2) адна літара не пераносіцца і не пакідаецца; 3) падвойныя літары раздзяляюцца, акрамя *дж* і *дз*, калі яны абазначаюць адзін гук; 4) літары *й, ў, і*, а таксама апостраф не аддзяляюцца ад папярэдняй літары і інш.

Падзел па складах: *вя-сна, у-трым-лі-ваць, да-жджы, хле-бны, за-во-дскі, во-дгу-лле, па-да-ро-жнік, пра-зры-сты, грэ-чка, ста-го-ддзе, ця-жка, сце-жка, да-ро-слы, пра-ця-глы*.

Падзел для пераносу: *вя-сна і вяс-на, утрым-лі-ваць, даж-джы і да-жджы, хлеб-ны, за-вод-скі, вод-гул-ле, па-да-рож-нік, праз-рыс-ты, грэч-ка, ста-год-дзе, цяж-ка, сцеж-ка, да-рос-лы, пра-цяг-лы*.

6. 1-ы гук: зычны, санорны, зацвярдзелы (спецыфічны для беларускай мовы) – [р];

2-і гук: галосны, ненаціскны (часта ўжываецца ў беларускай мове) – [а];

3-і гук: зычны, шумны, мяккі, свісцячы (спецыфічны для беларускай мовы) – [дз];

4-ы гук: галосны, націскны – [і];

5-ы гук: зычны, санорны, цвёрды (з гэтага гука пачынаецца першае слова ў жыцці амаль кожнага чалавека) – [м];

6-ы гук: такі, як і 2-і – [а].

Адказ: *Радзіма*.

7.

Напісанне адпавядае вымаўленню	Напісанне не адпавядае вымаўленню
Вёска, гаваркі, бярэзіна, жнівень, паселішча, слова, блішчэць	Подпіс, смеласць, адчыніць, ісці, ручаіна, экзамен, гарадскі

8. На поле, па ваду, на дом, перад навальніцай, у школу, пасля ўрокаў, прынес жа, прыйшоў бы, дай мне, на ноч, над вёскай, за раку, абы адбыць, ці ведаў.

У беларускай мове (у адрозненне ад рускай) націск у моўнай плыні маюць толькі лексічныя і граматычны самастойныя словы. Непаўназначныя (службовыя) словы звычайна націску не маюць і ў якасці ненацісканага склада прымыкаюць да папярэдняга ці да наступнага слова.

9. Вылучаная літара абазначае 5 гукаў: [з], [ж], [с], [з'], [ш].

10. А) Археалогія: не мае ўстаўнога [й] паміж галоснымі.

Б) Гузік: мае выбухны гук [з].

11. Асіміляцыя па мяккасці: [с'н']ежна, (у) [с'н']ежні, [с'н']ег, ве[с'н']іцы, [с'ц']ежкі, ле[с'в']іцы, [з'в']есіўся, [с'н']ежнымі, па[с'н']ешліва.

Асіміляцыя па глухасці: сце[ш]кі, рэ[д]кімі.

12. 1. Дзеясловы незакончанага і закончанага трывання. 2. Дзеясловы будучага часу і цяперашняга часу. 3. Дзеясловы абвеснага ладу і загаднага ладу. 4. Асабовая форма дзеяслова і неазначальная (інфінітыў).

13. 1. *Метатэза* – перастаноўка гукаў або складоў у слове. 2. *Эпентэза* – паяўленне гука (звычайна зычнага) у сярэдзіне слова (як правіла, пры збегу двух галосных пры запазычаннях). 3. *Пратэза* – паяўленне ў абсалютным пачатку слова зычнага або галоснага гука, неапраўданага этымалагічна, але выкліканага фанетычнымі прычынамі.

14. 1. *Дыярэза* – выпадзенне асобных гукавых элементаў. 2. *Гаплагія* – асобны від дыярэзы – выпадзенне аднаго са складоў: мінералогія з мінералогіі, марфаналогія з морфафаналогіі. 3. *Кантракцыя* – сцяжэнне двух або некалькі гукаў у адзін. У беларускай літаратурнай мове кантракцыя зычных назіраецца пры словаўтварэнні. На стыку караня, які заканчваецца на [к], [ч], [ц], [т], і суфікса -ск- у выніку частковай асіміляцыі і кантракцыі рэгулярна ўтвараецца зычны [ц]: *кулак + ск = кулацкі*.

15. а) [а], [о], [у], [э], [і], [ы]; б) [й], [ў]; в) насенне [нн'], вяселле [лл'], раздарожжа [жж], суддзя [ддз'], жыццё [цц'], калоссе [сс'], палоззе [зз'], застрэшша [шш], ноччу [чч].

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ.

АПАВЯДАННЕ “СЯБРЫ” АЛЕНА ВАСІЛЕВІЧ

ТЭСТАВЫ КАНТРОЛЬ ПА ЛІТАРАТУРЫ (VI КЛАС)

Заданні А. Вызначце адзін ці некалькі правільных адказаў*.

A1. Аповяданне бярэ вытокі з вуснай народнай творчасці (фальклору). Гэтаму жанру ў літаратуры папярэднічалі...

- 1) казкі;
- 2) гумарэскі;
- 3) легенды;
- 4) анекдоты;
- 5) песні.

A2. Аповяданне – гэта...

1) мастацкі твор, у якім расказваецца пра некалькі падзей, значны перыяд у жыцці галоўнага героя, яго ўзаемаадносіны з іншымі персанажамі;

2) жанр вуснай народнай творчасці, звычайна праявілівае аповяданне фантастычнага ці сацыяльна-бытавога зместу з выкарыстаннем вымыслу (выдумкі);

3) момант, з якога пачынаецца развіццё дзеяння ў літаратурным сюжэтным творы;

4) форма востракамічнага, выкрывальнага паказу адмоўных з’яў, пры якім крытыкуюцца загану грамадскага жыцця ці асобных людзей;

5) невялікі праявілівае твор, у якім расказваецца пра асобную падзею, выпадак або здарэнне ў жыцці героя.

A3. Майстрамі аповядання ў беларускай літаратуры з’яўляюцца...

- 1) Ніл Гілевіч;
- 2) Якуб Колас;
- 3) Кузьма Чорны;
- 4) Міхась Лынькоў;
- 5) Максім Гарэцкі.

A4. Аповяданне “Сябры” А. Васілевіч напісана ў:

- 1) 1940 г.;
- 2) 1947 г.;
- 3) 1951 г.;
- 4) 1958 г.;
- 5) 1962 г.

A5. Дзеянне ў творы адбываецца:

- 1) зімой;
- 2) у сярэдзіне верасня;
- 3) у пачатку сакавіка;
- 4) у кастрычніку;
- 5) у канцы мая.

A6. Асноўны падзеі, апісаныя ў аповяданні, адбываюцца на працягу:

- 1) аднаго дня;
- 2) чатырох дзён;
- 3) аднаго тыдня;
- 4) двух тыдняў;
- 5) аднаго месяца.

A7. Галоўных герояў аповядання завуць:

- 1) Лёня Міхневіч;
- 2) Лёня Саўчанка;
- 3) Лёня Саўчук;
- 4) Грыша Саўчанка;
- 5) Грыша Міхневіч.

A8. Лёня і Грыша сябравалі, таму што:

- 1) жылі на адной кватэры;

2) былі стрыечнымі братамі;

3) сядзелі за адной партай;

4) даўно сябравалі таксама і бацькі хлопчыкаў, якія жылі побач у вёсцы;

5) дапамагалі адзін аднаму.

A9. Грыша вучыўся добра, але ў характары меў “адну дрэнную рысу”:

1) лёгка паддаваўся ўплыву старэйшых хлопцаў, не меў уласнага пункту гледжання;

2) часта любіў свавольчы дома, а таксама ў школе на ўроку матэматыкі;

3) быў самаўпэўненым, зларадным, вельмі ўражлівым, абьякавым да ўсяго;

4) зняважліва ставіўся да дзяўчынак-аднакласніц, часта дражніў іх;

5) “ён быў упэўнены, што выдатныя адзнакі заслужана ўпрыгожваюць толькі яго дзённік, а ўсім астатнім вучням яны ставяцца проста так”.

A10. За адну кантрольную работу па алгебры амаль палова класа атрымала пяцёркі, а Грыша атрымаў:

1) пяцёрку з плюсам;

2) чацвёрку за нейкі адзін прапушчаны матэматычны знак;

3) двойку, таму што спісаў работу з памылкамі ў суседа па парце;

4) тройку, бо не змог рашыць два прыклады;

5) адзінку, таму што тэму, па якой пісалі кантрольную работу, ён прапусціў па хваробе.

A11. Лёня застаецца адзін у лесе. Ён, пакрыўджаны на сябра, знясілены мяцеліцай:

1) уяўляе сцэну сустрэчы дома з бацькам і маці;

2) збіваецца ў цёмным лесе з дарогі;

3) трапляе ў балота;

4) думае, як адпомсціць сябру Грышку;

5) спадзяецца, што не сустрэнецца ў ельніку з ваўкамі.

A12. Калі ішлі дадому, Лёня адстаў ад Грышы, таму што:

1) хацеў даказаць, што сам зможа дабрацца дадому хутчэй напраткі праз густы сасоннік;

2) прыпомніў сябру былую крыўду;

3) у яго разбалелася нага, якую зламаў летам;

4) не хацеў паказаць сябру больш кароткі шлях дадому праз балота;

5) захацеў праверыць сябра на смеласць.

A13. Лёня пасля таго, як увесь мокры і скарчанелы пасядзеў пад стогам, захварэў:

1) на гаймарыт;

2) на ангіну;

3) на адзёр;

4) на грып;

5) на запаленне лёгкіх.

* У тэставым заданні ёсць пытанні, дзе правільнымі адказамі з’яўляюцца ўсе прапанаваныя варыянты.

A14. Бацькоў Лёні завуць:

- 1) Васіль; 4) Ігнат;
- 2) Агата; 5) Максім.
- 3) Настасся;

A15. Апошнюю частку апавядання, калі некая раніца у нядзелю Грыша прыйшоў праведаць Лёню, можна лічыць:

- 1) пазасюжэтным элементам, які ўзмацняе псіхалагічную напружанасць у развіцці дзеяння;
- 2) мастацкай дэталлю, якая яскрава раскрывае багаты ўнутраны свет Лёні;
- 3) партрэтнай характарыстыкай Грышы;
- 4) развіццём дзеяння, дзе раскрываюцца новыя рысы характару Лёні;
- 5) пралагам.

A16. Самы напружаны момант у праявічым творы – ...

- 1) развязка;
- 2) кульмінацыя;
- 3) эпілог;
- 4) завязка;
- 5) развіццё дзеяння.

A17. Асноўная тэма апавядання – тэма ...

- 1) выбару, узаемаадносін у дзіцячым калектыве;
- 2) адказнасці за свае паводзіны, учынкi ў экстрэмальнай сітуацыі;
- 3) дружбы паміж падлеткамі;
- 4) паказу жыцця вясковых дзяцей 11 – 12 гадоў у пачатку XX ст.;
- 5) апісання характара беларускай прыроды зімой.

A18. Памяняйце пункты кампазіцыі (сюжэта) так, каб яны адпавядалі паслядоўнасці падзей, адлюстраваных у творы. Упішыце ў кожны квадрат новы нумар.

1. На ўроку паміж Лёнем і Грышам узнікла спрэчка. Настаўнік спыніў яе, але хлопцы ішлі дадому, памятаючы пра яе.

2. Да бацькоў Лёні зайшла суседка, маці Грышы. Яна паведаміла, што Лёня ў дарозе адстаў ад Грышы.

3. Грыша тады прыйшоў да Лёні, калі той па чаў папраўляцца. Хлопцы заняліся геаметрыяй.

4. У завірусе Лёня збочыў са знаёмай дарогі і пайшоў да балота.

5. Бацька кінуўся на пошукі сына Лёні. Хлопец пасля гэтага здарэння захварэў.

A19. У паняцце “літаратурны партрэт” уваходзіць:

- 1) апісанне твару, мімікі героя (персанажа);
- 2) апісанне фігуры, позы героя (персанажа);
- 3) апісанне адзення, жэстаў героя (персанажа);
- 4) уменне героя (персанажа) трымацца;
- 5) уменне героя весці размову з іншымі персанажамі твора.

A20. Запоўніце табліцу.

Аўтар	Назва твора	Дзейныя героі (персанажы), паміж якімі ўзнікаюць сяброўскія адносіны
	“Міколка-паравоз”	Міколка і дзед Астap
	“Мы з Санькам у тыле ворага”	Іван Сырцоў і Санька Макавей
Уладзімір Караткевіч	“Былі ў мяне мядзведзі”	
Якуб Колас		Грышка і Базыль

Заданні В. Упішыце прапушчаныя словы / словазлучэнні.

В1. – Давай адпачнём... – мацней паўтарыў Лёня.

– Дома адпачнеш, – не спыняючыся і не аглядаючыся, буркнуў Грыша.

– Да дому яшчэ далёка.

– Дык што, мы праз _____?

В2. Зноў успомнілася Лёнева пяцёрка, і зноў нядобрае пачуццё завалодала Грышам. “Падумаеш, выдатнік знайшоўся. Больш чым на тройку не выцягнуў бы, каб не спісаў...”

Праўда, Грыша не быў цвёрда перакананы, што _____.

Заданні С. Адкажыце на пытанні.

С1. Запішыце 5 – 6 прыказак, прымавак пра сяброўства.

С2. Якім павінен быць, на вашу думку, сапраўдны сябар?

ДАВЕДКІ

Заданні А. **A1.** 1 – 4; **A2.** 5; **A3.** 2 – 5; **A4.** 4; **A5.** 1; **A6.** 1; **A7.** 2, 5; **A8.** 1, 3, 5; **A9.** 5; **A10.** 2; **A11.** 1 – 3; **A12.** 3; **A13.** 5; **A14.** 3, 4; **A15.** 5; **A16.** 2; **A17.** 3; **A18.** 3<1, 1<2, 5<3, 2<4, 4<5; **A19.** 1 – 4.

A20.

Аўтар (пісьменнік)	Назва твора	Дзейныя героі (персанажы), паміж якімі ўзнікаюць сяброўскія адносіны
Міхась Лынькоў	“Міколка-паравоз”	Міколка і дзед Астap
Іван Сяркоў	“Мы з Санькам у тыле ворага”	Іван Сырцоў і Санька Макавей
Уладзімір Караткевіч	“Былі ў мяне мядзведзі”	Сяргей і мядзведзь Бурый
Якуб Колас	“У старых дубах”	Грышка і Базыль

Заданні В. **В1.** тваю нагу ў лесе будзем начаваць?; **В2.** Лёня спісваў.

Заданні С. **С1.** 1. Птушка моцная крыламі, а чалавек дружбаі. 2. Сябра за грошы не купіш. 3. Новых сяброў набывай, але і старых не забывай. 4. Дружбу ні каменем цвёрдым, ні сцяною высокаю не мераюць. 5. Мядком дружбы не заменіш. 6. Дружба мацнее з гадамі, калі мы ўмеем дружыць.

Мікалай НАВУМЧЫК,
настаўнік-метадыст, намеснік дырэктара
па вучэбна-метадычнай рабоце
Маларыцкай раённай гімназіі.

ЗАДАННІ ПА ЛІТАРАТУРЫ

VIII КЛАС

1. Пра каго ідзе гаворка ў наступным урыўку? Назавіце аўтара і твор.

«Трое дзетак у партызанах з голаду памерлі, старэйшы сын “без весці”, Піліп вярнуўся кулямі ды асколкамі начынены, два месяцы пажыў... Віцька адзін застаўся, дык і ў яго жыццё наперакасяк пайшло... Адна ўсё жыццё... Гаротніца...»

2. Суаднясіце словы і іх значэнні:

Асвер	А. Канавы
Амшалы тын	Б. Крутое месца, круты бераг, спуск
Вандолы	В. Элементарная часціца (фіз.)
Поліўка	Г. Журавель калодзежа
Круча	Д. Велічны будынак
Строма	Е. Густы суп
Пі-мезон	Ё. Круты спуск, абрыў
Гмах	Ж. Пакрытая мохам агароджа

3. Вызначце жанр і аўтара твора.

Твор	Жанр	Аўтар
“Шчасце”		
“Дзяльба кабанчыка”		
“Раманс”		
“Спадчына”		
“Хмарка”		
“Жураўліны крык”		
“Губаты”		
“Магіла льва”		

4. Растлумачце значэнне слоў.

Прысак, інсургент, сепаратыст, жонд, віціна, шугалея, душагубка, кардон, улан, брэцёр, старык, фамільярнасьць, цывільны, аказія, нерат, фельд’егер, балясы, шворан, сапсан, ягдташ, карункі, эксцэс.

5. Суаднясіце пісьменнікаў і звесткі пра іх жыццё і творчасць.

Максім Багдановіч	Нарадзіўся ў Вязынцы, загадкава загінуў у гасцініцы “Масква” ў 1942 г.
Уладзімір Караткевіч	За ўдзел у выданні “Часопіса для ўсіх” 27 красавіка 1932 г. быў арыштаваны і зняволены ў віленскай турме Лукішкі
Янка Купала	Майстар ваеннай аповесці
Якуб Колас	Суаўтар сцэнарыяў фільмаў “Чырвонае лісце” (з А. Кучарам, пастаўлены ў 1958 г.), “Першыя выпрабаванні” (па трылогіі Я. Коласа “На ростанях”, з М. Лужаніным, пастаўлены ў 1960 – 1961 гг.) і “Запомнім гэты дзень” (з М. Лужаніным, пастаўлены ў 1967 г.)
Максім Танк	Аўтар п’есы “Кім”
Аркадзь Куляшоў	Памёр на 26-м годзе жыцця, аўтар зборніка “Вянок”
Аляксей Дудароў	Аўтар “энцыклапедыі сялянскага жыцця”
Васіль Быкаў	Напісаў раман “Нельга забыць”, абапіраючыся на сямейнае паданне пра родзіча, удзельніка паўстання 1863 – 1864 гг.

6. Закончыце дэфініцыі.

1) Замена аднаго слова ці выразу іншым на аснове знешняй ці ўнутранай сувязі паміж з’явамі – гэта _____.

2) Мастацкі троп, заснаваны на замене множнага ліку адзіночным ці часткі цэлым (ці наадварот), – гэта _____.

3) Незвычайны парадак слоў у сказе, які дапамагае зразумець ідэю твора і стварае своеасаблівы ўсхваляваны настрой, – гэта _____.

4) Верш, у якім аўтар разважае на нейкую важную тэму, – _____.

5) Урачысты, узнёслы верш у гонар нейкай з’явы, падзеі ці асобы – _____.

6) Урачысты верш у гонар памерлых – гэта _____.

7) Від васьмірадковага верша, у якім два першыя і два апошнія, а таксама першы паўтараецца тройчы, – гэта _____.

8) Васьмірадковы верш, шэсць першых радкоў у якім звязаны перакрываванай рыфмоўкай, а два апошнія – сумежнай, – _____.

9) Чатырнаццацірадковы верш, напісаны ямам, выразна дзеліцца на дзве часткі – гэта _____.

7. Назавіце сапраўднае імя пісьменнікаў.

1) Максім Танк – _____.

2) Янка Купала – _____.

3) Якуб Колас – _____.

4) Кандрат Крапіва – _____.

8. Знайдзіце лішняе, патлумачце выбар.

1) “Хмарка”, “Сымон-музыка”, “Спадчына”, “Новая зямля”.

2) Фішар, Глечык, Гораў, Карпенка, Свіст, Аўсеєў.

3) “Раманс”, “Бывай”, “Як я жыў без цябе?”, “Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...”.

4) “Трэба дома бываць часцей”, “Дзяльба кабанчыка”, “Жураўліны крык”.

9. Назавіце аўтара і твор.

1) Ад прадзедаў спаakon вякоў
Мне засталася спадчына;
Паміж сваіх і чужакоў
Яна мне ласкай матчынай.

2) Ад родных ніў, ад роднай хаты
У панскі двор дзеля красы
Яны, бяздольныя, узяты
Ткаць залатыя паясы.

3) Дзе мой край? Там, дзе вечную песню
пяе Белавежа,
Там, дзе Нёман на захадзе помніць
варожую кроў...

4) Простае шчасце людское,

Так, як і наша з табою,
Пэўна, складаецца з солі,
З хлеба, сабранага ў полі...

- 5) Чалавеку патрэбна не слава,
А людская ўвага і ласка,
І сардэчнае шчырае слова,
І вясёлая добрая казка.
- 6) Дала прырода мне ваду і цвердзь,
Дала агонь, каб не блукаў я слепа...
- 7) За крокам крок. І дзень за днём.
Усход жыцця. Жыцця змярканне.
- 8) Жыццё даецца, каб жыццё тварыць,
Каб светла-залатую яго ніць
Віць і далей – любоўю, справай дзейнай
Ды словам, што ад справы неаддзелена.
Тварыць!
- 9) Буду ў далёкім краю я нудзіцца,
У сэрцы любоў затаіўшы сваю;
Кожную ночку на зорку дзівіцца
Буду ў далёкім краю.
- 10) Пайшла, пакінуўшы мне золкі і туманны,
Палынны жаль смугой ахутаных дарог,
Каб я хвілінны боль і горыч гэтай раны
Гадамі ў сэрцы заглушыць сваім не мог.
- 11) Як я жыў без цябе?
І не ведаў, што недзе на свеце,
За глухімі лясамі,
За сотнямі ўзгоркаў і меж...
Ты ў зялёным і ціхім
Завулку жывеш.
- 12) Летняя ночка купальная
Яснай растаяла знічкаю.
Падаюць зоры світалыныя
Ў чыстыя воды крынічныя.
- 13) Над зямлёю шугае верасень –
Восені ветразь!..
- 14) “Той дзень, праўдзівей, тая раніца, калі
з’явілася яна на небе, была вельмі ж ціхая – та-
кая ціхая, што нават чутно было, як спявалі,
седзячы на круглым лісціку зялёнай лотаці, два
прыўдалыя конікі...”
- 15) “Справа ішла больш чым пра хлеб. Спра-
ва ішла пра свабоду...”
- 16) “Кабана вынеслі за хлеў, паклалі на чыс-
тую саломку, у пашчу ўсунулі камень, як рабілі
заўсёды перад смаленнем...”
- 17) “На зямлі нарадзіўся, вырас, а рук да гэ-
тай зямліцы ніводнага разу не прыклаў... А зям-
лі любоў сваю аддаць трэба...”
- 18) “На зіму яго паставілі ў невялікую загарад-
ку ў хляве, да якога ён доўга не мог прывыкнуць:
неяк муляла суседства з каровай і свіннямі...”
- 19) “Я і з тым, я і з сім, а ты, каханенькая, род-
ненькая, згадай, – з кім?”
- 20) “Гэта быў звычайны чыгуначны пераезд,
якіх нямала параскідана на сталёвых шляхах
зямлі...”

ДАВЕДКІ

1. Ганна. Аляксей Дудараў. “Вечар”.
2. А3; Б5; В7; Г1; Д8; Е4; Ё6; Ж2.
- 3.

Назва	Жанр	Аўтар
“Шчасце”	філасофскі верш	Максім Танк
“Дзяльба кабанчыка”	апавяданне	Віктар Карамазай
“Раманс”	верш	Максім Багдановіч
“Спадчына”	верш	Янка Купала
“Хмарка”	алегарычнае апа- вяданне	Якуб Колас
“Жураўліны крык”	аповесць	Васіль Быкаў
“Губаты”	апавяданне	Генрых Далідовіч
“Магіла льва”	паэма	Янка Купала

5. 1Е; 2З; 3А; 4Ж; 5Б; 6Г; 7Д; 8В.

6. 1) Метанімія; 2) сінекдаха; 3) інверсія;
4) медытацыя; 5) ода; 6) рэквіем; 7) трыялет;
8) актава; 9) санет.

7. 1) Яўген Скурко; 2) Іван Луцэвіч; 3) Канс-
танцін Міцкевіч; 4) Кандрат Атраховіч.

8. 1) “Новая зямля” (напісаў Якуб Колас).

2) Гораў (герой У. Караткевіча. “Паром на бур-
най рацэ”).

3) “Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...”
(пейзажная лірыка).

4) “Жураўліны крык” (тэма вайны).

9. 1) Янка Купала. “Спадчына”.

2) Максім Багдановіч. “Слуцкія ткачыкі”.

3) Уладзімір Караткевіч. “Беларуская песня”.

4) Максім Танк. “Шчасце”.

5) Сяргей Грахоўскі. “Чалавеку патрэбна не
слава...”

6) Васіль Зуёнак. “Дала прырода мне ваду і
цвердзь...”

7) Леанід Дайнека. “За крокам крок. І дзень
за днём...”

8) Анатоль Вярцінскі. “Жыццё даецца, каб
жыццё тварыць...”

9) Максім Багдановіч. “Раманс”.

10) Аркадзь Куляшоў. “Бывай...”

11) Сяргей Грахоўскі. “Як я жыў без цябе?..”

12) Міхась Шушкевіч. “Ты мне вясною прыс-
нілася”.

13) Васіль Зуёнак. “Над зямлёю шугае вера-
сень...”

14) Якуб Колас. “Хмарка”.

15) Уладзімір Караткевіч. “Паром на бурнай
рацэ”.

16) Віктар Карамазай. “Дзяльба кабанчыка”.

17) Аляксей Дудараў. “Вечар”.

18) Генрых Далідовіч. “Губаты”.

19) Янка Купала. “Паўлінка”.

20) Васіль Быкаў. “Жураўліны крык”.

Таццяна ГІРНІК,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 13 г. Жлобіна.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

У дапамогу педагогу

ЗМАГАР ЗА РОДНУЮ МОВУ

ЛІТАРАТУРНАЯ ГАДЗІНА ПАМЯЦІ ВАЦЛАВА ЛАСТОЎСКАГА (X – XI КЛАСЫ)

Абсталяванне: партрэт, фотаздымкі В. Ластоўскага, здымкі будынка рэдакцыі газеты “Наша Ніва”.

Эпіграф:

Беларусы, браты родныя!

Беларуская зямелька, галубка мая.

В. Ластоўскі.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Бібліятэкар. На нашай літаратурнай гадзіне сёння мы ўспомнім Вацлава Ластоўскага. На жаль, творы яго не вывучаюцца ў школьнай праграме. Сёння вы зразумеце, колькі ён зрабіў для сваёй краіны. Колькі ён вытрываў дзея таго, каб захавалася беларуская літаратура і родная мова.

Вацлаў Ластоўскі – гісторык і пісьменнік, грамадскі і палітычны дзеяч, адзін з ідэолагаў незалежнай Беларусі, ініцыятар нацыянальнага і культурнага адраджэння Беларусі пачатку ХХ ст. Ён адзін з найярчэйшых прадстаўнікоў таго пакалення, якому давалося дабівацца для Беларусі права заняць “свой пачэсны пасад між народамі”, гэта ён адшукаў крыж Ефрасінні Полацкай, даследаваў гісторыю беларускай кнігі. На працягу амаль чвэрці стагоддзя імя В. Ластоўскага не сыходзіла са старонак перыядычнага друку. Аднак гэтага неардынарнага, вельмі цікавага і апантанага чалавека напаткаў трагічны лёс: ён стаў ахвярай таталітарнай дзяржавы. Напісаная ім “Кароткая гісторыя Беларусі” шмат дзесяцігоддзяў захоўвалася ў закрытых фондах дзяржаўных бібліятэк. Рэабілітаваны толькі ў 1988 г.

Жыў В. Ластоўскі ў тым самым доме, дзе знаходзілася рэдакцыя газеты “Наша Ніва”. Разам з жонкай В. Ластоўскі фактычна ператварыў гэты дом у цэнтр беларускага жыцця Вільні, а кватэру зрабіў месцам сустрэч беларускай і літоўскай інтэлігенцыі.

Заданне 1. Энцыклапедыя ведае ўсё

Знайсі адказы ў энцыклапедыі і зчытаць.

1. Дзе і калі нарадзіўся Вацлаў Ластоўскі?

[Вацлаў Ластоўскі нарадзіўся 8 лістапада 1883 г. у засценку Калеснікі Задарожскай парафіі Дзісенскага павета Віленскай губерні (да 1982 г. хутар у Пліскім сельсавеце Глыбоцкага раёна) у сям’і Юстына і Ганны Ластоўскіх.]

2. Ці належалі бацькі Вацлава Ластоўскага да шляхты?

(У хроснай метрыцы бацькі названы мяшчанамі, г. зн., хутчэй за ўсё, паходзілі з беззямельнай шляхты.)

3. Дзе і ў якой школе вучыўся Вацлаў Ластоўскі?

(Першую навуку чытаць-складаць хлопчык лёгка адолеў дома, і бацькі аддалі сына ў Старапагосцкую школу, пасля заканчэння парафіяльнай школы ў 1894 г. здольны падлетак спрабаваў атрымаць адукацыю ў Дзісенскай павятовай вучэльні. Ці скончыў яе – невядома.)

4. Дзе Вацлаў Ластоўскі працаваў пасля школы?

(Спачатку працаваў на паслугах у адной з віленскіх вінных крамак, потым канцылярыстам казённай установы. Але юнака вабіла навука, ён даехаў да Санкт-Пецярбурга, дзе ўладкаваўся бібліятэкарам прыватнай студэнцкай бібліятэкі, шмат чытаў і адначасова крадком слухаў лекцыі славетных прафесараў.)

5. Дзе Вацлаў Ластоўскі спрабаваў атрымаць адукацыю?

(У Рызе у 1906 г. спрабаваў здаць экзамены на атэстат сталасці, аднак “зрэзаўся” на рускай мове. Рыжская няўдача паклала канец спробам атрымаць пацверджанне ведаў у выглядзе дыплама. Хлопец зацята паглыбляў веды нястомнай самаадукацыяй.)

6. Калі і дзе Вацлаў Ластоўскі пачаў друкаваць свае першыя апавяданні?

(У 1910 г. у “Нашай Ніве”.)

7. Якія падзеі адбыліся ў жыцці Вацлава Ластоўскага ў 1902 – 1903 гг.?

(У 1902 г. дзевятнаццацігадовы юнак стаў сябрам Польскай сацыялістычнай партыі Літвы і Беларусі, а летам 1903 г. Вацлаў узяў шлюб з Марыяй Іванаўскай / Іваноўскай.)

8. Які факт пацвярджае, што Вацлаў Ластоўскі перажываў, што на Беларусі не выдаюцца кнігі?

(З Рыгі В. Ластоўскі даслаў допіс у “Нашу Ніву”, апублікаваны 22 траўня 1908 г., з якога вынікала, што рыжскія беларусы збіраюцца “выдаваць зборнікі пісьма краёвага, найбольш творы нашых краёвых пісараў”, у нашай краіне выданне кніг наладжана не было, і кіпучая энергія В. Ластоўскага шукала выйсця.)

9. Пералічыце пасады, якія займаў Вацлаў Ластоўскі.

[Прэм’ер-міністр Беларускай Народнай Рэспублікі, абвешчана ў 1918 г., дырэктар Беларускага дзяржаўнага музея, правадзейны член Інстытута беларускай культуры (1927), адзін з першых акадэмікаў Беларускай акадэміі навук (1928), яе неадменны сакратар; пісьменнік, крытык, публіцыст, гісторык, мовазнаўца, а пазней выявіў сябе як паэт, філолаг, этнограф, выдавец, перакладчык, бібліяграф.]

10. Якую падзею Вацлаў Ластоўскі лічыў вельмі важнай для яго (яна супала з друкаваннем “Расійска-крыўскага” слоўніка)?

(У 1924 г. у друкарні выйшлі карэктурныя адбіткі не ўсіх аркушаў слоўніка, пісьменнік гарэў ідэяй годна адсвяткаваць 400-годдзе беларускага друку ў Вільні, ён узначаліў “Камітэт 400-летняга юбілею беларускага друку”.)

11. Якое даследаванне напісаў Вацлаў Ластоўскі да юбілею беларускага друку?

(“Доктар Франціш Скарына” – першы ў беларускай культуры XX ст. грунтоўны агляд пра кнігадрукара.)

12. З якога года Вацлаў Ластоўскі раскрыўся як мовазнаўца?

(Паводле ўласнага прызнання, як мовазнаўца ён бярэ пачатак “ад 1902 году”, калі стаў занатоўваць “цікавыя” словы. Напачатку запісваў іх для сябе, бо вельмі ж “асабіста цікава было слова само па сабе”.)

13. Падчас працы над беларускімі перакладнымі слоўнікамі Вацлаў Ластоўскі займаўся перакладамі. Пералічыце творы і аўтараў.

[У 1910-я гг. у перакладзе В. Ластоўскага выйшлі: “У зімовы вечар: Сцэна з сялянскага жыцця” Э. Ажэшкі, апавяданне “Спалгіны” К. Тэтмаера, “жарт” “Як яны жаніліся” Л. Валодскага (усе з польскай мовы). Пераклаў казкі “Свінапас”, “Каралеўна на гарошыне” Г. Андэрсана, стараісландскую легенду “Страхапалох” (усе апублікаваны ў газеце “Гоман” за 1916 г.), апавяданне “Мы ўсе трое – адно” Р. Кіплінга, у перакладчыцкім актыве таксама значацца пераклады з англійскай, дацкай, “індыйскай”, ісландскай, польскай, рускай, фінскай, эстонскай моў. Усе вышэйпералічаныя пераклады – празаічныя.]

14. Ці звяртаўся Вацлаў Ластоўскі да паэзіі?

(На пачатку 1920-х гг. В. Ластоўскі звярнуўся да паэзіі – вершы “Наперад, змагарна наперад!”;

“Благаслаўлён сын...”, “Конадні”, “Вясной”, “На Радуніцу”, “На Каложы ў Горадні”, “Дума на Полацкім замчышчы”, “Формаў трупехлых я вораг дасконны...” і інш.)

15. Што новага прынёс Вацлаў Ластоўскі ў беларускую літаратуру?

(Глыбокае веданне айчыннай гісторыі, працоўка гістарычных сюжэтаў – “Каменная труна”, “Разбойнік”, “Князьёна Рагнеда”, “Часы былі трывожныя”, “Векавечная мяжа”, “Бяздоннае багацце”. Гістарычныя рэмінісцэнцыі яскрава гучаць у творах “Беларускі радавод”, “Паншчына”, “Мікалай Галубовіч”, “Троцкі замак”, “Брацкія кнігі”. Багацце задум і тэм, якія ўводзіў ва ўжытак В. Ластоўскі, узбагачала іншыя жанры айчыннага мастацтва.)

16. Вацлаў Ластоўскі выявіў сябе і як мемуарыст.

(Яго ўспаміны пра маленства і вучобу жыва і ярка дапаўняюць карціну беларускага мястэчка канца XIX ст., даносяць шматлікія звычаі, абрады, якія да нашага часу не захаваліся – “Старабеларуская вясковая школа”, “Успаміны з нядаўняй мінуўшчыны”. Літаратурныя ўспаміны ўзнаўляюць атмасферу, у якой працаваў калектыў “Нашай Нівы”. Жывой паўстае з-пад пяра пісьменніка постаць Я. Купалы – “Успаміны пра Янку Купалу”. Загадка Максіма Багдановіча набліжаецца да нас ва ўсёй велічы таленавітага паэта – “Мае ўспаміны аб М. Багдановічу”.)

17. Ці пісаў Вацлаў Ластоўскі для дзяцей?

(Ён складальнік шэрагу чытанак для дзяцей “Родныя зярняты”, “Незабудка”.)

18. Ці складаліся песні на вершы Вацлава Ластоўскага?

(У “чытанках” для моладзі В. Ластоўскі ўпершыню ўвёў у навуковы ўжытак “гістарычныя песні”, якія, на думку гісторыкаў, былі яго ўласнымі творамі, сюды адносіцца і вядомая песня пра бітву пад Оршай – “Слава Воршы ўжо не горша...”.)

19. Што зрабіў Вацлаў Ластоўскі як кніжны летапісец?

[Здолеў пазначыць і “вынесці на шырокі свет” шляхі беларускай рукапіснай і друкаванай кнігі, вярнуць у гісторыю Бацькаўшчыны выданні, занесеныя ў чужыя аналы. Складзены ім пад адной вокладкай агляд “звыш 1000 важнейшых рукапісных кніг, грамат, старадрукаваных кніг з пачатку зараджэння беларускага пісьма (X ст.) аж да XIX ст.” выйшаў у Коўне ў 1926 г. як капітальнае даследаванне – “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі”.]

20. Пералічыце псеўданімы і крыптанімы Вацлава Ластоўскага.

(Псеўданімы і крыптанімы: Власт; Wlast; Юры Верашчака; Ласт; В. Ласт.; Уласт; Арцём Музы-

ка; Пагашчанін; Сваяк; Ю. Сулімірскі; Veritatis; Miles; Peregrinus; В. В...; В-...; В. Л.; В. Л-скі; В-т; Л.; Ю. В.)

Заданне 2. Пазнайце твор па апісанні

1. У гэтай аповесці, якая выйшла ў Пінску ў 1912 г. (аўтар скарыстаў псеўданім *Арыём Музыка*), сюжэт няхітры: сяляне захацелі падарожнічаць. А ўбачанае імі і склала аснову твора – бліскуча, з тонкім і добрым гумарам напісанага. У аповесці бывалыя сяляне вучаць “бесталковых” суседзяў, як здабываць сонца ў хату, як замяшаць талакно, як пілаваць бэльку, як папарыцца ў лазні. І нават смяротныя выпадкі, пра якія гаворыць аўтар, выходзяць без насміхання і жорсткасці. “Лагоднасць, міралюбнасць і разам з тым глыбінная мудрасць прасвечваюцца ў кожнай фразе гэтых простых людцаў. Мова іх перасыпана трапнымі прымаўкамі, прыказкамі”.

(Аповесць “Прыгоды Панаса і Тараса”).

2. У 1910 г. Вацлаў Ластоўскі выдаў першую кнігу, у якой была спроба абгрунтаваць беларускі характар Вялікага Княства Літоўскага. Канцэптуальна абагульніў факты пра мінулае Беларусі з погляду ўласна нацыянальнай гісторыі. У “Нашай Ніве” ў рубрыцы “З нашай мінуўшчыны” і ў газеце “Томан” змясціў шэраг артыкулаў па гісторыі Беларусі. Некаторыя з іх склалі асобнае выданне.

(Кніга “Кароткая гісторыя Беларусі”).

3. Калегі далі яму мянушку *Падземны чалавек*, бо “ніхто не мог так заварожліва апавядаць дзівосныя легенды аб падземных хадах і дзівах, скрытых у іх”. Гамонка бяседнікаў зацягнулася да позняй ночы, але, развітаўшыся з усімі і вярнуўшыся ў свой нумар атэля, галоўны герой не знайшоў спакойнага адпачынку. Першы ягоны сон стрывожыў ціхі стук у акно. Гэта быў Падземны чалавек, які таямніча прызнаўся, што даўно ведае ход у схаваную бібліятэку, і прапанаваў пайсці аглядзець падземныя скарбы. Калі нарэшце начныя вандроўнікі дабраліся да першага шырокага падзямелля, дзе стаяла дубовая труна-корст, яны прачыталі на ёй надпіс, зроблены “глаголіцкімі” літарамі. Калі ў гулкім падзямеллі гучалі ўсхваляваныя словы, раптоўна патухала свечка. Пасля вялікіх намаганняў, адшукаўшы сернікі і запаліўшы агонь, перад вачыма аўтара-героя паўстала сцэна смерці Падземнага чалавека. У пошуках выйсця з падзямелля галоўны герой сустракае... жывую постаць з абліччам... Івана Іванавіча. Высвятляецца, што і цяпер у глыбокіх падзямеллях жывуць далёкія продкі. Далейшыя дзівосныя прыгоды і аповеды пра падзямельнае жыццё паўстаюць нібы працяг дзённай размовы і выглядаюць досыць

рэалістычнымі. Пераканальнасць ім надаюць глыбокія веды аўтара, якімі валодаў слынным ідэолаг нацыянальнага адраджэння.

(Аповесць “Лабірынты”).

4. У гэтай кнізе прыводзяцца цытаты на старабеларускай мове са шматлікіх старажытных кніг і рукапісаў. Публікацыя – агляд больш за 1000 найважнейшых рукапісных кніг, грамат, старадрукаваных кніг з пачатку зараджэння беларускага пісьма і да XIX ст.

[“Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзя”].

5. Твор пра першадрукара Ф. Скарыну, у ім апісаны эпізоды з яго жыцця. У гэтым творы пісьменнік выявіў яшчэ адну грань свайго багатага таленту – драматургічную.

(“Адзінокі”).

6. У апавяданні расказваецца пра разбураны замак, на сценах якога яшчэ захаваліся і добра відаць вядомыя ўсім постаці мінуўшчыны.

(Апавяданне “Троцкі замак”).

Заданне 3. З якога твора цытата

1. “За паўгадзіны былі дастаўлены бледныя ад прадвесня, пасінеўшыя і дрыжачыя ад сцюжы, голаду і страху дзеці. Адбылася экзекуцыя, якая зацягнулася да падвячорку”.

(Апавяданне “Вясковыя архэолёгі”).

2. «“Лаві, Ганька, хутчэй лаві!.. Вось, вось дзе блізенька ўжо каля цябе зайчык!” Ганька кідалася і ручонкамі прыціскала светлую лапінку сонца, каторая падала з люстэрка.

Старац смяяўся з дзіцячай веры, пахіляў люстэрка, і зайчык, здавалася, ужо злоўлены, уцякаў з-пад Ганьчыных ручак. Тады ізноў пачыналася лоўля светлага зайчыка. Ганька топала каля сцяны і хватала ручонкамі светлую лапінку, лапінка ўцякала і так бясконца... Сколькі ж такіх зайчыкаў лавіў кожны з нас?!..»

(Апавяданне-абразок “Зайчык”).

3. “Нядзеляю ў аднэй з вёсак Піншчыны Панас і Тарас, седзячы на прызбе, гутарылі аб тым, як дзе жывуць людзі і аб іхніх звычаях і парадках”.

(Аповесць “Прыгоды Панаса і Тараса”).

4. “Так плакаў стары Адам, калі ў яго за падаткі забіралі апошнюю каравёшку. І як вывелі яе за вароты, Адам паў на зямлю стогнучы і называў яе, карову, маткаю. Гэта зразумее толькі той, у каго раз у тыдзень бывае на сталае хлеб, а штодзень у запечку блішчаць чатыры пары галодных дзіцячых вочак”.

(Апавяданне “Троцкі замак”).

5.

Формаў трупехлых я вораг дасконны, сцежак стаптаных не зношу тварэнні;

новым імкненням даць новыя формы,
новыя словы і дум выражэння
стаўлю я мэтай.

(“Формаў трупехлых я вораг дасконны...”)

6.

Маўчы, прашу цябе, не важ мяне будзіць!
У гэты век, такі праступны і бясстыдны,
Не жыць, не чуць – які то быў бы лёс завідны!
Прыемна спаць, а каменем ўсё ж лепей быць...
(“З Мікеланжэла”)

Заданне 4. Кніга ў дапамогу

Заданне выконваецца з дапамогай кнігі “Першацвет адраджэння”, на пытанне трэба адказаць урыўкам з тэксту.

1. Што патрабаваў Падземны чалавек перад тым, як паказаў замкавую бібліятэку?

(“Але перш чым увайсці ў тайныя ходы, у якіх нашы празорлівыя прадзеды захавалі не толькі свае культурныя, але і вялікія матэрыяльныя багацці, ты павінен даць абяцанне, злажыць прысягу на вечную тайну, – казаў стары ўрачыстым голасам, з націскам на кожным слове”.)

2. Якім чынам бібліятэка ахоўвалася ад цікаўных падарожнікаў?

(“Перад намі, уровень цаглянаму памосту, была на сажань даўжыні і ва ўсю шырыню хода ўпраўлена ў памост дубовая дошка.

– Гэта дошка на вяртугу ўстроена, хто не ведае, ступіць на яе, то і зваліцца ў глыбокі калодзець, а дошка сама сабой стане на месца”.)

3. Што ў старажытнасці называлі словам “корст”?

(«Гэта тоўстая калода з высечаным усярэдзіне дуплом, у якое клалі нябожчыка; верх закрывалі плашкай ад такой жа калоды. У асабліва важных здарэннях, хаваючы багатых або заслужаных людзей, корст пакрывалі смалой і “берасцілі”, г. зн. густа спясывалі доўгімі паяскамі бяросты ўсю труну, як бандажам, а наверх шчытна акручвалі яшчэ добра прасмоленымі вярочкамі. Гэтак прыгатаваны корст мог соткі гадоў ляжаць у зямлі, не паддаючыся буцвежы».)

4. Па якой прычыне ніхто не мог знайсці бібліятэку?

(“– Гэта дзверы, – сказаў Падземны чалавек і, засунуўшы ў шчалуку між камянёў загнуты жалезны прут, з высілкам павярнуў яго. Нешта глуха храснула, і пліта адной стараной пачала апускацца ўніз. Адкрыліся вітыя мураваныя сходы, якімі мы пры слабым святле сляпой ліхтарні пачалі сыходзіць уніз. Калі нашыя галовы зраўняліся з канцом павіслай пліты, то пліта сама сабой паднялася ўверхі, зашчоўкнулася пры помачы прыладжанага да яе механізма”.)

5. Што здарылася з правадніком, які паказаў бібліятэку, што ахоўвалася ад падарожных?

(“...перада мной ляжаў наўзнач мой праваднік з разбітай і акрываўленай галавой. Ад правага вока і да вуха зіяла страшэнная крывавае рана”.)

6. Па якой прычыне вёска Буды выгляд мела непрыкметны?

(“Замерла вёска, прыціснулася да ліпкай, гразкай зямлі не з боязні зрынуцца з гары ў возера, а з гора, з бядноты”.)

7. Пра што турбаваліся жыхары вёскі Буды?

(“У панадворках сялянскіх сяліб тупалі мужыкі і кабеты. Падымалі запасціўшыхся, па хрысціянскаму абычаю, разам з людзьмі, каровак. Гэта былі закачаныя ў навозе, двурогія шкілеты, якіх гаспадар з гаспадыняй падымалі за хвост і рогі, каб паставіць іх нагамі на зямлю, а дзеці панукалі жывёлу, паганяючы дубцом. Сумнымі, закачываючыміся ў падлобья вачыма маўкліва тлумачылася каравёшка, што ад яе вымагаюць немагчымае”.)

8. Па якой прычыне аўтар спалохаўся, глядзячы на разбураны замак?

(“Абрысаваліся контуры кастырных візантыцкіх святых і іх строгія, глыбокія ў містычнай задуме вочы, упіліся ў мяне. Я стаяў абварожаны дзіўным з’явішчам, загадкаю мінуўшчыны, разгадку якой прашчурны назаўсёды забралі з сабою ў магілу”.)

9. Якую легенду ўспаміналі людзі, калі глядзелі на Троцкі замак і чулі звон?

(“...аб утопленым князю ў гэтым возеры, які пасля сваёй смерці ў падводных скляпох сабраў дружыну. Павесіў звон і штогод на Вербніцу, у гадаўшчыну сваёй смерці, ударае адзін раз у звон, даючы знаць, што ён не закінуў сваіх думак”.)

10. Чым Ігнат не спадабаўся грэчаскай багіні?

(“Няволя затуманіла памяць тваю; забыўся ты людской назовы сваёй і гэтым сцёр ты з ліца свайго знамя людское... Не, чалавеча, скарбы мае рассыплю перад табой толькі тады, як ты прыпомніш імя людское сваё. Калі прабудзіцца ў табе адвага і гордасць...”)

Заданне 5. Радкі і пытанні

1. “Бачу, у вас цяпер тут край голы, а калі я тут бывала з сваімі людзьмі, многа ўжо сот лет таму назад, бары тут, лясы шумелі. Нашы людзі прыезджалі да вас на караблях і лодках па дарагі бурштын, бабровыя, кунічныя і саболія скуры”.

Пытанне: Хто чуў гэтыя старажытныя выразы і хто яму гэта гаварыў?

Адказ: Ігнат, гаварыла яму грэчаская багіня.

2. “Я, Ярамір, ходы гэтыя працай многай утварыў і дэманаў пяці, моцай слоў тайных, на пілвананне давечнае ўвязаў тут. Хай унасячага сюды прапусцяць, а на вынасячым споўніцца слова”.

Пытанне: Дзе былі напісаны гэтыя радкі?

Адказ: На дубовай труне-корсце.

3. “Акром мяне, з жывых, ніхто не ведае аб гэтым ходзе. Ты другі будзеш ведаць аб ім і перадасі патомным”.

Пытанне: Хто гаварыў гэтыя словы?

Адказ: Праваднік, калі запатрабаваў ад галоўнага героя ўрачыстай прысягі.

4. “Гэта дошка на вяртугу ўстроена, хто не ведае, ступіць на яе, то і зваліцца ў глыбокі калодзець, а дошка сама сабой стане на месца”.

Пытанне: Пра што ішла гаворка?

Адказ: Пра ахову ўвахода ў бібліятэку.

Заданне 6. Цікавыя апавяданні

1. Для чаго сяляне выганялі ў поле не толькі кароў, але і свіней?

(Свіней не было чым карміць, і яны рыліся ў зямлі і самі шукалі сабе ежу.)

2. Што рабілі галодныя дзеці, якія прыйшлі па свіць свіней?

(Шукалі трэскі, рабілі вогнішча, каб пагрэцца, бо яны былі босымі, а зямля яшчэ была зледзянелай.)

3. Што заўважыў Лявук, калі пайшоў паглядзець, што выкопваюць з зямлі свінні?

(Свінні грызучь вялікія чорныя арэхі, і падхапіўшы адзін перад лычом свінні, ён пакаштаваў сам і прынёс дзецям.)

4. Што рабілі дзеці, калі зразумелі, што арэхі можна есці, яны нават смачныя, і чым гэта скончылася?

(Дзеці пабеглі забіраць арэхі ў свіней, а свінні з-за гэтага паднялі бунт і моцна пакусалі Грыгася, які не здолеў уцячы.)

5. Што прыдумалі хлопчыкі-пастушкі на другі дзень?

(Яны самі выкопвалі сабе арэхі.)

6. Хто заўважыў хлопцаў?

(Пан. Ён раззлаваўся, што дзеці капаюць на яго полі, бо сам любіў старажытныя рэчы і нават імі ўпрыгожваў сваю гарадскую кватэру.)

7. Ці выканалі хлопчыкі-пастушкі просьбу пана падысці да яго?

(Не. Яны пабеглі на балота і там збіралі журавіны.)

8. Што вырашыў зрабіць пан, прыехаўшы ў вёску?

(Спагнаць штраф за самавольныя раскопкі, але потым вырашыў замяніць пакараннем дзяцей.)

9. На што крыўдавалі дзеці, калі іх білі бацькі?

(Што б’юць толькі іх, а свінні таксама выкопвалі смачныя арэхі.)

10. Ці частаваліся яшчэ дзеці смачнымі арэхамі пасля гэтага здарэння?

(Не. Яны галодныя ішлі ў лес, абгрызалі ліпавыя пупышкі і збіралі журавіны.)

11. Што ўбачылася Ігнату, калі ён ляжаў на печы?

(Грэчаская багіня, якая хацела яму аддаць свае скарбы.)

12. Што так непакоіла грэчаскую багіню і чаго яна раззлавалася на Ігната?

(Што Беларусь змянілася, а яе народ стаў такі пакорны, нават забыўся якога ён роду-племі.)

Заданне 7. Па алфавіце

Размясціць назвы твораў у алфавітным парадку.

“Апаўшае лісце” / “Бяздоннае багацце” / “Вітаўт і Ягайла” / “Голад” / “Дзед і ўнук” / “Зайчык” / “Ізяслаў” / “Князеўна Рагнеда” / “Лабірынты” / “Мост у Кутах” / “Нарадзіны” / “Прыгоды Панаса і Тараса” / “Разбойнік” / “Слёзы” / “Троцкі замак” / “Усяслаў” / “Хрыстос нарадзіўся!” / “Часы былі трывожныя” / “Цмок” / “Юга і Грамавік” / “Як Кузьма стрэльбу рабіў”.

Бібліятэкар. Вацлаў Ластоўскі пакінуў пасля сябе больш як 300 публіцыстычных твораў, ён аўтар шматлікіх твораў і перакладаў, даследчык старажытнай беларускай літаратуры, гісторыі і мовы Бацькаўшчыны. Творы яго, несумненна, стануць хрэстаматыйнымі і зоймуць пачэснае месца ў будучых школьных падручніках, студэнцкіх дапаможніках. Мы павінны памятаць пра гэтага сумленнага чалавека, які шмат зрабіў для таго, каб захаваць мову і краіну.

Спіс літаратуры

1. **Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя** : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – Т. 1. – 583 с.

2. **Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў** : у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 415 с.

3. **Дрэва вечнасці** : кн. для пазакл. чытання ў 9 кл. / уклад. В. В. Кушнярэвіч. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 415 с.

4. **Мяснікоў, А. Ф.** Сто асоб беларускай гісторыі : гістарычныя партрэты / А. Ф. Мяснікоў. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2009. – 344 с.

5. **Першацвет адраджэння** : вучэб. дапам. па беларус. літ. для сярэд. шк. / склад. М. А. Федасеенка і [інш.]. – Мінск : Нар. асвета, 1995. – 511 с.

6. **Тычына, М.** Эвалюцыя мастацкага мыслення / М. Тычына. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Беларус. навука, 1999.

Тэрэза КАВАЛЬЧУК,
загадчык бібліятэкі
гімназіі № 2 г. Ваўкавыска.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Нацыянальныя сімвалы

“ГРАЙКІЯ СТРУНЫ” СЛУЦКІХ ПАЯСОЎ РЭФЛЕКСІЯ МАДЭЛІ СУСВЕТУ Ў ПАЛАСАТЫХ ТКАНІНАХ

Слуцкія паясы маюць выразную структуру, якая складаецца з падоўжных і папярочных палос. Падоўжныя лініі ўтвараюцца дзвюма шырокімі сіметрычнымі палосамі кантрасных колераў – залатога, срэбнага, чорнага, зялёнага, белага, чырвонага, блакітнага, барвовага і іншых, што ўзмацняюцца больш вузкай арнаментальнай аблямоўкай. У дадатак выцягнутыя прапорцыі маюць шматварыянтныя матывы – вазоны, кветкі і г. д., якія размешчаны на галовах пояса. З іншага боку, слуцкі пояс і па гарызанталі мае выразную структуру ў палосы, якія колерамі, шырынёй і арнаментальнымі матывамі дынамічна чаргуюцца паміж сабой.

Калі матэрыяльная культура краіны запазычвае пэўны прадмет побыту ці кампанент касцюма, то з прапанаванага шырокага арсеналу выбіраецца толькі тое, што найперш запатрабавана і адпавядае ўжо створанай сістэме эстэтычных каштоўнасцей, мастацкаму густу народа. З усходніх, персідскіх залататканых паясоў за аснову вытворчасці ў Слуцку маглі быць абраныя

многія з існуючых узораў, у тым ліку з лускападобным ці іншым арнаментам па полі. Аднак заказчык, мастакі, спажыўцы абралі паясы ў палосы, і менавіта яны сталі фірменнай мовай слуцкай персіяры. Яны, як “грайкія струны”, выразна гучаць складанымі пералівамі і адценнямі, пасылаючы чароўныя імпульсы нашчадкам.

Чаму ж былі абраны менавіта палосы? Якая сімволіка за стагоддзі да вытворчасці слуцкіх паясоў была зашыфравана ў палосах тканін і адзення? Даследчыкі прапануюць некаторыя тлумачэнні [1]. Паласатыя тканіны вядомы з часоў егіпецкай і персідскай цывілізацый, Антычнасці ў касцюме жраца, воіна, падарожніка (напрыклад, касцюм персідскага воіна адлюстраваны ў роспісе на апулейскай вазе 300 г. да н. э. Неапаль, Нацыянальны музей) [2, с. 9 – 126]. У Еўропе ў эпоху Сярэднявечча паласатае адзенне насілі людзі, якія па той ці іншай прычыне вылучаліся ў грамадстве: каралі, князі, рыцары, а таксама княжацкія герольды, блазны, менестрэлі; манахі (бела-барвовыя палосы плашчоў кармелітаў, да 1287 г.), іўдзеі (бела-чорныя палосы), ерэтыкі; прастытуткі, калекі, смяротна хворыя. Усе названыя групы знаходзіліся на розных полюсах трохчасткавага сярэднявечнага еўрапейскага грамадства: людзі, якія кіруюць і ваююць; людзі, якія моляцца; людзі, якія працуюць. Пры гэтым палосы дапамагалі візуальна вылучыць, падкрэсліць месца ўладальніка касцюма як у грамадстве, так і непасрэдна ў сваім класе (у апошнім выпадку вылучаліся тыя, хто не адпавядаў нормам, прынятым у грамадстве). Нават асобнай паласе на вопратцы маглі надаваць уласную сімволіку. Да прыкладу, тэксты канца XIII ст. трактуюць сімволіку плашча братаў-кармелітаў наступным чынам: чатыры белыя паласы азначаюць чатыры цноты кардынала – моц, справядлівасць, асцярожнасць і пачуццё меры, а тры барвовыя паласы – гэта вера, надзея і любоў [3, с. 20 – 22; 4]. Колькасць людзей трэцяга класа сярэднявечнага грамадства, якім прапаноўвалася насіць паласатае адзенне, усё больш павялічвалася і канкрэтызавалася. Саксонскі закон “Sachsenspiegel”, прыняты паміж 1220 і 1235 гг., які робіцца нарма-

Палосы ў строі караля, рыцараў, герольдаў, менестрэляў. Французская мініяцюра XII – сярэдзіны XIII ст.

тывам у большасці гарадоў Паўночнай Еўропы, зацвярджае нашэнне паласатых строяў пазашлюбнымі дзецьмі, нявольнікамі і шарлаганамі [3, с. 25]. У далейшых нормах Паўночнай Еўропы паласаты строй быў прадпісаны прастытуткам, вулічным блазнам, акторм-марыянетаўнікам, кáтам, было абавязковым нашэнне паласатага элемента строю – шаль або стужка ў прастытутак, каптур у кáта, каптур і куртка ў блазна. У нямецкіх гарадах падобныя загады тычыліся яшчэ хворых на чуму, калек, цыганоў, ерэтыкоў [3, с. 26]. Такім чынам, тканіна ў палосы з Сярэднявечча, з аднаго боку, падкрэслівала выбітнасць, выключнасць, паходжанне (геральдыка і касцюмы геральдычных колераў) уладальніка, з іншага боку, лічылася “д’ябалшчынай”, папярэджвала пра небяспеку.

Геаметрычны арнамент, у тым ліку паласатыя тканіны, быў распаўсюджаны ў X – XV стст. у парадна-цырыманіяльным свецкім убранні, у культавых тканінах, адзенні гараджан старажытнабеларускіх дзяржаў-княстваў, Вялікага Княства Літоўскага [5, с. 123]. Шырокі дыяпазон колераў тканін у палосы пацвярджаюць археалагічныя знаходкі па ўсёй Беларусі: палосы барвовыя, зялёныя, сінія, жоўтыя, чорныя, карычневыя былі як буйныя (8 см), так і дробныя (2 см). Напрыклад, палатно ў сіне-жоўта-барвовыя палосы знойдзена ў Мінску, а ў жоўта-карычневыя – у Віцебску. На тканінах простага пляцення палосы ўтвараліся чаргаваннем колеру ніці ўтка, як на ваўняным адзенні ў чырвона-сіне-вохрыстыя палосы з Мінскага замчышча [6, с. 275 – 276]. Найбольш просты дэкор тканін XIV ст. з пахавальняў царквы Святога Духа ў Віцебску таксама паласаты [7]. Святыя з фрэскавых роспісаў і абразоў адлюстраваны апранутымі ў адзенне з палосамі, клеткай (напрыклад, фрэскі Кафедральнага сабора ў Сандаміры, абраз Святога Міколы з в. Ляхаўцы Маларыцкага р-на Брэсцкай вобл.) [8, с. 183, 195]. Пра паласатае адзенне вядома з археалагічных матэрыялаў еўрапейскіх каралеўскіх пахаванняў.

Добра вядома, што ў часы Сярэднявечча многае базіравалася на сістэме каштоўнасцей Святога Пісання. Хрысціянскія тэксты рэгламентуюць вытворчасць рытуальных тканін, убораў святароў, штодзённага адзення. У прыватнасці, у кнізе Майсея гаворыцца: “*Veste, quae ex duobus texta est, non indueris*” – “Не апранай на сябе адзенне, зробленае з двух гатункаў тканін” (3-я кніга Майсея 19). І пераклад уласна слова *duobus*, і тлумачэнне сказанага маюць падвойны сэнс: магчыма, маюцца на ўвазе розныя гатункі прадзіва (жывёльнае і расліннае), а можа, розныя колеры нітак. Сярэднявечныя экзегеты (інтэрпрэтатары біблейскіх тэкстаў) і прэлаты (найвышэйшыя касцельныя саноўнікі) абралі

Адзенне ў палосы Фернанда, сына караля Альфонса X. 2-я палова XIII ст. Іспанія, Францыя.

другі варыянт тлумачэння, чым рэгламентавалі колеры адзення і нашэнне ўпрыгожанняў. Такім чынам, першае тлумачэнне выкарыстання палос у адзенні дадзена ў хрысціянскіх кнігах: не вылучайся, на гэта мае права толькі абраны.

У палосах адзення няма фігур і фону, існуе двухколеравая пластычная структура, падзелена папераменным чаргаваннем колеру, што на ўзроўні падсвядомасці вылучае, прыцягвае ўвагу, адпаведна – ратуе, абараняе і аберагае. Еўрапейскае выяўленчае мастацтва паказвае, што палосы прысутнічалі ў вопратцы караля, рыцараў, герольдаў. Радзівілаўскі летапіс падае выявы герольдаў у геральдычным строі “*mi parti*” (двухчасткавы), які складаецца з вертыкальных палавінак рознага колеру. Сцяжкі пэўнага колеру відаць і на іх горнах [9]. У еўрапейскай іканаграфіі і ў грамадстве геральдычны строй “*parti*” быў эквівалентам або заменай паласатага строю. Яркія палосы дазвалялі своечасова ўбачыць і адрозніць свайго і чужога на полі бітвы, рыстальшчы, сцэне, распазнаць небяспеку ў натоўпе.

Падсвядомае абвостранае ўспрыманне чалавекам палос выкарыстоўвалася ва ўсе часы. У наш час аднолькавыя папярочныя палосы маюць так званыя цяльняшкі, спартыўныя касцюмы і шкарпэткі, бо палосы дазваляюць у любое надвор’е здалёк убачыць таго, хто тоне, або ўдзельніка

Геральдычнае двухколеравае адзенне князя, герольда, кáта. Мініяцюры Радзівілаўскага летапісу. Пачатак XIII ст.

Футра драпежнай жывёлы ў строі Яна III Сабескага. XVII ст. Невядомы мастак.

спаборніцтваў і г. д. Палосы – аснова “эстэтыкі” рэжымных устаноў (робы асуджаных, матрацы). Палосы звышзаўважныя, яны не дадуць зліцца з натоўпам, збегчы з-за кратаў. Але нават і тут прасочваецца шматграннасць сімвалікі, бо ў савецкія часы зняволеныя шылі матрацы і ватнікі з вертыкальнай умоўна-паласатай строчкай для людзей на волі з той жа тканіны, што і для сябе. Асаблівай розніцы паміж грамадзянамі па розных бакі турэмных кратаў не было, ды і які ў ёй сэнс, калі там мог апынуцца кожны.

Яркую паласатую структуру (колеры трыяды) маюць традыцыйныя рытуальныя тканіны многіх еўрапейскіх народаў. Так, мастацтвазнаўцы і фалькларысты падкрэсліваюць, што ў рытуальных беларускіх і ўкраінскіх ручніках, вясельным адзенні палосы сімвалізавалі сувязь з продкамі, вечнасць [10]. Філасофскае ўспрыманне жыцця абумоўлена багатай тысячагадовай культурай Беларусі [11]. Чаргаванне палос белага і чырвонага (чорнага) колераў, светлых і цёмных магло дэманстраваць зменлівасць, шчасце і няшчасце, здароўе і хваробы, жыццё і смерць. Палосы на тканінах і адзенні былі падоўжнымі і папярочнымі, але заўсёды з сіметрычным размяшчэннем, сіметрычнай завершанасцю галоў ручніка, што сімвалізавала раўнавагу светлага і цёмнага, добрага і дрэннага.

Адно з тлумачэнняў сімвалікі паласатай тканіны – узмацненне чалавека, апавяшчэнне пра лідарства, непераможнасць. Такая сімваліка закладзена самой прыродай, бо да паласатай структуры ўмоўна можна аднесці малюнак на футры драпежных жывёл – тыгра, пантэры, гіены, леапарда, льва, якія сваёй выразнай афар-

боўкай папярэджаюць: я моцны, бойцеся. Яркія, кідкія плямы драпежнікаў дэманструюць вызначанасць, лідарства, вераломства, а з іншага боку, дазваляюць своечасова ўбачыць небяспеку і ўратавацца слабеяшай жывёліне. Дэманстрацыя лідарства праз выразную афарбоўку ў свеце прыроды магла быць перанятая яшчэ першабытным чалавекам. Каб рытуальна, сімвалічна павялічыць моц чалавека, футра драпежных жывёл выкарыстоўвалася ў строі жраца, караля, галоўнакамандуючага з часоў егіпецкай цывілізацыі праз усе эпохі еўрапейскай культуры. Да прыкладу, футра пантэры з мордай, лапамі, кіпцюрамі і хвостом прысутнічае ў касцюме егіпецкага жраца (рэльеф з Фіваў, XI дынастыя. Каірскі музей) [2, с. 19], тое ж можна бачыць на выяве караля Яна III Сабескага (партрэт невядомага мастака XVII ст.). Бела-чорная паласатая структура футра гарнастая з часоў Сярэднявечча арганічна ўвайшла ў строй караля, вялікага князя (напрыклад, інсігніі вялікага князя Вітаўта на дрэварыце з “Хронікі Бельскага”), рымскага папы, перайшла ў геральдыку і захавалася як сімвал найвышэйшай улады да нашага часу.

Можна прапанаваць яшчэ адно тлумачэнне сімвалікі паласатых тканін. Тэрмін “папярочна-паласатая тканка” сустракаецца ў медыцыне і біялогіі. Эфект паласатасці стварае розная здольнасць валокнаў праламляць святло. Цёмныя і светлыя дыскі ўсіх міяфібрыл размяшчаюцца на адным узроўні і абумоўліваюць папярочную счэрчанасць мышачнага валакна. Папярочна-паласатыя мышачныя валаконцы сустракаюцца ўжо ў найпрасцейшых істот, увогуле гэтыя валокны ёсць там, дзе мышцы выконваюць больш энергічныя, хуткія скарачэнні.

Сардэчная мышца чалавека з’яўляецца адметнай, бо складаецца з адмысловых папярочна-паласатых валокнаў, што скарачаюцца незалежна ад нашай волі. Асноўная функцыя папярочна-паласатай сардэчнай мышачнай тканкі – забяспечэнне нагнятальнай, пастаяннай пульсацыі крыві. Усе шкілетныя мышцы таксама складаюцца з папярочна-паласатых валокнаў, але іх скарачэнне чалавек можа кантраляваць. Шкілетная мускулатура чалавека і жывёл працуе дзякуючы нервовым імпульсам і прызначаная для руху цела, скарачэння галасавых звязак, дыхання; выконвае дынамічныя, статычныя, рэцэптарныя, дэпанавальныя (накапленне вады, мінеральных рэчываў, кіслароду, глікагену, фасфатаў) функцыі, кантралюе тэрмарэгуляцыю, эмацыйныя рэакцыі. Такі зварот да будовы нашага цела дазваляе правесці адпаведныя паралелі. Палосы, чаргаванне светлых і цёмных валокнаў – аснова жыцця чалавека, структуры яго сэрца, мускулатуры, усіх функцый арганізма. Паласатая тканіна сімваліч-

на перадае паўнавартаснае жыццё, вечнасць, закладзеную самой прыродай.

Такім чынам, случкі паясы акумулявалі тысячагадовую гісторыю чалавецтва. Яны арганічна ўвайшлі ў беларускі мужчынскі шляхецкі строй, сталі здабыткам сусветнага мастацтва. Палосы на тканінах з часам набылі выразнае сімвалічнае значэнне, абумоўленае самой прыродай чалавека і жывёльнага свету. Палосы сімвалізавалі вечнасць пульсацыі жыцця, сувязь з продкамі, лідарства, моц і непераможнасць, сілу драпежных жывёл, а таксама фізічную небяспеку, д'ябалшчыну. Слуцкі пояс, які быў колеравай і арнаментальнай дамінантай беларускага мужчынскага шляхецкага строю, меў выразную сімвалічную функцыю – дэманстраваў лідарства, расказваў пра ваяўнічасць, узмацняў дадзеную чалавеку ад прыроды сілу, паказваў сувязь з продкамі, служыў абярэгам. Дзякуючы менавіта сімваліцы, закладзенай у палосах, кунтушовыя паясы, пасля іх забароны, пачалі шырока выкарыстоўвацца ў святочным грэка-каталіцкім і рыма-каталіцкім святарскім адзенні, рытуальных алтарных тканінах.

Спіс літаратуры

1. **Барвенава, Г. А.** Высокае і нізкае. Сімваліка палацых тканін Сярэднявечча / Г. А. Барвенава // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 7 / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2009. – С. 413 – 429; **Барвенава, Г. А.** Тэкстыль Сярэднявечча на землях Беларусі / Г. А. Барвенава. – Мінск : Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2008. – 246 с.; **Рыбаков, Б. А.** Язычество древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1987. – 783 с.; **Рыбаков, Б. А.** Русские вышивки и мифология / Б. А. Рыбаков // Язычество древних славян / РАН. Отд-ние истории, Ин-т археологии. – М., 1994. – С. 471 – 527;

Макарова, Т. И. Орнамент X – XIII вв. в русской историографии. Проблемы подхода / Т. И. Макарова // Культура славян и Русь. – М. : Наука, 1998. – С. 263 – 289.

2. **Мерцалова, М. Н.** Костюм разных времен и народов : в 4 т. / М. Н. Мерцалова. – М. : Академия Моды, 1993. – Т. 1. – 543 с.

3. **Pastoureau, M.** Diabelska materia. Historia pasków i tkanin w paski / M. Pastoureau. – Warszawa : Oficyna Naukowa, 2004. – 144 s.

4. **Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques.** – Paris, 1949. – Т. 11. – S. 1070 – 1103.

5. **Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі XII – XVIII стагоддзяў** : альбом / аўт. тэксту і склад. Н. Ф. Высоцкая. – Мінск : Беларусь, 1984. – 235 с.

6. **Загорульский, Э. М.** Возникновение Минска / Э. М. Загорульский. – Минск : Изд-во БГУ, 1982. – 358 с.

7. **Кацар, М. С.** Тканіны з старажытных пахаванняў / М. С. Кацар, М. П. Жабінская // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1980. – № 2. – С. 37 – 40.

8. **Гісторыя беларускага мастацтва** : у 6 т. / рэдкал. : С. В. Марцэлеў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – Т. 1. – 304 с.

9. **Радзивилловская летопись** : в 2 т. : факс. воспроизведение рукописи. – СПб. : Глаголь; М. : Искусство, 1994. – Лист 167-2, 206 об., 212 об.

10. **Кацар, М. С.** Беларускі арнамент : ткацтва, вышыўка / М. С. Кацар; навук. рэд. Я. М. Сахута. – Мінск : Беларус. навука, 1996; **Арнаменты Падняпроўя** / аўт. тэксту Г. Р. Нячаева [і інш.]; навук. рэд. Я. М. Сахута. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 606 с.; **Фадзева, В.** Беларускі ручнік / В. Фадзева. – Мінск : Полымя, 1994. – 327 с.; **Селівачов, М. Р.** Лексикон украінскай арнаментыкі (іконографія, нанацыя, стылістыка, тыпалогія) / М. Р. Селівачов. – Кіев : Редакцыя вісніка “Ант”, 2005. – 400 с.

11. **Дорошевич, Э. К.** Очерк истории эстетической мысли Белоруссии / Э. К. Дорошевич, В. М. Конон. – М. : Искусство, 1972. – 319 с.

Ганна БАРВЕНАВА,
кандыдат мастацтвазнаўства,
старшы навуковы супрацоўнік ДНУ
“Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі”.

Постаці

НЕ ТОЛЬКІ ПАЛІТЫК, АЛЕ І ВУЧОНЫ, І ПУБЛІЦЫСТ

ДА 130-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АНТОНА ЛУЦКЕВІЧА

Заканчэнне. Пачатак у № 10.

КУЛЬТУРОЛАГ, ЛІТАРАТУРАЗНАЎЦА, ПУБЛІЦЫСТ

Разглядаючы творчую дзейнасць А. Луцкевіча, нельга не адзначыць яго ўнёсак у гісторыю беларускай культуралогіі, літаратуразнаўства і крытыкі. Артыкулы “Беларускі тэатар”, “Наш культурны стан”, “Эвалюцыя краёвае культуры”, “Даследчыкі беларускага мастацтва”, “У справе звароту беларускае культурнае маёмасці”, “Наш культурны рост”, “Справа беларускага шрыфту”, “Беларускі музей імя Івана Луцкевіча” выяўляюць аўтара самабытным культуролагам.

4 студзеня 1924 г. Антон Іванавіч апублікаваў артыкул “Наш культурны рост”, у якім гана-

рыцца поспехамі беларускай культуры ў БССР. Прывядзем некаторыя фрагменты гэтай цікавай работы: «*Аб моцы народу гаворыць ня гэтулькі яго вонкавае жыццё, колькі ж сіла ягонага духа, колькі захаваны ў яго душы запас творчае энэргіі, выяўленьнем якое і зьяўляюцца вонкавыя формы грамадзкага жыцця. Бо гэтыя формы народ творыць у барацьбе, і яны ня зразу стаюцца ідэальнымі, ня зразу аказваюцца зусім прытарнаванымі да ўнутранага жыцця народнае душы.*

З боем тварылася наша народная школа ў Заходняй Беларусі... Лічба студэнтаў-беларусаў з

Зах. Беларусі ў Праскім універсітэце пераступіла ў 1923 годзе за сотню.

Тое ж бачым у Ўсходняй Беларусі. Там лічба працаўнікоў на ніве прасьветы на роднай мове і ў родным духу лічыцца ўжо тысячамі. Там тыя культурныя цэннасьці, якія ў пастаці кніжак, журналаў і г. д. з такім трудом творым мы на Захадзе, – там яны творацца ў дзяржаўных установах. Як Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, як Інстытут беларускае культуры, як сэцыя беларускае музыкі ў Маскоўскай кансерваторыі і г. д. Там, на Ўсходзе, творацца беларуская навука – тая духовае страва, якой будзе карміцца ўся наша нарастаючая інтэлігенцыя, дзелючыся ёю ў свой чарод з народнымі масамі. І гэтая беларуская навука абыймае з кожным годам усё новыя галіны знаньня...

Усё ярчэй і мацней выяўляецца і фармуецца беларуская грамадзкая думка, паглыбляецца беларускі сьветапогляд у тых грубых журналах, якія пачалі выходзіць у 1923 годзе: на Усходзе – мясячнік “Полымя” і “Адраджэньне”...

Урэшце, буйна расьце найярчэйшае выяўленьне нацыянальнае культуры, нацыянальнае душы ў мастацкай форме – наша літаратура...

Нельга прайсці моўчкі і міма працы нашых мастакоў-пісьменнікаў як на ніве беларускае сцэны, так і на ніве беларускае музыкі...

Уся гэтая культурная праца, увесь гэты здабытак нашае творчае мысьлі – гэты знак, што пры ўсякіх абставінах, нягледзячы на няўстанную барацьбу за самае існаваньне нашага народу, наш культурны рост не спыняецца ні на адзін мамэнт. Чаго мы пазбаўлены на Захадзе, тое дапаўняе Усход...» [1, с. 138 – 140].

Антон Луцкевіч, безумоўна, быў арыгінальным і таленавітым літаратуразнаўцам, які пісаў па-беларуску, па-руску і па-польску. Пра гэта сведчыць аналіз яго артыкулаў “Якуб Колас”, “Янка Купала”, “Цішка Гартны”, “Максім Багдановіч”, “Алейзія з Пашкевічаў Кейрысова (Цётка)”, “Канстанцыя Буйло”, “Зьмітрок Бядуля”, “Пуцяводныя ідэі беларускае літаратуры”, “Вязьніца Адама Міцкевіча”, “Галоўныя кірункі ў беларускай паэзіі”; лекцыя “Істота літаратуры і яе грамадзкае значэньне”, прачытаная ў Таварыстве Беларускае Школы ў Вільні, публічныя лекцыі “Напевы ліры Янкі Купалы”, “Янка Купала як прарок адраджэньня” і іншыя працы.

Даследчык А. Ліс цалкам слушна адзначаў, што ў літаратуразнаўчым эсе “Пуцяводныя ідэі беларускай літаратуры” А. Луцкевіча былі асэнсаваны ідэалагічныя асновы новай беларускай літаратуры.

Змест артыкулаў і лекцыяў А. Луцкевіча, прыведзеных творчасці Янкі Купалы, аспрэчвае тэндэнцыйнасьць і неаб’ектыўнасьць ацэнкі Анто-

на Іванавіча як купалазнаўцы, што даецца ў энцыклапедычным даведніку “Янка Купала”. У гэтым выданні сцвярджаецца: «З К. пазнаёміўся ў Вільні, калі працаваў у рэдакцыі “Нашай нівы”. Пісаў пра творчасць паэта з пазіцый бурж. дэмакратызму ў працах “Нашы песняры” (Вільня, 1918). “Пуцяводныя ідэі беларускай літаратуры” (Вільня, 1921), “Янка Купала як прарок адраджэньня” (Вільня, 1932), “Галоўныя кірункі беларускай паэзіі” (Вільня, 1933), у артыкулах, змешчаных у бел. і польскім друку. У працах апошніх гадоў цікавіўся творчасцю К. савецкага перыяду, проціпастаўляў яе дакастр. творам» [2].

На самай справе, яшчэ ў 1917 г. у артыкуле “Янка Купала” А. Луцкевіч стаў адным з першых літаратуразнаўцаў, хто даў высокую і адначасова аб’ектыўную ацэнку творчасці народнага песняра: «Хаця творчасць Купалы толькі нядаўна дайшла свайго расьвету, ужо і цяпер трэба ўсім шчыра прызнаць, што Купала мае бясспорнае права насіць імя беларускага нацыянальнага песняра: ён напраўдзе заслужыў на гэта.

Незалежна ад гэтага, трэба адзначыць яшчэ адну заслугу Купалы перад беларускім народам, каторая выдзяляе яго з доўгага сьцягу беларускіх паэтаў і пісьменнікаў. Поруч з тым, як творчасць яго ўзбагачывалася ўсё новымі тэмамі і новымі перажываньнямі, той запас слоў, які Купала вынес з роднай хаты, аказваўся лішне бедным. І вось, знамяніта вычуваючы дух беларускай мовы, Купала сьмела пачаў тварыць зусім новыя словы, каторыя, выражаючы найбольш тонкія адценкі, незвычайна ўзбагачалі беларускі славар, прысвайваючы беларусам масу новых паняццяў. У гэтым – адна з найбольш сур’ёзных заслуг гэтай бясспрэчна найвялікшай сілы ў беларускай літаратуры, і зусім справядліва крытыкі называюць Купалу “беларускім Шаўчэнкай»» [1, с. 49].

Характарызуючы публічную лекцыю “Напевы ліры Янкі Купалы” А. Луцкевіча, што была прачытана 6 студзеня 1929 г., літаратуразнаўца А. Ліс справядліва заўважыў: “Калі артыкулы А. Навіны, прыведзеныя творчасці М. Багдановіча, Ядвігіна Ш., Я. Коласа, пры ўсёй іх змястоўнай насычанасці, формаю нагадвалі эцюды, то першая яго публічная лекцыя пра паэзію Янкі Купалы мела характар разгорнутага даследавання. У сціслым кантэксце жыццёвага і паэтычнага досведу Купалы крытыкам прасочаныя ўсе этапы творчасці паэта, трапна акрэсленая ідэйна-эстэтычная адметнасьць творчай індывідуальнасці вялікага нацыянальнага песняра. Даследчык акцэнтуюе ўвагу на такіх аспектах Купалавай паэзіі, як персаніфікацыя сацыяльнай крыўды беларускага мужыка ў асобе самога аўтара, увасабленне паэтам нацыянальнай ідэі, мастацкая прырода яго лірыкі” [3].

Антон Луцкевіч даследаваў творчасць У. Сыракомлі, Ф. Багушэвіча, В. Дуніна-Марцінкевіча, М. Гарэцкага, У. Жылкі, Н. Арсенневай, М. Чарота, У. Дубоўкі і іншых пісьменнікаў.

На польскай мове выйшлі працы “Праўда аб вязніцы Конрада. У сотую гадавіну працэсу філаматаў” (Вільня, 1923), «Нарадавольцы Беларусі і іх орган “Гомон”» (Львоў, 1935). А. Луцкевіч супрацоўнічаў з газетай “Пшэглэнд Віленскі”, даваў інтэрв’ю газеце “Кур’ер Польскі” (1 лістапада 1919 г.), якое завяршыў словамі: “У любым выпадку *Белая Русь павінна быць створана як асобная дзяржаўная адзінка*”.

Нельга не пагадзіцца з наступнай думкай беларускага даследчыка А. Сідарэвіча: «Пра Луцкевіча мы кажам і як пра таленавітага літаратуразнаўцу. Ня ведаю, хто першы падзяліў гісторыю нашай літаратуры на два вялікія перыяды: да канца XVIII ст. і з канца XVIII ст. Прынамсі я такі першы падзел сустракаю ў артыкуле Луцкевіча “Прадвеснікі адраджэння” (1918). Або калі Луцкевіч вызначае этапы творчае эвалюцыі Купалы ад зборніка да зборніка (“Жалейка – “Huślar” – “Шляхам жыцця”), то гэтая ягоная думка будзе шматкроць паўтораная, і нават аўтарства яе згубіцца. Ягонае разуменне сутнасці творчае індывідуальнасці Багдановіча (“пясьняр чыстай красы”) і Купалы (“прарок адраджэння”) таксама стала агульнапрынятым. Ня кожны літаратуразнаўца можа пахваліцца такімі дасягненнямі».

Дарэчы будзе сказаць, што Луцкевіч працаваў у агульным рэчышчы з літаратуразнаўцамі ў БССР. Ён не толькі ўдзельнічаў у зборніку “Якуб Колас у літаратурнай крытыцы” (1926) або ў падрыхтоўцы 2-томніка Багдановіча (1927 – 1928). Разглядаючы разьвіццё беларускае літаратуры ў эўрапейскім кантэксьце, ён калі не першы, дык адзін з першых пачаў стасаваць да яе такія паняцці, як “імпрэсіянізм”, “рамантызм”, “рэалізм”, “нэарамантызм”, “сымбалізм”, “мадэрнізм” і г. д. (гл. артыкул “На новых шляхах”)...» [4].

Сучасныя беларускія даследчыкі справядліва лічаць, што Навіна – Луцкевіч сваімі росшукамі ўзбагачаў метадыку беларускага літаратуразнаўства.

Антон Луцкевіч – адзін з самых папулярных, эрудыраваных і здольных беларускіх публіцыстаў, які плённа працаваў на гэтай ніве амаль трэць XX стагоддзя (1906 – 1939). У. Конан адзначаў: «Стаўшы фактычным кіраўніком газеты, толькі за 1906 – 1908 гг. А. Луцкевіч апублікаваў у “Нашай Ніве” каля дваццаці артыкулаў на сацыяльна-філасофскія і палітычныя тэмы, у тым ліку “Аб свабодах...”, “Як жыве амерыканскі рабочы”, “Колькі слоў аб грабежах і грабежцах” і інш. Ён абгрунтаваў асновы дзяржаўнага і гра-

мадскага ладу: усеагульная роўнасць перад законамі...; адмена саслоўных і бюракратычных прывілеяў, свабода слова і друку, свабода сходаў і саюзаў, права на правядзенне страйку...

У цыкле артыкулаў, прысвечаных сялянска-аграрнай і бюджэтай праблематыцы, А. Луцкевіч як спецыяліст-правазнаўца крытычна прааналізаваў падатковую сістэму Расіі, прапанаваў замяніць антыдэмакратычныя пазямельны і акцызны ўскосны падатак адзіным падаходным падаткам, падтрымаў ідэю склікання нацыянальнага Сойму краю, які б без выкупу перадаў зямлю сялянам і захаваў лясны фонд, без якога сельская гаспадарка ў Беларусі разбурыцца...

Пачынаючы з 1909 г. у публіцыстыцы А. Луцкевіча на першае месца выходзіць нацыянальная праблематыка. Пра тое сведчаць загаловкі яго нашаніўскіх публікацыяў: “Аб беларускім нацыянальным адраджэнні”, “Культурнае значэнне малых нацый”, “Справа аб беларускай школе ў Думе”, “Родная мова і яе культурнае значэнне”, “Наш шлях”... “Расія і Кітай”, “Край і народ”...

У гэтай баявой публіцыстыцы, нярэдка з’едліва крытычнай, выкрывальніцкай, часам стрыманай і дыпламатычнай, але заўсёды даціпнай, звернутаю адначасова да інтэлігенцыі і простага народа, абмяркоўваліся, бадай, усе аспекты ідэалогіі, палітыкі і практыкі беларускага нацыянальнага руху да рэвалюцыі 1917 г. А. Луцкевіч здолеў сінтэзаваць усе грані беларускай нацыянальнай ідэі, ставіць яе чарговыя пытанні і даваць на іх адказы, умеў вызначыць перспектывы яе развіцця» [5].

Нельга не пагадзіцца і з думкай гісторыка М. Біча: «А. Луцкевіч першы з беларускіх публіцыстаў пачаў прапагандаваць ідэі беларускага адраджэння ў расійскім друку. Яго артыкулы па гісторыі нацыянальнага руху беларусаў былі змешчаны ў часопісе “Московский еженедельник” (1909 г.) і ў зборніку “Формы нацыянальна-го движения в современных государствах” (СПб, 1910)... Публікацыю артыкула А. Луцкевіча ў гэтым зборніку можна ацаніць як факт міжнароднага прызнання маладой беларускай нацыі» [6].

На наш погляд, Антона Луцкевіча можна лічыць публіцыстам-аналітыкам. Ён, як ніхто іншы, умеў аналізаваць сітуацыю і нават у невялікіх артыкулах прыходзіць да важных і істотных высноў. Так, напрыклад, у матэрыяле “На мяжы двух гадоў”, апублікаваным 25 снежня 1914 г., аўтар ацэньвае падзеі бягучага года і канстатуе: “*Асабліва ўзрос і разьвіўся беларускі выдавецкі рух, – і гэты найлепшы знак, як узрастае нацыянальная самасьведомасьць нашага народа, як ён рвецца да роднае кніжкі, роднай газэты*”.

З года ў год узрастае патрэба чытаць беларускае друкаванае слова. Гэта ўжо не забава –

не дзеля пацехі або цікавасці – гэта патрэба душы і сэрца. Чытаюць усё шырэйшыя і шырэйшыя кругі. А хто прачытаў усё, што дагэтуль здабыла беларуская літаратура, той жадае болей – новага.

Поруч з гэтым расце і патрэба пісаць. Узрост нацыянальнай сьвядомасці паклікаў да працы вялікую грамаду людзей... Нікога ўжо не дзівіць, што кніжкі друкуюцца і па-беларуску: беларуская мова заваявала сабе пачэснае месца ў сьвядомасці не толькі інтэлігентаў, але і найменш асьвечаных людзей, яе прымаюць, як роўную другім.

...Беларуская мова пачынае ўбівацца памалу і туды, куды дагэтуль не пускалі.

...Цяжкі, сумны час перажывае наш народ і ўвесь край, але поруч з гэтым выяўляецца моц нашага народу, каторы не апускае ўжо рук ад першай бяды, выяўляецца і тое, што ўсе нацыі краю могуць, калі захочуць, працаваць у згодзе і еднасці – дзеля карысці супольнай бацькаўшчыны нашай, нашага краю. І на гэтым апіраецца наша надзея, што мінецца час ліхалецця і ясная зорка ўсім нам ярка засьвеціць” [1, с. 18 – 19].

У 1927 г. у Маскве выйшаў пяты том Вялікай Савецкай Энцыклапедыі, дзе А. Навіна (Антон Луцкевіч) быў названы адным з найбольш выбітных беларускіх публіцыстаў.

ПЕДАГОГ, ВЫКЛАДЧЫК, НАСТАЎНІК-МЕТАДЫСТ

Антон Луцкевіч стаў адным з заснавальнікаў Беларускіх настаўніцкіх курсаў у Вільні (1916), дзе выкладаў беларускую мову, а таксама беларускай настаўніцкай семінарыі ў Свіслачы. Яму належыць курс лекцый па фанетыцы і этымалогіі. У 1917 г. ён падрыхтаваў працу “Як правільна пісаць па-беларуску”, а праз год разам з Янкам Станкевічам выдаў “Беларускі правапіс (лацінка)”. У тым жа годзе выйшаў зборнік “Нашы песьняры”, які стаў падручнікам па гісторыі беларускай літаратуры. Вось як ацэньвае гэтую кнігу А. Сідарэвіч: “Зборнік гэты можна назваць і першаю беларускаю кніжкаю літаратурнае крытыкі, і першым падручнікам беларускае літаратуры. Яму можна прад’явіць прэтэнзіі (прыкладам, зашмат цытатаў), але зрабіўшы папраўкі на тое, што настаўнікі і дзеці не маюць хрэстаматыі, прэтэнзіі давядзецца зняць. Можна паказаць і на такі недахоп, як адсутнасць артыкулаў аб праяіках. Але ж кніжка прысьвечана песьняром, да таго ж у ёй гаворыцца аб прозе Я. Коласа й З. Бядулі” [7].

У 1919 г. па ініцыятыве А. Луцкевіча была арганізавана Віленская беларуская гімназія, а ў 1921 г. ён заснаваў у Вільні Беларускую школьную раду, якая пазней злілася з Таварыствам беларускай школы, што ўзнікла ў снежні 1921 г. па

ініцыятыве Б. Тарашкевіча ў Радашковічах. Гэтае таварыства змагалася за беларускую школу для беларусаў, за выкладанне беларускай мовы ў польскіх школах Заходняй Беларусі. Адзначым, што ў кастрычніку 1920 г. – лютым 1922 г. дзейнічалі беларускія гімназіі ў Вільні, Навагрудку, Нясвіжы, Радашковічах, Гарадку, Клецку, Будславе, Гародні; працавала амаль 400 пачатковых школ, кадры для якіх рыхтавалі настаўніцкія семінарыі ў Барунах (цяпер Ашмянскі раён) і Свіслачы.

Для беларускіх гімназій у 1921 г. А. Луцкевіч выдаў “Элементарную алгебру” А. Кісялёва, чым зрабіў свой унёсак у распрацоўку матэматычнай тэрміналогіі ў беларускай мове.

У 1929 г. у Вільні выйшла кніга “Адбітае жыццё: Лекцыі і стацыі беларускае адраджэнскае літаратуры” А. Луцкевіча. У нататках “Ад аўтара” ён тлумачыў яе неабходнасць: «Як вучыцелю беларускае літаратуры, мне неаднакратна даводзілася чуць нараканьні нашае школьнае моладзі дый наогул грамадзянства на тое, што ў нас няма крытычных прац аб нашай літаратуры, якія давалі б глыбейшае і шырэйшае высьвятленне паадзіноках мамэнтаў у ёй. Нараканьні гэтыя – зусім справядлівыя: паскольку ў Усходняй Беларусі выходзяць паважаныя часопісы, якія шмат месца ўдзяляюць літаратурнай крытыцы, настольку мы ў Заходняй Беларусі бедны і такімі часопісамі, крытычнымі працамі, якія – к слову сказаць – ніхто й ня піша, бо іх няма дзе змясціць. Вось жа, каб хоць у малой меры заспакоіць гэту патрэбу, якую сьвярджалі і чысьленыя слухачы публічных лекцыяў зь беларускай літаратуры, ладжаныя ці то Беларускім студэнцікам саюзам, ці Таварыствам беларускай школы ў Вільні ў [19]29 гадох, я сабраў жменю маіх стацей і прачытаных лекцыяў, зьмест якіх быў запісаны. І выпускаю гэту першую кніжку маіх прац з галіны літаратуры пад назвай “Адбітае жыццё”, бо ж літаратура наогул, назва адраджэнская – асабліва, і ёсьць адбітак жыцця» [1, с. 390].

ПЕРАКЛАДЧЫК І МЕМУАРЫСТ

У перакладзе А. Луцкевіча на беларускую мову былі выдадзены “Элементарная алгебра” А. Кісялёва (Вільня, 1921), “Сусветная гісторыя. Ч. 2. Сярэднявечная гісторыя” В. Остэрлэфа і Я. Шустэра (Вільня, 1921), “Асновы дзяржаўнасці Беларусі” М. Доўнара-Запольскага. Разам з Д. Дзекуцем-Малеем ён пераклаў Новы Заповіт і Псалмы (Хельсінкі, 1931; Лондан, 1948), фрагменты твораў А. Герцэна. У Цэнтральнай бібліятэцы Акадэміі навук Літвы захоўваецца рукапіс перакладу “Кнігі джунгляў” Р. Кіплінга, зроблены А. Луцкевічам.

Антон Іванавіч быў цікавым мемуарыстам. Пра гэта сведчаць яго ўспаміны – надрукаваныя і не. Сярод выдадзеных успамінаў варта адзначыць “25 марца 1918 году: 3 маіх успамінаў”, “Праф. Рудольф Абіхт: Жалобны ўспамін”, “Зыгмунт Нагродзкі і яго адносіны да беларусаў: Пасьмертны ўспамін”, “Ляля Мэнке: Пасьмертны ўспамін”.

У канцы 1920 – пачатку 1930-х гг. асабліваю раздражнёнасць партыйнага кіраўніцтва ў Маскве і Мінску выклікала публіцыстыка А. Луцкевіча. У газетах “Наперад”, “Беларускі зван”, “Родны край” ён крытыкаваў І. Сталіна і яго акружэнне за парушэнне ленінскіх прынцыпаў нацыянальнай і аграрнай палітыкі. Так, напрыклад, у артыкуле “Цень Азефа”, што з’явіўся 12 лютага 1930 г. у газеце “Наперад”, аўтар адмоўна характарызаваў “правадыра ўсіх народаў” і яго саратнікаў. У тэксце артыкула былі такія радкі: «...Но вот в руководящих сферах СССР – после смерти Ленина – начинают происходить какие-то странные вещи. Один за другим все старые сотрудники Ленина объявляются контрреволюционерами, изменниками Революции и трудовых масс”. И в результате во главе всей государственной жизни видим одного-единственного Сталина как бесспорного диктатора, “красного Муссолини”.

Диктатура вещь особо вредная, если во главе её – человек бездарный. Именно это нужно сказать о диктатуре Сталина, который своими последними шагами принуждает очень серьёзно задуматься о том, что собой представляет личность “красного Муссолини”: имеем мы здесь дело с человеком сумасшедшим или с провокатором?

...Куда ведёт Сталин трудовые массы в СССР? Он определённо и осознанно старается вызвать в СССР, который и так переживает тяжёлый экономический кризис, состояние бесперывной гражданской войны: войны отдельных национальностей с Москвой и московским национализмом, который бросился душить эти национальности. Как в царские времена. И войны сто-миллионной крестьянской массы с городским пролетариатом. О начатой борьбе с белорусами и украинцами наши читатели уже знают; о войне, объявленной крестьянству, помещаем сегодня специальную статью [сапраўды, у тым жа нумары газеты “Наперад” быў апублікаваны артыкул “Война с крестьянами в СССР”. – Э. І.]

...Не слишком ли много взрывного материала готовится таким образом Сталин для взрыва нового строя, который установился в СССР, тех достижений рабочих и крестьян, за которые заплачено морем пролитой крови? И не

встанет ли в глазах трудящихся масс СССР и старых революционных деятелей прежней... России тень самой омерзительной фигуры из жизни революционного подполья – фигуры современного Иуды – Азефа?»

Падобныя выказванні ўспрымаліся ў той час як антыкамуністычная і антысавецкая прапаганда. Людзі, якія ведалі характар Сталіна, папярэдзвалі Антона Іванавіча, што гэтай публікацыяй ён падпісаў сабе смяротны прыгавор, бо Сталін нікому не дараваў крытыкі ў свой адрас. Аднак А. Луцкевіч не хацеў верыць гэтым папярэджанням і не жадаў пакідаць Вільню. Праз дзевяць гадоў пасля выхаду яго крытычнага артыкула ў спісе, дадзеным супрацоўнікам НКУС БССР для арышту “нядобронадзейных асоб”, прозвішча Луцкевіча значылася першым.

19 чэрвеня 1939 г. у Вільню ўвайшлі часці Беларускага фронту Чырвонай арміі. Адрозна пачалася чыстка горада ад так званых антысавецкіх элементаў. Гісторык З. Шыбека пісаў пра самахвярнасць А. Луцкевіча ў тых падзеях: “Вельмі трагічна склаўся лёс самага аўтарытэтнага дзеяча беларускага руху ў Вільні. Калі ў горад уварваліся бальшавікі, Антон Луцкевіч працаваў дырэктарам Беларускага музея імя Івана Луцкевіча (памёр у 1919 г.) і выкладаў у Віленскай беларускай гімназіі. І вось гэты чалавек, якога савецкая прапаганда 30-х гадоў называла галоўным беларускім фашыстам, спрабаваў дамовіцца са сталіністамі. Пра іх справы Луцкевіч добра ведаў і ўсё ж спрабаваў. Ён свядома ахвяраваў сабой, спадзеючыся такім чынам уратаваць незалежніцкую інтэлігенцыю і тыя здабыткі беларускасці, што яшчэ захоўваліся ў Заходняй Беларусі. Луцкевіча арыштавалі ўначы з 26 на 27 верасня. Арышт быў абстаўлены вялікай сакрэтнасцю. Чэкісты не хацелі, каб гэтая акцыя падарвала пракамуністычныя ілюзіі беларусаў, карнікі разлічвалі выдаць арышт за ўдэкі Луцкевіча ў Літву – тым больш, што шлях на Коўна стаў для многіх беларусаў выратавальным. Але Луцкевіч быў чалавек надта вядомы і аўтарытэтны, каб яго знікненне не заўважылі. Ужо на другі дзень да Івана Клімава [кіраўніка органаў савецкай улады ў Вільні. – Э. І.] прыйшла беларуская дэлегацыя з пытаннем пра лёс свайго лідара. Кэ-дэбіст [хутчэй, ён быў звязаны з НКУС; КДБ у СССР быў створаны толькі ў 1954 г. – Э. І.] абяцаў адшукаць Луцкевіча, а сам адправіў вязня ў мінскі астрог, адкуль беларускі дзеяч ужо ніколі не вярнуўся” [8].

Па звестках А. Сідарэвіча, пасля прыходу Чырвонай арміі ў Вільню А. Навіна (Луцкевіч) выступіў на сходзе культурна-асветных работнікаў-беларусаў з заклікам да адраджэння беларускай школы, культуры, мастацтва. 30 верас-

ня 1939 г. ён быў арыштаваны па абвінавачанні ў контррэвалюцыйнай дзейнасці і па этапе адпраўлены ў Мінск. Рашэннем асобай нарады пры НКУС СССР Антону Луцкевічу прысудзілі 6 гадоў зняволення, у час якога ён і памёр.

Доўгі час існавалі дзве версіі пра дату смерці. Паводле адной версіі, гэта здарылася ў чэрвені 1941 г., калі эвакуіравалася на ўсход Вілейская турма, дзе знаходзіўся А. Луцкевіч, паводле другой – у 1946 г. у Сяміпалацінскай вобласці Казахстана.

Кропку над “і” паставіла ў 2002 г. М. Пярова, якая даказала, што Антон Іванавіч Луцкевіч памёр 23 сакавіка 1942 г. у горадзе Аткарску Саратаўскай вобласці [9]. Рэабілітавалі Антона Луцкевіча ў 1989 г.

Вядомы палітык Антон Іванавіч Луцкевіч быў таленавітым і арыгінальным гісторыкам, этнографам, палітолагам, культуролагам, літаратуразнаўцам, літаратурным крытыкам, публіцыстам, педагогам, выкладчыкам, настаўнікам-метадыстам, лектарам, перакладчыкам, мемуарыстам і ўвогуле смелым чалавекам, вялікім патрыётам.

Як слушна заўважаў А. Сідарэвіч, Антон Луцкевіч стаяў ля вытокаў беларускага сацыялістычнага і нацыянальна-вызваленчага руху ХХ ст., без якога не было б ні БССР, ні КП(б)Б, ні КПЗБ. Дзеяч рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, гісторык і публіцыст А. Бергман лічыла, што заслугі А. Луцкевіча перад беларускім адраджэнцкім рухам і беларускай культурай – выдатныя і бясспрэчныя. А. Сідарэвіч з свайго боку дадае: «В этом пункте я абсолютно согласен с Александром Бергман. Без “Нашай Доли” и “Нашай Нивы” не было бы расцвета белорусской культуры, не было бы белорусской школы и науки. И прав был Якуб Колас, назвавший А. Луцкевича душой белорусского возрождения».

У архіве Якуба Коласа захаваны чарнавік верша “Антону Луцкевічу”, які па зразумелых прычынах пры жыцці паэта не мог быць апублікаваны. Упершыню часткова гэты верш быў надрукаваны А. Сідарэвічам у часопісе “Нёман” (1990, № 7) пры публікацыі раздзела з яго кнігі “Антон Луцкевіч”. Прывядзём гэтыя радкі:

*Не радасна была твая дарога, браце!
Ня соладка жылося пад царом,
Калі жандар тут быў гаспадаром,
А бедны люд, адданы на распяцце,
Чужынцам жыў у ўласнай сваёй хаце
Згібаючы хрыбет над дзікім дзірваном.*

*Замірала лета, засыхалі краскі,
А ў лясках нашых воўк зубамі ляскаў.*

*Прала восень ніці, навівала кросны,
А па нашым полі гойсаў вецер злосны.
Драў салому ў стрэхах, к долу гнуў дубровы.
Вартаваў нас рупна арал двухгаловы.
Ты ж, араты дбалы, малады, руплівы,
Выйшаў сьмела ўзорваць гоні “Нашай Нивы”.
А ты, сейбіт добры, шчыры і сумленны,
Сеяў шчодра поле, гэты грунт каменны.*

*Зарунелі гоні засевам жычлівым,
Толькі ж ты, араты, ты ці быў шчаслівым?*

Беларускі вучоны-гісторык М. Біч адзначаў: “Таталітарны рэжым не толькі фізічна знішчыў А. Луцкевіча, але і зрабіў усё, каб знішчыць добрую памяць аб ім у народа, барацьбе за адраджэнне і вызваленне якога ён прысвяціў усё сваё жыццё. За апошнія 10 гадоў хлусня выкрыта, праўда ў асноўным адноўлена” [гэта пісалася ў 1999 г. – Э. І.]

Уладзімір Казбярук выказаў сваю думку вельмі каратка: “Адаючы ўсяго сябе роднай Беларусі, ён не дачакаўся ўдзячнасці і ад сучаснікаў, і ад некалькіх пакаленняў нашчадкаў. І сёння наш свяшчэнны абавязак паказаць нарэшце сапраўднае аблічча такога незвычайнага чалавека, якім быў Антон Луцкевіч”. А У. Конан у 1999 г. пісаў: “Калі ўваскрэсне Беларусь (а яна пачала пакутліва ўваскрэсаць), тады яе вялікія пакутнікі вернуцца на Бацькаўшчыну ў сваіх духоўных абліччах. І тады выдадуць усе творы Антона Луцкевіча, імем яго назавуць вуліцы, школы, музеі”.

Жыццё і дзейнасць Антона Луцкевіча вартыя таго, каб памяць пра яго назаўсёды заставалася ў сэрцы беларускага народа.

Спіс літаратуры

1. **Луцкевіч, А.** Выбраныя творы : праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч. – Мінск : Кнігазбор, 2006.
2. **Янка Купала** : энцыкл. даведнік / БелСЭ; рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1986. – С. 359 – 360.
3. **Ліс, А.** Мастацкая літаратура Заходняй Беларусі / А. Ліс // Gloria victis! – Мінск : Логвінаў – Кнігарня “Наша Ніва”, 2010. – С. 257 – 258.
4. **Сідарэвіч, А.** Ідэалёгія крытыка Антона Луцкевіча / А. Сідарэвіч // Выбраныя творы : праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – С. 10.
5. **Конан, У.** Філасофія і эстэтыка нацыянальнага Адраджэння / У. Конан // Крыніца. – 1999. – № 4-5. – С. 31 – 32.
6. **Біч, М.** Ідэолаг і практык нацыянальнага Адраджэння / М. Біч // Крыніца. – 1999. – № 4-5. – С. 46.
7. **Сідарэвіч, А.** Луцкевічы і Луцэвіч / А. Сідарэвіч. – Мінск : Фонд імя братоў Луцкевічаў, 2003. – С. 29.
8. **Шыбека, З.** Нарыс гісторыі Беларусі (1795 – 2002) / З. Шыбека. – Мінск, 2003. – С. 307 – 308.
9. **Пярова, М.** Ці будзе Аткарск яшчэ адным святым месцам для беларусаў? / М. Пярова // Літаратура і мастацтва. – 2002. – 8 лют.

Эмануіл ІОФЕ,
прафесар БДПУ імя Максіма Танка,
доктар гістарычных навук.

ТРАКТОЎКА ВОБРАЗАЎ ДЗЯРЖАЎНЫХ ДЗЕЯЧАЎ ЧАСОЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА І РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У БЕЛАРУСКІМ ЖЫВАПІСЕ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХХ – ХХІ ст.

Заканчэнне. Пачатак у № 10.

Даючы ацэнку развіццю вобразаў дзяржаўных дзеячаў у беларускім жывапісе, неабходна зазначыць галоўныя мастацка-стылістычныя прыкметы іх стварэння. На працягу некалькіх дзесяцігоддзяў мастакі выпрацавалі пэўную схему, набор характэрных прыёмаў, што назіраюцца ў многіх творах. У межах кампазіцыйнай пабудовы існуюць групавыя (двух-, трох-, шматфігурныя) партрэты [“Першы і апошні каралі ВКЛ кароль Міндоўт і кароль Панятоўскі” (2003), “Славу-тасці Беларусі (Вялікія князі Беларускія)” (1993) У. Стальмашонка; “Антоні Тызенгаўз і Жан-Эмануэль Жылібер” (1997) У. Качана]. У дачыненні да прыняццю супастаўлення фігур, групавым партрэтам з выявамі дзяржаўных дзеячаў уласцівая роўнасць кожнай асобы (каардынацыя) [2, с. 19]. Часам выкарыстоўваліся і магчымасці трыпціха, але гэтая форма больш выявілася ў сюжэтнай кампазіцыі [“Захавальніцы Беларусі” (2006) А. Ксяндзова; “Ладдзя часу” (2006), трыпціх “Спадчына” (1990) У. Тоўсціка]. Пры паказе групы дзеячаў трыпціх сустракаецца даволі рэдка, бо мастакі імкнуліся перадаць кожны вобраз асобна. Ідэя духоўнай пераемнасці пакаленняў, гістарычнай сувязі герояў, іх аднасці вырашалася серыямі партрэтаў ці цыкламі твораў, звязаных агульнай стылістыкай, блізкай кампазіцыяй і памерам. Серыі рабіліся з разлікам на сувязь твораў у выставачнай прасторы [серыя “Некаранаваныя каралі Літвы і Беларусі” (35 партрэтаў) У. Стальмашонка; серыя “Рэмінісцэнцыя” Ю. Каралевіча; цыкл партрэтаў палітычных дзеячаў мастака У. Качана і Э. Рымаровіча]. Сабраныя такім чынам разам вобразы ствараюць своеасаблівы пантэон гістарычных дзеячаў.

Пры звароце да асоб дзяржаўных дзеячаў мастакі часам сутыкаліся з праблемай удалага адлюстравання прасторавага і прадметна-сімвалічнага рэчавага асяроддзя, што з’яўляецца важным сэнсавым дадаткам да гістарычнага вобраза. Гэтым тлумачыцца зварот некаторых аўтараў да выяўленчых магчымасцей тэматычнай карціны. Дзякуючы адпаведнай форме вобраз раскрываўся больш глыбока.

Так, напрыклад, у карціне “Леў Сапега ў Гальшанах” (2002) Г. Вашчанка падае вобраз у межах тэматычнай карціны. У адрозненне ад партрэтаў, дзе звычайна персанаж займае большую частку

палатна, конная выява галоўнага героя паказана сярод натоўпу. Постаць хоць і вылучаецца памерамі і колеравым акцэнтам, але кампазіцыйна не адарваная ад іншых. Аўтар свядома ўводзіць у твор выявы архітэктурных помнікаў: касцёл Святога Іаана Хрысціцеля, вежу Гальшанскага замка. Пры ўдалым узаемадзеянні з іншымі элементамі кампазіцыі архітэктурна заўсёды надае эмацыйна-псіхалагічную, сімвалічную афарбоўку аўтарскаму выказванню, дапамагае шырэй раскрыць сюжэт і вобраз, ахарактарызаваць яго, падкрэсліць ідэю твора. Відавочна, што мастака цікавяць грамадзянскія погляды і ўнутраная сутнасць асобы Льва Сапегі. Вядома, што славы дзеяч быў прыхільнікам уніяцтва, якое было блізкім простаму народу і спрыяла кансалідацыі Вялікага Княства Літоўскага. Ідэйная фабула карціны, безумоўна, з гэтым звязана. Сапега разам з простымі гараджанамі мірна рухаюцца да храма. Вобраз здаецца адухоўленым і мудрым, спакойным і разважлівым. Пластычная мадэліроўка спрыяе адчуванню, што герой цалкам засяроджаны на ўласных думках. Выцягнутыя прапорцыі фігур ствараюць адчуванне ўзнёсласці, нематэрыяльнасці. Над Сапегам

Гаўрыіл Вашчанка. Канстанцін Астрожскі.
1998 г. Палатно, алей.

Гайурыіл Вашчанка. Каралева Бона. 1997 г. Палатно, алей.

трохкутнікам сыходзіцца неба, промні святла падаюць на храм і быццам указваюць на шлях да яго. Працэсія таксама здаецца вельмі сімвалічнай: людзі моўчкі ідуць паставіць свечкі і памаліцца за ахвяр рэлігійных сутычак і іншых нягод. Філасофскі сэнс палатна дапамагае раскрыць залаціста-шэры, трапяткі каларыт, які надае твору пачуццё гармоніі і спакою.

Варта адзначыць, што ў шэрагу жывапісных прац, прысвечаных грамадскім дзеям часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай, вельмі выразна выявіўся дэкаратыўны падыход. Кола твораў, якія маюць такую трактоўку, дастаткова шырокае: “Славутасці Беларусі (Вялікія князі Беларускага)”, серыя “Некаранаваныя каралі Літвы і Беларусі” У. Стальмашонка; “Каралева Бона Сфорца” (1997), “Стэфан Баторый” (1997), “Давыд Гарадзенскі” (1998) У. Качана і інш. Пры гэтым у аснове мастацкіх, кампазіцыйных і сюжэтных пошукаў аўтараў ляжаць знакамітыя гістарычныя выявы, выяўленчыя і літаратурныя крыніцы. Напрыклад, ва ўжо згаданым партрэце “Мікалай Радзівіл Сіротка” У. Тоўсціка выкарыстана гравюра Л. Кіліяна (1638); у творы “Вялікі князь ВКЛ Гедымін у Лідскім замку” (2004) Л. Шчамялёва – гравюра з “Хронікі Еўрапейскай Сарматы” (1581) Аляксандра Гваньіні. Распрацоўваліся таксама выявы вядомых сармацкіх партрэтаў: “Гармонія стагоддзяў” (1983) Г. Скрыпнічэнкі; трыпціх “Спадчына”, цэнтральная частка “Радзівілаўскіх прывідаў” У. Тоўсціка. У іх пазнаюцца герайні з партрэта Катажыны і Марыі Радзівіл (1646) мастака І. Шрэтэра. Цытаваныя вобразы са старажытных твораў былі ўключанымі: вобраз капіраваўся, напрамую пераносіўся і набываў далейшае развіццё дзякуючы арыгінальнаму кампазіцыйнаму аўтарскаму вырашэнню.

Не вельмі часта ў творах даследаванай тэматыкі сустракаюцца конныя выявы. Сярод герояў такіх палотнаў самай распаўсюджанай асобай быў Давыд Гарадзенскі: “Давыд Гарадзенскі” У. Качана, “Дружына князя Давыда Гарадзенскага” (2003) Г. Паплаўскага, дыпломны праект “Давыд Гарадзенскі” (2008) А. Трубіцкага, выкананы ў Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў. Да падобных твораў адносяцца таксама “Вялікі князь ВКЛ Гедымін у Лідскім замку” (2004), “Марцыян Аляксандр Агінскі” (2001) Л. Шчамялёва і інш. Постаць пры гэтым быццам “зліваецца” з канём у адно цэлае, што ўзмацняе ўражанне, выразнасць, надае выяве манументальнасць, дынамізм, герайчнасць.

Беларускія жывапісцы не пакідалі без увагі міфы і легенды, звязаныя з жыццём і дзейнасцю некаторых беларускіх магнатаў. Так, распаўсюджаным з’яўляецца сюжэт паводле легенды пра трагічнае каханне Барбары Радзівіл і караля Рэчы Паспалітай Жыгімонта Аўгуста. Твораў на гэтую тэму ўласцівы рамантычныя рысы: “Легенда Нясвіжа” (2001) Г. Вашчанкі, “Прывіды Нясвіжа” (2005) Л. Гурбо і інш. Іх вобразы таямнічыя, загадкавыя, недаказаныя. Набыла распаўсюджанне і легенда пра эпізод з біяграфіі Караля Станіслава Радзівіла па мянушцы “Пане Каханку”, які, жадаючы ўразіць гасцей, ажыццявіў летнім днём парадны выезд на санях па пасыпанай соллю дарозе [“Святочны выезд Радзівіла” (2001 – 2005) М. Апіёка].

Сярод твораў жывапісу, прысвечаных дзяржаўным дзеям, ёсць і жаночыя персанажы. У адрозненне ад строгіх мужчынскіх, жаночым вобразам больш уласцівыя рамантычныя рысы. Герайні выглядаюць узнёслымі, самотнымі, закаханымі, усхваляванымі. Большасць твораў прысвечана каралеве Боне Сфорцы: “Каралева Бона Сфорца” У. Качана, “Каралева Бона” (1997) Г. Вашчанкі, а таксама Барбары Радзівіл: “Барбара Радзівіл” (2007) Л. Гурбо, “Барбара” (1987), “Барбара Радзівіл” (2005) Г. Скрыпнічэнкі і інш.

Падобна да жывапісных твораў, прысвечаных вобразам асветнікаў, палотны з выявамі палітычных дзеячаў умоўна можна падзяліць на *метафарычныя і рэпрэзентатыўныя*. Нагадаем, што да першых адносяцца працы, чые вобразы маюць яскравыя метафарычныя, алегарычныя і філасофскія пераасэнсаванні, параўнанні, складаныя псіхалагічныя характарыстыкі, а таксама арыгінальныя кампазіцыйныя, пластычна-стылістычныя аўтарскія рашэнні – усе тыя кампаненты, што спрыяюць найбольш поўнаму раскрыццю тэмы і вызначаюць мастацкую вартасць твора [“Каралева Бона”, “Легенда Нясвіжа”, “Леў Сапега ў Гальшанах” Г. Вашчанкі; “Урок Грунвальда” (1990) Ф. Янушкевіча; “Лад-

дзя часу” У. Тоўсціка; “Вялікі князь ВКЛ Гедымін у Лідскім замку” Л. Шчамялёва і інш.]. Група так званых *рэпрэзентатыўных* твораў – самая распаўсюджаная. Іх вызначае вобразная шаблоннасць, пэўная аднастайнасць, выкліканая грамадскай запатрабаванасцю і павярхоўным аўтарскім падыходам у разуменні і раскрыцці тэмы; створаным вобразам уласцівы рысы гераізацыі, манументалізацыі, ілюстратыўнай апісальнасці, яны маюць канкрэтны публіцыстычна-выхаваўчы пасыл [“Вітаўт пераможца” (2000) І. Лыскаўца; “Вітаўт Вялікі. Выправа на Грунвальд” (2005) А. Цыркунова і інш.]. Разам з тым адзначым, што рэпрэзентатыўнасць падобных твораў часта тлумачыцца іх першапачатковым прызначэннем для адпаведнага месца. Напрыклад, “Дружына князя Давыда Гарадзенскага” Г. Паплаўскага стваралася для Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі, партрэты “Сігізмунд III” і “Уладзіслаў III” Э. Рымаровіча – для калегіума езуітаў (Орша). Карціны пісаліся таксама для краязнаўчых музеяў, бібліятэк, іншых грамадскіх устаноў. Гэтая акалічнасць вымушала мастакоў свядома выкарыстоўваць адмысловыя прыёмы для вырашэння тэмы. Так, ілюстратыўнасць палотнаў службыць выдатным дадаткам да аповеду экскурсавода.

У адносінах да групы твораў рэпрэзентатыўнага характару неабходна акрэсліць яшчэ адзін важны момант. Пасля рэстаўрацыі і аднаўлення ў 2010-я гг. помнікаў гісторыка-культурнай спадчыны, у першую чаргу Мірскага замка і Нясвіжскага палаца, узнікла патрэба ў іх аздабленні творами жывапісу. Попыт выклікаў з’яўленне вялікай колькасці копій, што паўтараюць узоры парадна-прадстаўнічых партрэтаў ранейшых часоў. Зразумела, што мастацкія якасці пастаўленых на тыраж прац адыходзяць на другі план. У дачыненні да гэтай сітуацыі вядомы мастацтвазнаўца Б. Крэпак пісаў: «Партрэты Радзівілаў, якія былі выкананы мастакамі на заказ для Нясвіжскага замка па строгіх сярэдневяковых канонах... гэта работы добрага рамесна-“камбінатаўскага” ўзроўню, і на высокую творчасць не прэтэндуюць» [1, с. 36]. Аднак заўважым, што сярод прац так званага рэпрэзентатыўнага характару, зробленых, напрыклад, для пакояў Нясвіжскай ратушы, ёсць творы высокага прафесійнага ўзроўню: “Партрэт Радзівіла Рыбанькі” А. Ксяндзова, “Мікалай Радзівіл Сіротка” У. Тоўсціка, дзе відавочна выявілася ўласна-аўтарская трактоўка. Мастакі здолелі сумясціць уласціваю ім стылявую творчую манеру з прагматычным характарам прызначэння гэтых партрэтаў, чым несумненна зрабілі вялікі крок наперад у вырашэнні тэмы. Высокімі мастацкімі якасцямі характарызуецца творы з выява-

**Юрый Каралевіч.
Князь Альгерд.**
2007 – 2010 гг.
Палатно, алей.

мі гістарычных асоб, напісаныя па замове Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі А. Ксяндзовым, Г. Вашчанкам, Г. Паплаўскім. Такім чынам, удае і прафесійнае выкананне залежыць, у першую чаргу, ад творчых здольнасцей мастака.

Між іншым, не паляпшае творы і занадта вялікая схільнасць некаторых аўтараў да амаль дакументальнага выяўлення: залішняга захоплення літаральна кожнай драбнюткай дэталю амуніцыі ці шыкоўнай вопраткі, што адцягвае ўвагу ад самога вобраза, засланне партрэтна-псіхалагічныя характарыстыкі. З-за гэтага выява набліжаецца да рэканструкцыі [“Альгерд”, “Міндоўг”, “Ягайла” з серыі “Рэмінісцэнцыя” Ю. Каралевіча; “Антоні Тызенгаўз і Жан-Эмануэль Жылібер” У. Качана і інш.].

Такім чынам, можна сцвярджаць, што вобразы дзяржаўных дзеячаў маюць у беларускім жывапісе пэўныя асаблівасці трактоўкі. У імкненні як найлепш прадставіць гістарычную асобу мастакі выкарыстоўваюць вялікае кола магчымасцей двух жанраў: партрэта і тэматычнай карціны. Аднак безумоўная перавага належыць усё ж партрэту, чья форма здольная найбольш хутка ўздзейнічаць на свядомасць глядача. Асабліва гэта датычыцца распаўсюджанай практыкі выкарыстання прыёмаў сармацкага партрэта ў сучасных творах жывапісу. Наяўнасць старажытных прыкладаў у большасці выпадкаў вызначала адпаведны шлях вырашэння тэмы, які ўяўляўся мастакам універсальным і зручным для выкарыстання. З іншага боку, прычына актыўнага звароту да яе хаваецца ў попыце на названы тып увасаблення, а таксама ў інфарматыўным і вы-

хаваўчым пасыле самога характару тэмы, сацыяльна-гістарычная праблематыка якой павінна быць зразумелай кожнаму. Апісаная з'ява прывяла да супярэчнасці: з аднаго боку, спадчынная традыцыя вырашэння тэмы забяспечвае добрую глебу для сучаснага мастацкага пошуку, з іншага, атрымліваецца, што ўжо загадзя рэгламентуецца выяўленчы лад будучага твора. Гэта і вымушае мастакоў заставацца ў пэўным "палоне" такой практыкі. Задаволеныя напрацоўкамі папярэдняга, аўтары большасці палотнаў так і не змаглі зрабіць наступны рашучы крок у вырашэнні названай тэмы. Распрацаванае прадметнае асяроддзе, дадатковыя сродкі выразнасці часам раскрывалі вобраз шырэй за магчымасці пластыкі і каларыту. Даволі дзіўна, але мастакі амаль не звярталіся да батальнага жанру. Аднак важна згадаць, што менавіта форма тэматычнай карціны здолела значна ўзбагаціць вобразную характарыстыку твора. Галоўная роля тут належыць складанай сюжэтнай фабуле, што раскрывае ўзаемаадносіны паміж героямі. Мастакі больш вольна карысталіся кампазіцыйнымі, пластыч-

нымі і колеравымі пошукамі. Дзякуючы гэтаму вобразы вырашаліся па-іншаму, мелі меней агульнага са строгімі старажытнымі канонамі. У сувязі з вызначанымі асаблівасцямі трактоўкі можна канстатаваць, што ўсе творы, прысвечаныя дзяржаўным дзеям Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, аб'ядноўвае шчырае жаданне мастакоў звярнуць увагу на значнасць гістарычнай асобы. У гэтым заключаецца вялікае сацыяльнае значэнне тэмы, што, безумоўна, забяспечыць далейшыя мастацкія пошукі.

Спіс літаратуры

1. **Крэпак, Б.** Ці ж збудуем храм? : Кропкі над "і". Рэспубліканская выстаўка "Восень-2005" / Б. Крэпак // Мастацтва. – 2005. – № 12. – С. 36 – 40.

2. **Медвецкий, А. В.** Белорусская портретная живопись второй половины XX – начала XXI веков : дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.04 / А. В. Медвецкий; НАН Беларуси, Институт искусствовед., этнографии и фольклора им. К. Крапивы. – Минск, 2012. – 119 с.

Глеб ГЕРАСИМАЎ,

аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 08.04.2014 г.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2015 год

СТУДЗЕНЬ

1 студзеня – 105 гадоў з дня нараджэння Якава Герцовіча (1910 – 1976), крытыка, нарысіста, сатырыка

90 гадоў з дня нараджэння Венядзікта Арлова (1925 – 2001), рэжысёра, апэратара дакументальнага кіно

90 гадоў з дня нараджэння Георгія Клачко (1925 – 1977), скрыпача, педагога, заслужанага артыста Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Станіслава Марцэлева (1925 – 2003), гісторыка культуры

85 гадоў з дня нараджэння Лявона Шырына (1930 – 1994), паэта, крытыка

80 гадоў з дня нараджэння Эльмарта (Сяргея) Петэрсона, мастацтвазнаўцы, педагога

75 гадоў таму заснаваны Баранавіцкі абласны драматычны тэатр. Існаваў да чэрвеня 1941 г. і ў 1944 – 1948 г.

75 гадоў з дня нараджэння Валянціны Смыкоўскай (1940 – 2008), літаратуразнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Вольгі Іпатавай, паэткі, празаіка, сцэнарыста, публіцыста

70 гадоў з дня нараджэння Леаніда Хоміча, мастака

25 гадоў таму заснаваны Слоніўскі беларускі драматычны тэатр

2 студзеня – 70 гадоў з дня нараджэння Баляслава Скрамблевіча, мастака

3 студзеня – 110 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Хадзькі (1905 – 1940), паэта, перакладчыка

4 студзеня – 70 гадоў з дня нараджэння Фёдара Шастака, мастака

5 студзеня – 110 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Стральцова (1905 – 2001), рэжысёра дакументальнага кіно

75 гадоў з дня нараджэння Альфрэда Матрунёнкі, літаратуразнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Салко, артыста балета, балетмайстра, заслужанага дзеяча культуры Польшчы, заслужанага артыста Беларусі

шчы, заслужанага артыста Беларусі

6 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Сямёна Дрэчына (1915 – 1993), артыста балета, балетмайстра, народнага артыста Беларусі

7 студзеня – 90 гадоў з дня нараджэння Васіля Карпечанкі (1925 – 2005), паэта

9 студзеня – 110 гадоў з дня нараджэння Таццяны Каліноўскай (па мужу Баначыч; 1905 – 1997), спявачкі

100 гадоў з дня нараджэння Валянціна Зуба (1915 – 1980), драматурга, празаіка, фельетаніста

100 гадоў з дня нараджэння Васіля Шыкіна (1915 – 1999), мастака

75 гадоў з дня нараджэння Алега Аляхновіча, фалькларыста, музыканта, сцэнарыста, педагога

10 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Гершовіча (1935 – 2010), скрыпача, заслужанага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Яраслава Клімуцця, крытыка, літаратуразнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Станіслава Гайдуга, рэжысёра дакументальнага кіно

11 студзеня – 90 гадоў таму выйшла ў свет "Беларуская доля", грамадска-палітычная газета прагрэсіўнага кірунку ў Заходняй Беларусі. Выдавалася ў Вільні да 22 мая 1925 г.

85 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Пінчука (1930 – 2008), празаіка, драматурга, журналіста

12 студзеня – 90 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Лявонава, рускага і беларускага акцёра, заслужанага артыста Расіі

90 гадоў з дня нараджэння Лазара Прагіна (1925 – 1993), графіка

80 гадоў з дня нараджэння Раісы Красоўскай, артысткі балета, заслужанай артысткі Беларусі

Заканчэнне на с. 89.

ІНТЭР'ЕРЫ ЗАМКА РАДЗІВІЛАЎ У НЯСВІЖЫ XVI – ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XX ст. У ГІСТАРЫЧНЫХ КРЫНІЦАХ, НАВУКОВЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ І ЛІТАРАТУРЫ

Заканчэнне. Пачатак у № 10.

Важнымі крыніцамі ў даследаванні інтэр'ераў з'яўляюцца іканаграфічныя матэрыялы. Уяўленне пра аздабленне экстэр'еру і інтэр'ераў Нясвіжскага замка перыяду пачатковага будаўніцтва даюць гравюра “Нясвіж” Т. Макоўскага (1601 ці 1604 гг.), графічныя лісты “Кніга, што змяшчае ў сабе планы, фасады, дэталёвыя чарцяжы розных будынкаў канца XVI ст.”, выяўленыя Г. Галенчанкам, часткова апублікаваныя і прааналізаваныя ў яго публікацыях і працах Т. Габрусь [23]. Інтэр'еры канца XIX – першай трэці XX ст. зафіксаваны на фотаздымках, якія знаходзяцца ў прыватнай калекцыі сям'і Радзівілаў, фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, Беларускага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў у Дзяржынску, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, а таксама ў архіўных, бібліятэчных і музейных фондах асобных устаноў Літвы і Польшчы, зборах прыватных калекцыянераў. Некаторыя прадметы замкавага інтэр'еру і іканаграфічныя матэрыялы захаваліся толькі ў выглядзе рэпрадукцый у друкаваных выданнях. Так, гравюра “Нясвіж” вядома нам па публікацыі Я. Якубоўскага (J. Jakubowski) [24], карціны “Караняцы Барбары Радзівіл” і “Заліхвацкая язда слаўнага князя Панае Каханку на санках, запрэжаных мядзведзямі” – Б. Таўрагінскага [2, s. 17, 109].

Вывучэнне радзівілаўскай праблематыкі актывізавалася ў 80 – 90-я гг. XX ст. Пры гэтым пытанні замкавых інтэр'ераў доўгі час заставаліся найменш асветленымі. У большасці надрукаваных прац змешчана толькі агульная інфармацыя пра багацце Радзівілаў, пышнасць іх родавай рэзідэнцыі, унікальнасць разнастайных мастацкіх калекцый, архіва, бібліятэкі і г. д. Адным з першых даследаванняў, дзе ўвага акцэнтавана на інтэр'ернае афармленне Нясвіжскага замка, стала праца Р. Афтаназі (R. Aftanazy) [25]. Разам з апісаннем гісторыі замкавага комплексу, біяграфічнымі звесткамі пра яго ўладальнікаў і ардынатаў аўтар змяшчае інфармацыю пра інтэр'еры асобных залаў і пакояў, якая грунтуецца на дадзеных інвентару 1658 г., матэрыялах публікацый папярэдніх даследчыкаў: С. Трухіма, К. Барташэвіча, У. Сыракомлі, Б. Таўрагінскага. Даследаванне ўключае ўспаміны пра інтэр'еры замка міжваеннага перыяду дачкі шаснаццацігага нясвіжскага ардыната Альбрэхта Радзівіла (1885 – 1935) Эльжбеты Радзівіл Тамашэўскай (нар. у 1917 г.). Аналіз этапаў будаўніц-

тва і рэстаўрацыі радзівілаўскай рэзідэнцыі ў Нясвіжы, напаўнення замкавых інтэр'ераў у XVI – XVII стст. творамі жывапісу, скульптуры, мэбляй, прадметамі дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва праведзены Т. Бернатовічам [3; 26]. У яго даследаваннях вялікая ўвага аддадзена таксама персаніфікацыі ўдзельнікаў будаўніцтва і рэканструкцый комплексу – архітэктарам, будаўнікам, мастакам, рамеснікам. Цікавыя факты, што датычацца інтэр'ераў радзівілаўскай рэзідэнцыі ў XVI – XVII стст., выяўлены Н. Скеп'ян [27]. А. Фелікс дала ацэнку інтэр'ераў Нясвіжскага замка на пераломе XIX – XX стст. праз аналіз стылістыкі мэблі [28]. У даследаванні выкарыстана фотафіксацыя замкавых інтэр'ераў канца XIX – пачатку XX ст., што захоўваецца ў Нацыянальным лічбавым архіве Польшчы, Інстытуце мастацтва Польскай акадэміі навук, а таксама Нацыянальным музеі ў Варшаве. Пытанні замкавых інтэр'ераў закраналіся ў артыкуле Т. Габрусь [29] і манаграфіі А. Кулагіна [30]. Стылістыцы інтэр'ераў сакральных памяшканняў Нясвіжскага замка прысвечана публікацыя аўтара гэтага артыкула [31]. Фундаментальныя гісторыка-архіўныя і бібліяграфічныя даследаванні Нясвіжскага замка праведзены ў рамках рэстаўрацыйна-аднаўленчых работ 2001 – 2012 гг. Асноўныя навуковыя распрацоўкі былі падрыхтаваны Т. Бернатовічам, У. Пярвышыным, С. Друшчыцам. Матэрыялы ўтрымліваюць інфармацыю па гісторыі будаўніцтва і рэканструкцый аб'екта, будаўніча-архітэктурным аздабленні інтэр'ераў. Яны не апублікаваныя, асобнікі дакументацыі захоўваюцца ў архівах ААТ “Белрэстаўрацыя” і ДУ «Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік “Нясвіж”».

Даследаванне замкавых інтэр'ераў узаемазвязана з вывучэннем карціннай галерэі, бо жывапіс на працягу стагоддзяў быў цэнтральным звяном інтэр'ернага напаўнення і, на шчасце, часткова захаваўся ў музейных зборах беларускіх, польскіх і літоўскіх музеяў. Значны ўнёсак у вывучэнне калекцыі жывапісу па архіўных дакументах XVI – XX ст., атрыбуцыі твораў, што ўваходзяць у яе склад, зроблены Н. Высоцкай [12; 32]. Гэтыя даследаванні леглі ў аснову прапанаванага ёю “Праекта ўкаранення твораў выяўленчага мастацтва ў інтэр'еры палацавага ансамбля Радзівілаў XVI – XIX стст. у Нясвіжы”. Атрыбуцыі асобных твораў са складу

калекцыі, іканаграфічным крыніцам партрэтнай галерэі, а таксама мастакам радзівілаўскага двара прысвечаны працы В. Бажэнавай (Гаршкавоз) [33], І. Зварыкі [34], Т. Карповіч [35], Н. Скеп'ян [36], Н. Усавай [37], А. Хадыкі [38], А. Ярашэвіча [39], Я. Храсціцкага (J. Chrościcki) [40], Е. Камянецкай (E. Kamieniecka) [41], В. Каркуцінскай (W. Karkucińska) [42], М. Охна (M. Ochnio) [43].

Тэму інтэр'ераў нясвіжскай рэзідэнцыі неабходна разглядаць сумесна з даследаваннем радзівілаўскай скарбніцы, паколькі на працягу стагоддзяў яна не толькі была сховішчам каштоўнасцей, што давала ўяўленне пра багацце, густы ўладальнікаў, прадметны свет замка, але і выконвала функцыю рэпрэзентатыўнай музейнай прасторы, даступнай для наведвання шматлікім гасцям Радзівілаў. У сувязі з гэтым значнасць набывае даследаванне гісторыі рабавання замка і яго калекцый, тым больш, што выяўленне рэчаў, якія некалі ўпрыгожвалі замкавыя інтэр'еры, дае магчымасць віртуальнага аднаўлення залаў і пакояў розных гістарычных перыядаў. Асвятленню гэтых пытанняў прысвечаны публікацыі М. Бакуменкі [44], Н. Высоцкай [45], А. Гужалоўскага [46], А. Карпенкі [47], Я. Кламіна [48], А. Мальдзіса [49], А. Ненадаўца [50], У. Пярвышына, Т. Пярвышынай [51], С. Рыбчонка [52], М. Яніцкай [53] і інш.

Такім чынам, неабходна адзначыць наяўнасць даволі вялікага аб'ёму пісьмовых і іканаграфічных крыніц, якія змяшчаюць звесткі пра інтэр'еры замка Радзівілаў у Нясвіжы. Разам з тым тэма распрацавана фрагментарна, пытанні стылістыкі інтэр'ераў практычна не асвятляліся. Праблематыка інтэр'ераў галоўнай радзівілаўскай рэзідэнцыі актуалізуецца ў сувязі з заканчэннем рэстаўрацыйна-аднаўленчых работ і стварэннем інтэр'ерных экспазіцый у будынках замкавага комплексу. Даследаванні ў гэтым напрамку дазваляць рэканструяваць замкавыя інтэр'еры розных гістарычных перыядаў. Выяўленне матэрыялу, звязанага з прадметным напаўненнем замка, мае вялікае значэнне ў пошуку страчанай спадчыны, для ідэнтыфікацыі замкавых каштоўнасцей, стварэння віртуальнай калекцыі Нясвіжскага замка, камплектавання музейных калекцый аналагічнымі рарытэтамі і, што асабліва важна, вяртання артэфактаў у Нясвіж.

Спіс літаратуры

23. **Габрусь, Т. В.** Архитектурное проектирование в Беларуси. У истоков / Т. В. Габрусь // Строительство и архитектура в Белоруссии. – 1990. – № 4. – С. 36 – 38; **Габрусь, Т. В.** Правераная алгебра гармонія. Пачатак архітэктуры новага часу на Беларусі / Т. В. Габрусь, Г. Я. Галенчанка // Мастацтва Беларусі. – 1990. – № 5. – С. 70 – 75; **Габрусь, Т.** Скарбы старажытнага альбома / Т. Габрусь, Г. Галенчанка // Навіны Беларускай Акадэміі. – 1990. – №№ 27 – 28; **Габрусь, Т. В.** Новыя звесткі аб грамадзянскіх пабудовах Нясвіжа канца XVI ст. / Т. В. Габрусь // Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі Адраджэння : зб. артыкулаў / АН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Навука

і тэхніка, 1994. – С. 169 – 179; **Габрусь, Т. В.** Появление проектного чертежа в зодчестве Белоруссии XVI в. / Т. В. Габрусь // Архитектурное наследие. – 1996. – № 41. – С. 230 – 238; **Габрусь, Т. В.** Архітэктурныя чарцяжы XVII ст. з Нясвіжа / Т. В. Габрусь // Славянскія культуры : гістарычны вопыт і сучасныя праблемы / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН Беларусі. – Мінск, 1996. – С. 75 – 81; **Галенчанка, Г. Я.** Альбом Бернардоні : новая крыніца па гісторыі архітэктуры і будаўніцтва ў Нясвіжы (канец XVI – пачатак XVII ст.) / Г. Я. Галенчанка // Ад Полацка і Нясвіжа – да Падуі і Венецыі : матэрыялы ўрачыстага адкрыцця мемарыяльнай дошкі Ф. Скарыну ў Падуанскім універсітэце і першай беларуска-італьянскай навук. канф., Венецыя, кастр. 1992 г. / Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны; рэдкал. : А. В. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1994. – С. 79 – 86.

24. **Jakubowski, J.** Tomasz Makowski, sztycharz i kartograf nieświeski / J. Jakubowski. – Warszawa, 1923.

25. **Aftanazy, R.** Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej : w 11 t. / R. Aftanazy. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Osolińskich, 1991 – 1997. – Т. 2. – 602 s.

26. **Bernatowicz, T.** Miles Christianus et peregrinus. Fundacja Mikołaja Radziwiłła “Sierotki” w ordynacji nieświeskiej / T. Bernatowicz. – Warszawa : Neriton, 1998. – 234 s.

27. **Бохан, Ю.** Побит феадалаў Вялікага княства Літоўскага ў XV – сярэдзіне XVII стагоддзя / Ю. Бохан, А. Скеп'ян. – Мінск : Беларусь, 2011. – 271 с.

28. **Feliks, A.** / Wnętrza nieświeskie z okresu ostatniej świetności zamku na przełomie XIX i XX w. / A. Feliks // Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej : w 2 t. / red. nauk. W. Walczak, K. Łopatecki. – Białystok, 2010. – Т. 1. – С. 301 – 321.

29. **Габрусь, Т. В.** Тут жылі некаранаваныя каралі / Т. В. Габрусь // Роднае слова. – 1997. – № 7. – С. 151 – 157; № 8. – С. 169 – 176.

30. **Кулагин, А. Н.** Архитектура дворцово-усадебных ансамблей Белоруссии : вторая половина XIII – начало XIX вв. / А. Н. Кулагин. – Минск : Наука и техника, 1981. – 134 с.

31. **Кандрацьева, Г. М.** Да пытання стылістыкі сакральных памяшканняў Нясвіжскага замка XVII – першай трэці XX ст. / Г. М. Кандрацьева // Роднае слова. – 2013. – № 10. – С. 79 – 82; № 11. – С. 75 – 78.

32. **Высоцкая, Н. Ф.** Несвижская коллекция портретов (по архивным документам XVI – XX вв.) / Н. Ф. Высоцкая // Мастацкая спадчына Беларусі : шляхі і перспектывы даследавання : тэзісы дакладаў навук.-практ. канф. у рамках VI фестывалю камернай музыкі “Музы Нясвіжа”, Нясвіж, 12 мая 2001 г. / рэдкал. : В. У. Дадзіёмава [і інш.]. – Мінск, 2001. – С. 3; **Высоцкая, Н. Ф.** О несвижской коллекции по документам ЦК КПБ 1939 – 1941 гг. / Н. Высоцкая, А. Михальченко // Нясвіжскія зборы Радзівілаў : іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашняе месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання : Вяртанне. Кн. 7 / Беларус. фонд культуры, Нац. цэнтр па архівах і справаводства, Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны, Беларус. НДІ дакументазнаўства і архіўнай справы; рэдкал. : А. В. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БФК, 2002. – С. 73 – 100; **Высоцкая, Н. Ф.** Инвентарь XVII в. коллекции радзивилловских портретов, опубликованный Т. Сулежиской в 1962 г. / Н. Высоцкая // Нясвіжскія зборы Радзівілаў : іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашняе месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання : Вяртанне. Кн. 7. – Мінск : БФК, 2002. – С. 101 – 125; **Высоцкая, Н. Ф.** Несвижская коллекция портретов по архивным документам XVI – XX вв. / Н. Высоцкая // Нясвіжскія зборы Радзівілаў : іх фарміраванне, гістарычны лёс, цяперашняе месцазнаходжанне і шляхі выкарыстання : Вяртанне. Кн. 7. – Мінск : БФК, 2002. – С. 125 – 132; **Высоцкая, Н. Ф.** Атрибуция и переатрибуция портретов несвижской коллекции / Н. Ф. Высоцкая // Мастацкая культура Беларусі : новыя далагляды : тэзісы дакладаў навук.-практ. канф., Нясвіж, 18 мая 2002 г. / уклад. І. Ю. В'югінава. – Мінск : БелДППК, 2002. – С. 24 – 29; **Высоцкая, Н. Ф.** Произведения Несвижской коллекции Радзивиллов в собрании НХМ РБ (1968 – 2001) и их отражение в инвента-

рых XVIII – XX вв. / Н. Ф. Высоцкая // Музей XXI стагоддзя : актуальныя праблемы дзейнасці : матэрыялы навук.-практ. канф., прысв. 65-годдзю з дня заснавання Нац. маст. музея Рэсп. Беларусь, Мінск, 9 – 10 ліст. 2004 г. / навук. рэд. Н. М. Усава. – Мінск : Белпрынт, 2008. – С. 169 – 176.

33. **Баженова, О.** Автопортрет художніка 1750 г. Проблема атрыбуцыі / О. Баженова // Музейн. весн. / Нац. музей гісторыі і культуры Беларусі; уклад. : Н. Калымага, А. Ладзісаў. – Мінск, 2006. – Вып. 3. – С. 62 – 67; **Баженова, О. Д., К. Д.** Геский – придворный художник князя Михаила Казимира Радзивилла Рыбоньки : атрыбуцыя автопортрета мастера / О. Д. Баженова // Музей XXI стагоддзя : актуальныя праблемы дзейнасці : навук.-практ. канф., прысвеч. 65-годдзю з дня заснавання Нац. маст. музея Рэсп. Беларусь, Мінск, 9 – 11 ліст. 2004 г. / навук. рэд. Н. М. Усава. – Мінск : Белпрынт, 2008. – С. 156 – 168; **Баженова, О.** Радзівилловский Несвиж : росписи костела Божьего Тела / О. Баженова. – Мінск : Харвест, 2010. – 414 с.

34. **Зварыка, І.** “Партрэт невядомай” з радзівілаўскага збору ў Нясвіжскім замку / І. Зварыка // Нясвіжскі палац Радзівілаў : гісторыя, новыя даследаванні. Вопыт стварэння палацавых музейных экспазіцый : матэрыялы 1-й міжнар. навук.-практ. канф., Нясвіж, 20 кастр. 2009 г. / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, ДУ «НГКМЗ “Нясвіж”»; рэдкал. В. А. Сталярчук [і інш.]. – Нясвіж, 2010. – С. 272 – 282.

35. **Карпович, Т. А.** Портреты из Несвижа и Гродно в собрании Государственного Художественного Музея БССР / Т. А. Карпович // Музей. – 1980. – № 1. – С. 136 – 154.

36. **Скеп’ян, Н.** Лёс партрэтаў першых Радзівілаў (Мікалая Радзівіла Старога і Мікалая Мікалаевіча Радзівіла) / Н. Скеп’ян // Нясвіжскі палац Радзівілаў : гісторыя, новыя даследаванні. Вопыт стварэння палацавых музейных экспазіцый : матэрыялы 1-й міжнар. навук.-практ. канф., Нясвіж, 20 кастр. 2009 г. / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, ДУ «НГКМЗ “Нясвіж”»; рэдкал. В. А. Сталярчук [і інш.]. – Нясвіж, 2010. – С. 328 – 335.

37. **Усава, Н.** Антоній ці Ежы? Партрэт з нясвіжскай калекцыі Радзівілаў / Н. Усава // Мастацтва. – 2012. – № 7. – С. 45 – 47.

38. **Хадыка, А.** Непаўторныя рысы : з гісторыі беларускага партрэта / А. Хадыка, Ю. Хадыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 144 с.; **Хадыка, А. Ю.** Новыя атрыбуцыі партрэтаў з калекцыі мінскіх музеяў / А. Ю. Хадыка // Мастацкая спадчына Беларусі : шляхі і перспектывы даследавання : тэзісы дакладаў навук.-практ. канф. у рамках VI фестывалю камернай музыкі “Музы Нясвіжа”, Нясвіж, 12 мая 2001 г. / рэдкал. : В. У. Дадзіёмава [і інш.]. – Мінск, 2001. – С. 29 – 30; **Хадыка А. Ю.** Іканаграфічныя крыніцы серыі радзівілаўскіх партрэтаў “у лаўровым вянку” / А. Ю. Хадыка // Мастацкая культура Беларусі : новыя далягляды : тэзісы дакладаў навук.-практ. канф., Нясвіж, 18 мая 2002 г. / уклад. І. Ю. В’югінава. – Мінск : БелДІПК, 2002. – 37 – 38.

39. **Ярашэвіч, А. А.** Партрэт кардынала Ліпскага з галерэі Радзівілаў // А. А. Ярашэвіч / Музей XXI стагоддзя : актуальныя праблемы дзейнасці : матэрыялы навук.-практ. канф., прысв. 65-годдзю з дня заснавання Нац. маст. музея Рэсп. Беларусь, Мінск, 9 – 10 ліст. 2004 г. / навук. рэд. Н. М. Усава. – Мінск : Белпрынт, 2008. – С. 151 – 156.

40. **Chrościcki, J.** O antykizujących pogzebach Radziwiłłów / J. Chrościcki // Miscellanea Historico-Archivistica. – Warszawa – Łódź, 1989. – Т. 3. – S. 251 – 268.

41. **Kamieniecka, E.** W sprawie portretu nieznanego magnata Bartłomieja Strobla / E. Kamieniecka // Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. – 1971. – Т. XV/2. – S. 75 – 91; **Kamieniecka, E.** Portret zbiorowy Daniela Schultza / E. Kamieniecka // Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. – 1978. – Т. XXII. – S. 117 – 156; **Kamieniecka, E.** Portrety Jana Szretera / E. Kamieniecka // Rocznik muzeum Narodowego w Warszawie. XVII. – Warszawa, 1973. – S. 123 – 161.

42. **Karkucińska, W.** Zidentyfikowane portrety Radziwiłłowskie / W. Karkucińska // Biuletyn Historii Sztuki XXXXVI. – 1984. – № 4. – S. 419 – 425.

43. **Ochnio, M.** Historyczne galerie portretów Radziwiłłów, z Nieświeża i Tyszkiewiczów z Łohojska ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie : katalog wystawy / M. Ochnio. – Łowicz, 1996.

44. **Бакуменко, М. Н.** Сокровища в огне войны / М. Н. Бакуменко. – Мінск : Беларусь, 1990. – 231 с.

45. **Высоцкая, Н.** Документы о ценностях Несвижского замка в Эрмитаже / Н. Высоцкая // Выяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах : Вяртанне. Кн. 6 / рэдкал. : А. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БФК, 1999. – С. 180 – 226; **Высоцкая, Н.** О ценностях Несвижа, возвращённых в Беларусь в 1940 – 1960 гг. / Н. Высоцкая // Нясвіжскі палац Радзівілаў : гісторыя, новыя даследаванні. Вопыт стварэння палацавых музейных экспазіцый : матэрыялы 1-й міжнар. навук.-практ. канф., Нясвіж, 20 кастр. 2009 г. / рэдкал. В. А. Сталярчук [і інш.]. – Нясвіж, 2010. – С. 22 – 40.

46. **Гужалоўскі, А.** 3 гісторыі рабункаў Нясвіжскага замка / А. Гужалоўскі // Спадчына. – 1993. – № 2. – С. 26 – 27.

47. **Карпенко, Е. В.** Ценности Несвижского замка в музеях России, Польши, Литвы, Украины / Е. В. Карпенко // Музей XXI стагоддзя : актуальныя праблемы дзейнасці : матэрыялы навук.-практ. канф., прысв. 65-годдзю з дня заснавання Нац. маст. музея Рэсп. Беларусь, Мінск, 9 – 10 ліст. 2004 г. / навук. рэд. Н. М. Усава. – Мінск : Белпрынт, 2008. – С. 187 – 197; **Карпенко, Е. В.** Произведения из Мира и Несвижа в зарубежных собраниях / Е. В. Карпенко // Мірскі замак і замкі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы : праблемы рэстаўрацыі і музеефікацыі : матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., г. п. Мір, Гродзен. вобл., 4 чэрв. 2005 г. / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Нац. маст. музей Рэсп. Беларусь; навук. рэд. Н. Ф. Высоцкая. – Мінск : Белпрынт, 2006. – С. 133 – 138.

48. **Кламин, Я.** История Радзівилловских сокровищ = The history of the Radzivils treasures : ист. очерк / Я. Кламин; пер. В. Куницкий. – Несвиж, 2002. – 19 с.

49. **Мальдис, А.** Белорусские сокровища за рубежом / А. Мальдис. – Мінск : ЛіМ, 2009. – 208 с.

50. **Ненадавец, А.** Таямніца радзівілаўскіх скарбаў / А. Ненадавец // Польшча. – № 9. – 1992. – С. 164 – 173; **Ненадавец, А.** Таямніцы радзівілаўскіх скарбаў / А. Ненадавец // Чырвоны сцяг. – 1993. – 16, 23 лют., 2, 16, 23 сак.; **Ненадавец, А.** Таямніца залатых апосталаў / А. Ненадавец // Культура. – 1993. – 22 сак. – № 11. – С. 4 – 5; **Ненадавец, А.** Дзе яны, скарбы роду Радзівілаў? / А. Ненадавец // Беларуская думка. – 2002. – № 2; **Ненадавец, А.** Драматычны лёс нясвіжскіх скарбаў / А. Ненадавец // Голас Радзімы. – 2003. – 29 мая. – С. 6; **Ненадавец, А.** Скарбы Радзівілаў : хто іх знойдзе? / А. Ненадавец // Культура. – 1993. – № 33. – 24 жн. – С. 4, 13.

51. **Пярвышын, У.** 3 нядаўняй гісторыі Нясвіжскага замка / У. Пярвышын, Т. Пярвышына // Спадчына. – 1995. – № 2. – С. 157 – 160.

52. **Рыбчонок, С.** Рэстр радзівілаўскай скарбніцы пачатку XVIII ст. / С. Рыбчонок // Silva rerum nova : Штудыі ў гонар 70-годдзя Г. Я. Галенчанкі : зб. / уклад. : А. Дзярновіч, А. Семянчук; рэкал. : А. Дзярновіч (адказ. сакратар) [і інш.]. – Вільня – Мінск : AIDAI – ATHENAEUM, 2009. – С. 214 – 228; **Рыбчонок, С. А.** Разрабаванне Нясвіжскага замка ў 1812 г. / С. А. Рыбчонок // Архіварыус. – 2004. – № 2. – С. 114 – 123.

53. **Яніцкая, М.** Драматычныя лёсы каштоўнасцей Нясвіжскага замка / М. Яніцкая // Вяртанне-2 : зб. артыкулаў і дакументаў / Беларус. фонд. культуры, Дзярж. інспек. Рэсп. Беларусь па ахове гіст.-культ. спадчыны, Камітэт па архівах і справаводствам, Нац. б-ка Беларусі, Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны; рэдкал. : А. В. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1994. – С. 19 – 27; **Яніцкая, М.** Разрабаваныя скарбы Нясвіжскага замка / М. Яніцкая // Роднае слова. – 1997. – № 6. – С. 135 – 144.

Галіна КАНДРАЦЬЕВА,
аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12.06.2014 г.

СВЕТ БЕЛАРУСКАЙ ХАТЫ Ў ПАЭМЕ “НОВАЯ ЗЯМЛЯ” ЯКУБА КОЛАСА

Вялікія творы літаратуры каштоўныя не толькі мастацкімі якасцямі, але і вельмі цікавымі звесткамі з розных сфер жыцця. Нездарма пра раман у вершах “Яўген Анегін” А. Пушкіна казалі, што гэта энцыклапедыя рускага жыцця. Таксама і паэма “Новая зямля” Якуба Коласа з’яўляецца своеасаблівай энцыклапедыяй жыцця беларускага селяніна дарэвалюцыйнага часу. У ёй адлюстраваліся розныя бакі побыту народа, яго псіхалогія, звычкі. У тым ліку мы знаходзім у паэме шмат момантаў, што характарызуюць асаблівасці існавання жыхароў беларускай сялянскай хаты: яе абсталяванне, ролю розных рэчаў у дамашнім жыцці селяніна, увогуле стаўленне беларуса да роднай хаты, свайго кута:

*Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!*

Так пачынае Я. Колас бессмяротную паэму. І сапраўды, для беларуса яго родны кут, хата заўсёды былі вельмі мілымі, памяць пра іх ён праносіў праз усё жыццё. Уласная зямля, свая хата – вось мара кожнага селяніна:

*Прытулак свой, куток уласны;
Такі ён мілы быў і красны.
.....
Свая зямля, свая пасада!..
Ці ёсць мацнейшая прынада?*

Аўтар паэмы, як ён сам прызнаецца, увесь час думае пра радзіму, хату, дзе пачалося яго жыццё:

*Я зноў хачу зірнуць назад
Пад тые стрэхі родных хат,
Дзе зачалася пуцявіна,
Дзяцінства светлага часіна...*

Родная хата заўсёды цягнула беларуса, куды ён ні выпраўляўся б, у якім далёкім краі ні знаходзіўся б. Тут нараджаліся, жылі і паміралі. І, як жартам гаворыць Ганна, гераіня паэмы:

Калі гінуць – гінь у хаце...

Хоць хата, можа, і не зусім зграбная, яе жыхарам яна здавалася самай прыгожай і ўтульнай:

*Ў глыбі двара стаяла хата
І выглядала зухавата
Паміж запушчанай будовы,
Як бы шляхцічка засцяпкова,
Што ў дзень святы каля касцёла,
Чуць-чуць падняўшы край падола,
Так важна ходзіць з парасонам...*

А вось і зусім іншае апісанне жылля на новым месцы:

*Такою ямаю здалася
Старая хата ў тры аконца...
.....
О, божа добры, як няміла!
Ці свеціць тут калі хоць сонца?
Было так цёмна, непрытульна...*

Новыя гаспадары адразу ж бяруцца за ўладкаванне:

*І праз якіх дзве-тры нядзелі
Ўжо весялей на свет глядзелі
Будынкі гэтыя старыя –
Яны зрабіліся як не тыя.*

Аднак чалавек працягвае марыць пра ідэальную хату, дзе было б жыць весела і лёгка. Вось якой яна бачыцца Міхалу:

*А гэта хата вось якая:
Перш-наперш, выгляд добры мае;
Стаіць пры рэчыцы і крыніцы,
На ёй дзве дымніцы-блізніцы
З чырвонай цэглы і фарсісты.
А вокны светлы і панадны,
І броўны ў сценах вельмі ладны:
Шырокі, роўны, без прыточак,
І жоўценькі, як той жаўточак.*

Пры апісанні вясковай хаты Якуб Колас вялікую ўвагу аддае свету рэчаў, якія напаўняюць сялянскае жылло. Вось рэчы, што атачаюць гаспадыню, якая завіхаецца каля печы:

*Услон заняў сваё ўжо места,
На ім стаяла дзежка цеста,
І апалонік то і дзела
Па дзежцы боўтаў жвава, смела
І кідаў цеста ў скавародкі.
.....
І звон аб прытек скавародны...
.....
Такі прыемны, мілагучны,
У той прыемнасці выключны...*

Але галоўны прадмет у сялянскай хаце – гэта стол. Ён цэнтр усяго жыцця. Стол заўсёды стаяў у чырвоным куце, пад абразамі, на самым пачэсным месцы ў хаце. Калі сям’я сядала за стол, у кожнага было сваё пэўнае месца ў залежнасці ад узросту, полу і ролі ў сям’і:

*Сямейка, праўда, немалая...
.....
І кожны месца сваё мае.
.....*

*Міхал з Антосем, як старыя,
Займалі месцы канцавыя
І іх трымаліся выключна,
Бо тут сядзець ім больш спадручна,
І ў кут старым трудней залезці,
А на пачэсным гэтым месцы
Садзіўся госць – і то не кожан...*

Гэта праўда, калі ў хаце гасцяваў паважаны чалавек, то ў чырвоны кут саджалі менавіта яго. Чырвоны кут меў найбольшае значэнне ў рытуальнай сістэме жыцця селяніна, быў важнай абрадавай часткай жылля. Тут знаходзіліся абразы, малітоўнікі, асвечаныя свечкі. На скрыжаванні лаў у многіх хагах ставілі хлебную дзяжу – сімвал дабрабыту. У час зажынак і дажынак першы і апошні снапы таксама ставілі на пачэснае месца ў чырвоны кут.

З тэксту паэмы Якуба Коласа даведваемся, што за сталом у час яды заўсёды быў парадак:

*А за сталом маўчком сядзелі.
Там хлопцы гыркацца не смелі,
Бо там парадак вельмі строгі,
Там надпілююць табе рогі,
Калі парушыш дысцыпліну.*

У святы ж стол выконваў асаблівую ролю. У гэты час увогуле ўся хата пераўтваралася. Вось, напрыклад, надышоў мядовы Спас:

*На гэты дзень і сама хата
Была прыбрана зухавата:
Памыты лавы, стол, падлога,
А каля покуця святога
Дзве сцены клёнамі убраны;
Абрусам белы стол засланы...*

Трэба адзначыць, што раней стол накрываўся абрусам толькі на святы, а ў іншыя дні стаяў звычайна незасланы. Часам, калі заходзіў госць, на стол слалі ручнік, на які ставілі стравы для пачастунку. На свята ж размяшчэнне гасцей за сталом выглядала вельмі ўрачыста:

*Садзяцца госці, ды не зразу,
За стол не лезуць для паказу,
Бо так шляхетнасць вымагае.*

На Каляды пад абрус па традыцыі клалі сена ў памяць пра тое, што маленькі Хрыстос пасля нараджэння ляжаў на сене ў яслях:

*Ну, засцілайце стол, мужчыны! –
І стол той гуртам прыбіраюць,
Настольнік белы падымаюць,
На стол растрэсваюць мурог –
На сене колісь быў сын-бог –
І роўным пластам расцілаюць,
Сяно абрусам закрываюць.*

Далей Якуб Колас распавядае пра традыцыйныя рытуалы, звязаныя з сенам, пакладзеным

пад абрус, што выконваліся ўжо пасля святочнага застолля:

*На першы дзень святых калядак –
Такі ўжо быў стары парадак –
Збіралі сена са стала,
Кармілі ім каня, вала
І ўсіх жывёлін, хоць па жмені,
А на сталі, ў драбнюткам сене –
Здавён-даўна вялося й гэта –
Уважна зернетак шукалі
І на тых зернетках гадалі,
Які зародзіць хлеб налета.*

Каля печы, у куце, што называўся качарэжнікам, стаяла рознае гаспадарчае начынне:

*Качэргі, вілы і лапата
Ў кутку адным цяпер стаялі.*

На агні ж у печы стаяў адзін з асноўных прадметаў посуду – чыгунок. Менавіта ў ім гатавалася ежа для ўсёй сям'і:

*А чыгунок, бы пан пузаты,
Кіпіць, пыхіць, шуміць заўзята.*

А вось іншая пасудзіна, таксама вельмі важная – гаршчок. На Каляды ён рабіўся сапраўдным гаспадаром урачыстага стала:

*І вось цяпер гаршчок з куціёю,
Як цар даўнейшаю парою,
Ў пачэсны кут, на свой прастол,
Стаўляўся з гонарам на стол.*

Важную ролю выконваў куфар, ці скрыня, у якой дзяўчына захоўвала рэчы, прызначаныя для пасагу. Зробленыя сваімі рукамі, яны заставаліся ў куфры і пасля вяселля. Вось чаму гераіня паэмы “Новая зямля” Ганна так шкадавала свой куфар, што згарэў разам з усім скарбам у час пажару, які здарыўся ў хаце:

*У агні згарэла яе скрыня
З усім пасагам і набыткам;
Прапалі хусты яе, світка,
Згарэлі кросны...*

Згарэлыя кросны – вялікая страта для сялянкі. Менавіта на кроснах гаспадыня ткала палатно, з якога потым шыла адзенне для ўсёй сям'і. Ну а як жа ж апрадаліся тады ў вёсцы? Пра гэта распавядаюць некаторыя радкі паэмы Якуба Коласа. Вось як прыбраўся дзядзька Антось, выпраўляючыся ў Вільню:

*Убраўся дзядзька, як у свята;
Сказаць – не вельмі зухавата;
Пільчак быў простага суконца,
І той весь вырыжаў ад сонца;
Кашуля зрэбна, але бела,
А шапка козырам сядзела,
Хоць і зналася добра з горам;*

*А боты вымазаў ён здорам;
А на кіёчку за плячамі
Вісела торба з кутасамі;
У торбе хлеб, кавалак сала,
З кішэні люлька пазірала –
Таварыш верны і нязменны –
І з тытуном капшук раменны.
Незухавата, але гладка
На ім ляжала ўся апрадка.*

Пры дапамозе апісання побытавых рэчаў паэт нават характарызаваў сваіх герояў. Так, роўны рад збанкоў на плоце сімвалізуе добрую гаспадыню, якая збірае шмат малака ад сваіх каровак:

*А цэлы рад збанкоў на плоце
Казаў аб тым, што гаспадыня
Была ўжо ў моцнай каляіне
І што яе, таксама, справа
Вялася добра і рухава,
Бо тут збанкі не так стаялі:
Яны за тое ўжо казалі,
Што малака было даволі.*

Галоўнае ў сялянскай гаспадарцы, зразумела, – сельскагаспадарчыя прылады. Вось яны, самыя розныя, у арсенале селяніна:

*А на гваздзі ў таўшчэрным шуле
Цапы вісели, бы заснулі.
А віль, граблі і мяцёлкі,
Малацьбітовы прыяцёлкі,
Каля варот адны стаялі –
Таксама працы ўжо чакалі.*

А вось як захоплена Якуб Колас апісвае працу гэтага начыння:

*А тыя ж граблі і цапочкі!
Ну, толькі цешыць імі вочкі!
У рукі возьмеш – працы хочуць,
У дзела пусціш – зарагочуць!
.....
Ну, грывнем, хлопцы, каб звінела! –
І пяць цапоў ідуць на дзела!
Не малацьба, а бубнаў хоры!
.....
Бічы кладуцца так рытмічна,
Само гудзенне іх музычна...*

Яшчэ адна вельмі важная сельскагаспадарчая прылада – каса. Паэт вельмі добра паказвае, з якой пяшчотай і ў той жа час прыдзірліва селянін ставіцца да яе выбару:

*І паглядзець было цікава,
Як дзядзька шчыра і ласкава
Касу на рынку выбірае!
.....
Спярыша агледзіць яе пільна,
З усіх бакоў глядзіць прыхільна
І паступова, па парадку
Як на насок, так і на пятку
І на кляймо, на шыйку тую;*

*Глядзіць мінуту і другую.
Ды для касы гэтага мала:
Спрабуе кіпцем яе джала
І спробу зробіць над абухам,
Ці добра звоніць каса гэта...*

Сама ж праца з касой, касьба, для селяніна – гэта свята. Нездарма на пакос апрадалі прыгожае, святочнае адзенне:

*Ідуць грабцы, жанкі, дзяўчаты,
Убраны хораіша, бы ў свята:
Чырвоны колер, белы – ўсякі,
Бы ў агародзе тыя макі.*

Але касавіца скончылася, надыходзіць пара жніва. Цяпер справа за сярпамі. І вось ён, памочнік сялянкі, які да гэтага ляжаў пад лавай, – сапраўдны пан у полі:

*Сярпок скрыгоча прагавіта,
Жытцо згрызаючы сярдзіта,
Як бы яму ўсё мала стравы –
Нядарма ж вылез ён з-за лавы.*

А вось і яшчэ адна прылада з-пад лавы – сякера, таксама добры памочнік гаспадара:

*Сябра майстэрства і паходаў,
Сякеру, вострую падругу,
Засуне спрытна за падругу.*

Не засталіся без увагі паэта і гаспадарчыя пабудовы, размешчаныя вакол сялянскай хаты. Не скажаш, што яны мелі прывабны выгляд, але без іх не абыходзілася ніводная вясковая гаспадарка:

*З гнілой, вагнутаю страхою
Стаяў хлявец якраз напроці
І чуць лінеў, як бы на плоце
Гаршчок, разбіты качаргою.
Стары, паедзены чарвямі,
На бок пахілены вятрамі,
Глядзеў хлеў гэты старычынай,
Пахілай доляй жабрачынай;
А збоку, ў полі, недалёка
Стаяў прыгрэбнік адзінока,
Пахілкам, горкім сіратаю,
У дол упершыся страхою.*

Для селяніна не было нічога больш дарагога за родную старонку, дзе стаяла яго хата. Гэта вельмі пераканальна паказаў у цудоўнай паэме “Новая зямля” Якуб Колас.

*Зямля ўся гэта – сенажаці!
Чаго б жадаць тут болей, браце?
І лес, і паша, неба яснасьць,
І чысты дух, і рэчка Нёман...
Куток навабны тут захован!*

Якаў ЛЕНСУ,

кандыдат мастацтвазнаўства,
загадчык кафедры тэорыі і гісторыі дызайну
Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Апошнім часам у грамадстве ўзмацняецца цікавасць да гістарычнага мінулага, да вывучэння сваіх каранёў, сваёй сямейна-родавай гісторыі. Часопіс “Роднае слова” з красавіка 2010 г. друкуе цыкл матэрыялаў **Анатолія Статкевіча-Чабаганавы** пра старажытныя беларускія роды, дзе паказваецца наша багатая мінуўшчына ў імёнах і асобах. Даследчыцкая дзейнасць А. Статкевіча-Чабаганавы дала штуршок да пошукаў іншым навукоўцам. Так, мовазнаўца Павел Міхайлаў, зацікавіўшыся асобай Яўлаліі Казановіч (Роднае слова, 2013, № 1), знайшоў шмат новых звестак пра нашу таленавітую суайчынніцу. Вынікі росшукаў аформіліся ў аб’ёмнае даследаванне, якое мы і прапануем увазе чытачоў.

ЖЫЦЦЁ І НАВУКОВАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЯЎЛАЛІІ КАЗАНОВІЧ

НОВЫЕ ЗВЕСТКИ, УДАКЛАДНЕННІ, ГІПОТЭЗЫ

Заканчэнне. Пачатак у №№ 6 – 10.

На наш погляд, Яўлаліі Казановіч больш складана стала працаваць пасля раптоўнай смерці яе навуковага кіраўніка і дырэктара Пушкінскага Дома Нестара Катлярэўскага (май 1925 г.), які, безумоўна, “тушыў” тыя канфлікты, што часам узнікалі ў яе з калегамі па працы, шануючы Яўлалію Паўлаўну найперш як выдатнага навуковага супрацоўніка, дысцыплінаванага і патрабавальнага. Апошнім часам, дарэчы, яе навуковыя заслугі пачалі ацэньвацца дастаткова аб’ектыўна: “Найвіднейшыя савецкія даследчыкі звярталіся да Муранаўскага архіва – Д. Д. Благой, Ю. М. Вярхоўскі, С. М. Дурылін, Я. П. Казановіч, Б. Л. Мадзалеўскі, І. М. Разанаў, Б. В. Тамашэўскі, М. А. Цялкоўскі, П. Я. Шчогалеў і іншыя літаратуразнаўцы” [55, с. 662]. Або вось як адзначаюць яе працу і навуковую кваліфікацыю сучасныя супрацоўнікі Пушкінскага Дома: “Высокі навуковы ўзровень бібліятэчнай работы ў Пушкінскім Доме, дасканаласць сістэмы каталогаў бібліятэкі, паўната падбору спецыяльнай літаратуры забяспечваліся яшчэ і тым, што ў бібліятэцы вялі сваю працу як спецыялісты-бібліятэкары, так і высокакваліфікаваныя літаратуразнаўцы, сярод якіх – Я. П. Казановіч, Б. В. Тамашэўскі, І. А. Кубасаў, К. Д. Муратава, М. В. Ізмайлаў, М. А. Панчанка і інш.” [16, с. 280]. А ў канцы 1920-х гг. абставіны для Я. Казановіч складваліся не найлепшым чынам. У ліпені 1929 г. пачалася т. зв. чыстка і ў Пушкінскім Доме (“справа акадэмікаў”). Яўлалія Казановіч, як сведчаць яе лісты да Сяргея Дурыліна, нават спрабавала пазбегнуць найгоршых для сябе наступстваў праз ад’езд на пэўны час з Ленінграда ў Наўгародскую вобласць: «Мой адрес будет такой: ст. Торбино Октябрьской жел. дор., село Зарученье, хутор “Улитина Гора”; Наталье Александровне Дмитриевой, для передачи мне. Думаю выехать в субботу 20-го, если ничто не помешает» (ліст ад

14.07.1929) [9, с. 318]. Аднак у сувязі з праверкамі ў Пушкінскім Доме яна паехала туды пазней, і вось якімі ўражаннямі ад паездкі падзялілася са сваім карэспандэнтам у вераснёўскім лісце: “Вернувшись сейчас из мирного Новгородского края, столь далёкого действительности здешней, и получив Ваше письмо, я подумала: отчего не получила я его там, или отчего не написала Вам оттуда! Как мирны, спокойны и миролюбивы были там мои чувства, как легко и бездумно дышалось там порою, особенно под лаской осеннего солнца, среди добрых здоровых, не знающих наших невзгод и бед людей, людей с крепкими нервами и крепкими, напитанными соками земли телом и душой. Там и Гётевский соловей мог быть утешителем, и правда искусства могла сливаться с правдой жизни, не внося смятения и разлада в ум и чувства; а здесь – здесь соловей должен превратиться в библейского пророка, чтобы получить своё оправдание и быть – правда, горьким – утешителем. <...> И трудно быть бодрой, трудно писать бодрое письмо столь слабому духом человеку, как я (это не рисовка, это грустная истина). Но попробую взять себя в руки, а для этого надо вернуться мыслью туда, откуда я приехала, и где так не хотелось о чём-нибудь думать!” [9, с. 326]. Гэты ліст напісаны прыкладна ў сярэдзіне верасня 1929 г. і дэманструе пэўную разгубленасць, распач, безвыходнасць і безабароннасць перад навіслай пагрозай. Арыштаваная яна была 3 кастрычніка, але 29 лістапада вызвалена з-пад арышту. На наступны ж дзень Яўлалія Казановіч вярнулася на працу ў Пушкінскі Дом, аднак 16 снежня 1929 г. падала заяву і ў той жа дзень звольнілася з любімай установы.

Некаторы час пасля звальнення з Пушкінскага Дома Я. Казановіч афіцыйна нідзе не працавала, а потым была бібліяграфам у Галоўным

геолага-разведвальным упраўленні (1930 – 1931), Дзяржаўным гідралагічным інстытуце (1932), Навукова-даследчым інстытуце гідратэхнікі (1932). З 1933 г. супрацоўнічала пераважна па дамовах з выдавецтвамі. У 1939 – 1941 гг. – пазаштатны супрацоўнік па слоўнікавым аддзяленні Інстытута мовы і мыслення імя Мара [6, с. 451]. Аднак сувязі з Пушкінскім Домам даследчыца не перапыняла: пра гэта сведчаць яе навуковыя публікацыі, што без дакументаў і матэрыялаў, якія там знаходзіліся на захаванні, не маглі б з’явіцца ў друку. Ды і сама яна, зрэшты, пісала пра гэта: “Я... не работаю больше в Пушкинском Доме, но, как раз вчера, после Вашего письма, я была там” [9, с. 335]. Увесь астатні час ажно да пачатку Вялікай Айчыннай вайны, як мы паказалі вышэй, яе публікацыі, нягледзячы ні на што, рэгулярна з’яўляліся ў розных выданнях.

Такім чынам, нам пашчасціла выявіць 30 надрукаваных прац Яўлаліі Казановіч (з улікам апублікаванага В. Сажыным фрагмента дзённіка). Між іншым, у афіцыйны бібліяграфічны даведнік Пушкінскага Дома пра навуковую дзейнасць гэтай установы (1981) уключана толькі 7 публікацый Я. Казановіч [56]. Але знойдзенае намі – не поўны пералік яе навуковай спадчыны, бо далёка не ўсе перыядычныя выданні і навуковыя зборнікі таго часу мы змаглі правесці на наяўнасць артыкулаў даследчыцы. Ды і не ўсе патрэбныя нам выданні ёсць у нашых бібліятэках. Незнаёмыя мы і з архіўнымі матэрыяламі, што маюць дачыненне да Яўлаліі Казановіч і захоўваюцца ў Расійскай Федэрацыі (Санкт-Пецярбург, Масква, Муранавы, Болшава і інш.). Тым не менш, як мы ўстанавілі, некалькі цікавых прац засталіся ў рукапісах. Гэта “Новое стихотворение Ф. И. Тютчева” (прызначаўся для VII тома зборніка “Звенья”, які не быў надрукаваны) [55, с. 458], “Библиография о Д. И. Писареве. 1921 – 1940” (876 арк.), “Ф. И. Тютчев. Материалы к работе о нём. Хронологическая канва. Выписки из писем разных лиц. 1930-е гг.” (159 арк.), “Молодая Германия и Макс Штирнер. Материалы к работе” (94 арк.), усе рукапісы захоўваюцца ў Санкт-Пецярбургу, фонд 326 [9, с. 279 – 280]. Пакінула Яўлалія Казановіч ненадрукаванай і значную літаратурную спадчыну: дзённікі і мемуары, дзве драмы (“Наконец курсистка!”, у 7 дзеях, люты 1906 г., Санкт-Пецярбург; “Трагедия любви”, драма-рамантычны эцюд у 4 дзеях з пралогам, 1913), аповесць “Обновлённые” (1910, Санкт-Пецярбург), апавяданні і два вялікія сшыткі вершаў (1895 – 1940) [9, с. 279]. Як бачым, цікаvasць да літаратурнай творчасці абудзілася ў яе ўжо з дзесяцігадовага ўзросту!

Акрамя таго Я. Казановіч, маючы шырокія кантакты ў навуковым асяроддзі, напэўна ж, ліставалася з шэрагам вядомых асоб (пра гэта сведчыць яе перапіска з С. Дурыліным, прыкладна толькі чвэрць якой пакуль што апублікавана). Мы адшукалі звесткі, што 5 лістоў Яўлаліі Казановіч за перыяд 1928 – 1932 гг., адрасаваныя Мсціславу Цяўлоўскаму (1883 – 1947), вядомаму літаратуразнаўцу-пушкіністу, а таксама даследчыку жыцця і творчасці Льва Талстога, захоўваюцца ў яго архіве (фонд 387) [57, с. 103]. Згодна з публікацыяй супрацоўнікаў Пушкінскага Дома, яны паступілі ў архіў у 1958 – 1961 гг.

На жаль, абставіны і дата смерці Яўлаліі Казановіч да гэтага часу застаюцца да канца нявысветленыя. Найбольш пашыраная ў друку версія выглядае наступным чынам: памерла на пачатку студзеня 1942 г. у блакадным Ленінградзе [6, с. 378 і інш.]. У бюлетэнях Рукапіснага аддзела Пушкінскага Дома адразу пасля вайны паведамлялася, што яе не стала “паміж 20 снежня 1941 і 10 студзеня 1942 г. у Ленінградзе” [58, с. 80]. Анатоць Статкевіч-Чабаганаў падае дату смерці 1 студзеня 1942 г., як бачым – сярэдняя дата ў вышэйазначаным часавым дыяпазоне [1; 2]. Захар Дзічараў, складальнік даведніка пра пісьменнікаў, што загінулі ў блакадным Ленінградзе, друкую сваю версію без спасылкі на афіцыйныя дакументы ці канкрэтныя сведкаў: “Як успамінаюць, прысела адпачыць у крэсла на лесвіцы Дома пісьменніка. І больш ужо не ўстала” [4, с. 516]. Нарэшце, Таццяна Рэзвых са спасылкай на архіўны адзел Расійскай нацыянальнай бібліятэкі (Санкт-Пецярбург; фонд 326, адз. зах. 13, арк. 32) сцвярджае, што “восенню 1941 г. Я. П. Казановіч знаходзілася ў эвакуацыі ў Пензе” [9, с. 281]. Аднак далей цытуе В. Сажына з яго вядомай публікацыі 1982 г., што “суровай блакаднай зімой, у канцы снежня 1941 або ў пачатку 1942 г. (больш дакладныя звесткі адсутнічаюць), Яўлалія Паўлаўна Казановіч памерла” [9, с. 281]. У выніку два сцвярджэнні супярэчаць адно аднаму: калі Я. Казановіч была ў эвакуацыі, то як яна памерла ў блакадную зіму? У Пензе ні блакады, ні ваенных дзеянняў не было. Хутчэй за ўсё, адказ на гэтае пытанне толькі ў архівах. Таму абставіны і дата смерці Яўлаліі Казановіч па-ранейшаму патрабуюць спецыяльных дадатковых пошукаў.

Як вынікае з наяўных матэрыялаў, Яўлалія Паўлаўна была адзінокая. Прычыну гэтага яшчэ ў 1923 г. яна патлумачыла наступным чынам: «Я принадлежала к тому поколению “воинствующих” девственниц, по удачному выражению Р. Ролана, из которых многие хотя и не выходят замуж, “окажутся более плодоносными для бу-

дущего, чем поколения матрон, родивших до них живых детей: эти женщины, жертвовав собою, произведут на свет женскую расу нового классического века”. Так характеризовал Р. Ролан передовых женщин недавнего прошлого, которые, осознав своё человеческое достоинство и свои права в обществе и государстве, направили все свои духовные силы на борьбу за это достоинство и за эти права» [9, с. 278]. Магчыма, у гэтым запісе часткова і зашыфраваны адказ на пытанне аб прычыне адсутнасці ўласнай сям’і...

На заканчэнне публікацыі нагадаем, што ў чэрвені 2015 г. споўніцца 130 гадоў з дня нараджэння нашай суайчынніцы Яўлалі Казановіч, гісторыка літаратуры, архівіста, бібліяграфа. Добра было б з такой нагоды выдаць матэрыялы з яе літаратурнай або эпістальнай спадчыны. Гэта стала б годным ушанаваннем яе памяці за ўсё здзейсненае на філалагічнай ніве.

Публікацыя не магла б адбыцца без дзейнай і шчырай дапамогі супрацоўнікаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь, Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі, якім выказваю сардэчную падзяку. Асобныя словы ўдзячнасці – Дзмітрыю Дзятко за вялікую тэхнічную дапамогу ў падрыхтоўцы ілюстрацыйнага матэрыялу.

Спіс літаратуры

55. **Літаратурное наследство.** Фёдор Иванович Тютчев. – М.: Наука, 1989. – 711 с. – Кн. 2.
56. **Пушкинский Дом.** Библиография трудов / сост. А. К. Михайлова. – Ленинград: Наука, 1981. – 325 с.
57. **Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома.** 1969. – Ленинград: Наука, 1971. – 152 с.
58. **Бюллетени Рукописного отдела Пушкинского Дома.** – Москва – Ленинград: АН СССР, 1947. – 96 с.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2015 год

СТУДЗЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 80.

13 студзеня – 145 гадоў з дня нараджэння Багуслава Адамовіча (1870 – 1944), мастака

14 студзеня – 95 гадоў з дня нараджэння Міколы Аўрамчыка, паэта, празаіка, перакладчыка, заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Анатоля Кузняцова, спевака, заслужанага артыста Беларусі

15 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Валянціны Рагоўскай, тэатральнага дзеяча, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Генадзя Ратнікава, мастацтвазнаўцы, кіназнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Пятра Мураўчука, мастака

16 студзеня – 110 гадоў з дня нараджэння Алеся Пальчэўскага (1905 – 1979), празаіка, драматурга

19 студзеня – 115 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Ісакоўскага (1900 – 1973), рускага паэта, перакладчыка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Дзедзіка, беларускага і рускага спевака, заслужанага дзеяча мастацтваў Польшчы, заслужанага артыста Беларусі, народнага артыста Расіі. З 1979 г. жыве ў Санкт-Пецярбургу

20 студзеня – 110 гадоў з дня нараджэння Яна Пятроўскага (1905 – 2002), мовазнаўцы, літаратара, перакладчыка, празаіка, мемуарыста, выдаўца

100 гадоў з дня нараджэння Сяргея Гайдучыка (1915 – 1984), мовазнаўцы-германіста

70 гадоў з дня нараджэння Галіны Бальчэўскай (1945 – 2005), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Анатоля Зэкава, паэта, празаіка

21 студзеня – 110 гадоў з дня нараджэння Яўгена Рамановіча (1905 – 1979), драматурга, празаіка, тэатральнага дзеяча, заслужанага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Анатоля Курмакіна, музыканта, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Станкевіча (Георгія Харытановіча), празаіка

22 студзеня – 125 гадоў з дня нараджэння Пётры Простага (Льдэфонса Бобіча; 1890 – 1944), празаіка, драматурга, публіцыста, перакладчыка

80 гадоў з дня нараджэння Віктара Ракава (1935 – 2000), паэта

24 студзеня – 130 гадоў з дня нараджэння Юрыя Тарыча (Аляксева; 1885 – 1967), беларускага і рускага кінарэжысёра, сцэнарыста, заснавальніка беларускай мастацкай кінематаграфіі, заслужанага дзеяча мастацтваў Расіі

25 студзеня – 155 гадоў з дня нараджэння Напалеона Роўбы (1860 – 1928), польскага журналіста, публіцыста, белетрыста, краязнаўцы. Прысвячаў артыкулы Ф. Багушэвічу

60 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Лакоткі, мастацтвазнаўцы, этнографа, сцэнарыста

26 студзеня – 115 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Моркаўкі (1900 – 1957), паэта

27 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Зіновія Бабія (1935 – 1984), спевака, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Міхася Вышынскага (1940 – 1996), празаіка, крытыка

75 гадоў з дня нараджэння Валерыя Карэтнікава, кампазітара, педагога

28 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Дайнекі, празаіка, паэта

29 студзеня – 295 гадоў з дня нараджэння Францішка Багамольца (1720 – 1784), польскага драматурга, публіцыста, рэдактара шэрагу перыядычных выданняў, дзе змяшчаліся матэрыялы з Беларусі. Паходзіў з Віцебшчыны

85 гадоў таму пачаў выходзіць штомесячны ілюстраваны грамадска-палітычны і літаратурна-мастацкі часопіс “Беларусь”. Да сакавіка 1933 г. выходзіў пад назвай “Чырвоная Беларусь”

65 гадоў таму заснавана дзяржаўнае кніжнае выдавецтва “Польмя”. У 2002 г. разам з выдавецтвам “Ураджай” увайшло ў склад дзяржаўнага кніжнага выдавецтва “Беларусь”

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

ПРЫЯРЫТЭТНЫЯ ВЕКТАРЫ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ ПАСХАЛЬНАЙ МУЗЫЧНАЙ КУЛЬТУРЫ РЫМСКА-КАТАЛІЦКАЙ ТРАДЫЦЫІ НА БЕЛАРУСІ

УДК 398.88:398.332.12+783.28:272(476)

У артыкуле разглядаюцца асноўныя кірункі бытавання, распаўсюджвання і лакалізацыі пасхальнай музычнай культуры рымска-каталіцкай царквы ў Беларусі ў коле рэлігійнага жыцця і дзейнасці чалавека; на падставе эмпірычнага матэрыялу, які збіраўся аўтарам сярод вернікаў Віцебскай, Гродзенскай і Мінскай дыяцэзіі рымска-каталіцкай царквы на Беларусі, даецца кампаратыўна-аналітычная і параўнальна-гістарычная ацэнка традыцыйнай пасхальнай музычнай культуры.

Ключавыя словы: *традыцыйная культура, рэлігійна-бытавое мастацтва, Пасха, літургічная музыка, рэлігійныя песні.*

This article considers the main directions of existence, distribution and localization of the Easter musical culture of the Roman Catholic Church in Belarus, in the circle of religious life of humanity. This article discusses the comparative analytical and simile-historical assessment of the traditional Passover musical culture, based on empirical evidence that the author was collected among the believers, Vitsebsk, Grodna and Minsk dioceses of the Roman Catholic Church in Belarus.

У рымска-каталіцкім літургічным календары Пасхальны трыдзям, які складаецца з набажэнстваў Вялікіх чацвярга, пятніцы і суботы, уяўляе сабой вяршыню гадавога літургічнага кола.

Пасха (грэчаскае *πάσχα* паходзіць ад старажытнаўрэйскага слова, што азначае ‘праходжанне’) – іўдзейскае і хрысціянскае свята. У іўдаізме адзначаецца ў гонар “зыходу” яўрэяў з Егіпта, у дзень святкавання прыўносіцца ідэя чакання Месіі. У хрысціянстве – свята ў гонар Уваскрэсення Ісуса Хрыста (галоўнае свята ў каталікоў і праваслаўных).

Вялікдзень – найвялікшае каляндарнае свята, што захоўвае выключную адметнасць, самабытнасць беларускага абрадава-святчнага календара. Гэтае свята насычана святчна-мастацкай культурай велічальнага, мажорнага, гімнічнага, жыццесцвярджальнага характару. З велікоднага тыдня пачыналіся веснавыя гульні і карагоды, таксама адзначаліся дні ўшанавання продкаў.

Святкаванні Пасхі ва ўсім хрысціянскім свеце суправаджаецца вялікай колькасцю музычных твораў з рэлігійным зместам. Значым, што аднолькава папулярнай з’яўляецца музыка як літургічная, так і бытавая, фальклорная.

Хрысціянская рэлігійная мастацкая культура ў Беларусі здаўна цікавіць даследчыкаў. Пасля яе замоўчвання і дыскрэдытацыі ў савецкі час канфесійная і бытавая (фальклорная) мастацка-музычная культура Беларусі (у тым ліку пасхальная музычная творчасць) стала, пачынаючы з 1990-х гг., адным з прыярытэтных кірункаў айчыннага і еўрапейскага мастацтвазнаўства, што зафіксавана ў працах навукоўцаў Беларусі (З. Мажэйкі, Л. Касцюкавец, Л. Баранкевіч, Л. Густовай, Т. Ліхач і інш.), Украіны (О. Зосім, Ю. Мядзведзік, О. Гнацюка і інш.), Расіі (А. Васільевай, А. Пазднеева, В. Мартынава і інш.), далёкага замежжа [Р. Жэпкоўскага (R. Rzepkowski), Б. Літла (B. Little), Б. Барткоўскага (B. Bartkowski), А. Зо-

лы (A. Zoła), П. Жэнюха (P. Żeńuch), Д. Штэрна (D. Stern)]. Найбольш знакавымі даследаваннямі ў галіне традыцыйнай рэлігійнай музыкі рымска-каталіцкай царквы з’яўляюцца працы польскіх навукоўцаў А. Золы і Б. Барткоўскага.

Гэты артыкул грунтуецца на комплексным міждысцыплінарным падыходзе да феномена традыцыйнай рэлігійнай музыкі, які ўключае ў сябе параўнальна-гістарычны і кампаратыўна-аналітычны метады даследавання.

Актуальнасць праблемы тлумачыцца, перш за ўсё, культуралагічнай цікавасцю да нацыянальных духоўных асноў; імкненнем да адраджэння айчынных вытокаў, да ўсведамлення ўласнай ментальнай самабытнасці. Наша даследаванне скіравана на асэнсаванне сучаснай мастацка-музычнай пасхальнай спадчыны Беларусі ва ўмовах, калі краіна перажывае сацыяльна-эканамічныя рэформы і духоўнае адраджэнне. У гэтай сітуацыі вельмі важна знайсці такія маральна-этычныя арыенціры, сэнсы і каштоўнасці, абпіраючыся на якія, можна пераадолець маральны крызіс і спыніць працэс духоўнага збяднення грамадства.

Мэта артыкула – выявіць асноўныя вектары функцыянавання пасхальнай музычнай культуры рымска-каталіцкай традыцыі на Беларусі.

Беларуская традыцыйная культура – гэта жанравае багацце і духоўная глыбіня фальклору, які, як вядома, гістарычна і змястоўна-вобразна цесна звязаны з хрысціянствам і рэлігійнымі вераваннямі папярэдніх часоў. Першасныя вераванні беларускага народа звычайна разглядаюцца ў апазіцыі да хрысціянства. Між тым, як слушна заўважае У. Конан, неабходна адрозніваць старадаўнюю, народна-мастацкую рэлігійную свядомасць і сучасную, “цывілізаваную” [3, с. 7].

Народныя традыцыі святкавання Хрыстовага Уваскрэсення, ці, як кажуць у народзе, Вялікадня (Вяліканне, Вельканоц, Пасха), на Беларусі маюць

цесную сувязь з рэлігійным святкаваннем Пасхі. Велікодны перыяд, згодна з каталіцкай традыцыяй, працягваецца ад Пасхальнай вігіліі да нядзелі Спаслання Духа Святога. Перад Пасхай ідзе перыяд Вялікага посту, які працягваецца 40 дзён (не ўлічваючы нядзелі) і заканчваецца ў Вялікі чацвер. Вялікі пост – гэта час падрыхтоўкі да сустрэчы з уваскрэслым Хрыстом. У гэты перыяд каталіцкая царква збірае вернікаў на набажэнствы Крыжовага шляху і Песняў жалыбаў*.

Пасхальная музычная культура рымска-каталіцкай традыцыі ў Беларусі мае некалькі прыярытэтных вектараў функцыянавання: сакральна-духоўны, грамадска-бытавы, сацыяльна-выхаваўчы. Выкарыстоўваючы тэрмін *вектар функцыянавання*, мы маем на ўвазе кірункі існавання, бытавання, распаўсюджвання і лакалізацыі пасхальнай музычнай культуры рымска-каталіцкай царквы ў коле рэлігійнага жыцця і дзейнасці чалавека.

Названыя кірункі рэлігійнай культуры спалучаюцца, як правіла, у адно ўзаемадапаўняльнае цэлае, таму іх аднясенне паасобку да той ці іншай формы грамадскай свядомасці прыводзіць да некаторых цяжкасцей. Яны, хутчэй, могуць разглядацца як комплекс шматлікіх элементаў: фальклорнасці, гісторыі рэлігіі, навукі, выхавання; здольныя ўплываць на сацыякультурную сітуацыю, удзельнічаць у фарміраванні нацыянальнай, рэлігійнай і этнічнай свядомасці грамадства.

Пры гэтым элементы пасхальнай музычнай спадчыны і, у прыватнасці, віды і жанры рэлігійна-бытавога мастацтва могуць фігураваць у якасці актыўнага ці пасіўнага пласта культуры. У першым выпадку гаворка ідзе пра тыя элементы культуры, якія спантанна функцыянуюць у сацыяльна-бытавым асяроддзі супольнасці, у другім – пра тыя, што адклаліся ў гістарычнай памяці грамадства. Для таго каб выклікаць іх да жыцця, патрэбны спецыяльныя намаганні, сітуацыі, якія правакуюць асаблівую цікавасць менавіта да гэтага культурнага матэрыялу. У выніку можна назіраць пераход ад пасіўных да актыўных элементаў рэлігійна-бытавой традыцыі, якая, такім чынам, атрымоўвае нібыта іншае жыццё ў грамадстве поруч з другасным жыццём у новых культурных умовах.

Дамінантнае месца ў традыцыйнай беларускай рымска-каталіцкай пасхальнай музычнай культуры займае *сакральна-духоўны* аспект, і працягваецца ён праз літургічную музыку Пасхальнага трыдыма**. Важнае месца ў літургіч-

най музыцы займае музыка вакальная, бо літургічныя тэксты найбольш выразна вымаўляюцца праз спеў. Кожная еўхарыстыя, а асабліва літургія Пасхальнага трыдыма, сцвярджае фундаментальныя ісціны хрысціянства: мукі, смерці і Уваскрэсення Ісуса Хрыста, дзякуючы якім мы таксама пераможам смерць і разам з Хрыстом уваскрэнем.

Літургічная музыка выконваецца ў храме і мае сакральны характар, яна ствараецца паводле царкоўных канонаў, як музычных, так і тэкставых. Вылучаюць наступныя віды пасхальнай музыкі рымска-каталіцкай царквы: грыгарыянскі харал (“Exsultet” – “Абвяшчэнне Пасхі”), сакральная поліфанія – старадаўняя і сучасная (“З радасцю ўсклікі, зямля, на славу Пана”), канты (“Алелюя! Бог Ускрос”), рэлігійныя песні (“Радуймся, хрысціяне”), арганная музыка. Пасхальная музыка насычана радаснымі інтанацыямі і мае пераважна мажорны характар. Да большасці спеўных тэкстаў дадаецца слова *Алелюя*, якое ўпрыгожваецца вакальнай мелізматыкай. Спеўны дыяпазон пасхальнай музыкі дастаткова шырокі. Высокая тэсітура музычных твораў падкрэслівае ўзнёслы, урачысты настрой Пасхі.

Другі важны аспект пасхальнай музычнай культуры рымска-каталіцкай царквы – *грамадска-бытавы*, ён выяўляецца ў рэлігійных песнях, духоўных вершах, кантах, валачобным абрадзе.

Хрысціянства, якое распаўсюдзілася па ўсіх еўрапейскіх дзяржавах, дало імпульс для развіцця самабытнага музычна-песеннага мастацтва ў кожнай мясцовай Царкве. Песні з тэкстамі, адаптаванымі для ўспрымання шырокімі коламі грамадства, традыцыйна служылі для разумення пасхальнага багаслоўя, катэхізацыі: духоўныя вершы, рэлігійныя песні, песні паломніка, песні багагласніка (напрыклад, рэлігійныя песні “Б’юць званы, быццам спяваюць”, “Перастаньма сумаваці”***, “А на моры тонка кладка”**** і іншыя; духоўны верш “Слава Богу за ўсё”*****).

Рэлігійныя песні маюць як музычную, так і тэкставую сувязь з песнямі літургічнымі, што зазначае Л. Густова ў даследаваннях у галіне ўзаемадзеяння прафесійнага царкоўнага і беларускага народна-спеўнага мастацтва [1, с. 126 – 131].

Часта можна назіраць з’яву, калі рэлігійная песня, прызначаная для выканання па-

* **Песні жалыбы** – набажэнствы еўхарыстычнага характару, у тэкстах якіх закладзена гісторыя пакут і смерці Ісуса Хрыста.

** **Пасхальны трыдым** (лац. *triduum* ‘тры дні’) – самая важная падзея ў літургічным годзе каталікоў, падчас якой святкуецца Уваскрэсенне Хрыстова. Пачынаецца з вячэрняй імшы ў Вялікі чацвер (імша Вячэры Гасподняй) і заканчваецца другім нешпарам Велікоднай нядзелі.

*** Запіс песень зроблены падчас святой імшы 06.04.2013 г. у парафіі Святой Тройцы ў Докшыцах.

**** Запісана 27.04.2008 г. ад каталічкі Веранікі Сіўко (1934 – 2011) і праваслаўнай Марыі Раманенкавай (1931 – 2010), жыхарак Докшыцкага раёна.

***** Запісана 03.09.2012 г. ад парафіян вёскі Дунілавічы Лідскага раёна.

за храмам, гучыць на набажэнстве. Згодна з канстытуцыяй “Sacrosanctum Concilium”, выдзенай II Ватыканскім саборам (1962 – 1965), традыцыйная музыка можа выкарыстоўвацца ў літургіі (за выключэннем асноўных частак лацінскай літургіі), а таксама ў паралітургічных набажэнствах. У 118-м і 119-м параграфам 6-й главы напісана: “Паколькі ў некаторых краінах, асабліва місіянерскіх, ёсць народы, якія маюць уласныя традыцыі музычнага мастацтва, што выконваюць важную ролю ў іх рэлігійным і грамадскім жыцці, гэтай музыцы неабходна адвдзіць адпаведнае месца...” [2, с. 47]. Папа Пій XII у энцыкліцы аб сакральнай музыцы “Encyklika musicae sacrae disciplina” (1955) звяртае ўвагу на тое, што трэба цаніць і тую музыку (маецца на ўвазе традыцыйная музыка), якая не належыць непасрэдна да святой літургіі, але прыносіць вялікую карысць для рэлігійнага жыцця вернікаў, дзякуючы чаму можа таксама называцца “рэлігійнай музыкай” [4, с. 72]. Пра прысутнасць у хрысціянскім жыцці каталікаў Беларусі традыцыйных рэлігійных песень сведчаць музычныя зборнікі, што выкарыстоўваліся вернікамі на літургіі. Напрыклад, “Kantyczka czyli Pieśni nabożne” (1885), “Cantus ecclesiastici” (1911), “Cantionale ecclesiasticum Romano-catholicum” (1862)*, у якіх змяшчаліся ноты і тэксты літургічных і рэлігійных песень, прычым асобнае месца займалі песні на Вялікі пост і Пасху, а таксама друкаваліся невялікія каментарыі да святаў.

Немалаважны фактар функцыянавання пасхальнай музычнай культуры – **сацыяльна-выхаваўчы** аспект, які выявіўся ў дзейнасці рэлігійна-адукацыйных колаў, што ствараюцца пры святыхнях, а менавіта парафіяльных музычных суполак.

Рэлігійная музыка спрыяе паглыбленню эмацыйна-асабовых адносін чалавека да рэлігіі і ўзмацняе містычную атмасферу рэлігійных абрадаў, накіраваных на разуменне і збліжэнне з Богам. Музыка дапамагае чалавеку ўзвысіцца, раскрыць яго духоўную сутнасць і тым самым наблізіцца да Бога.

Па выніках праведзенага намі апытання ўдзельнікаў некаторых харавых суполак** можна сцвярджаць, што пасхальная рэлігійная музыка з’яўляецца найбольш распаўсюджанай ся-

* Названія зборнікі песень зафіксаваны намі ў 2012 – 2013 гг. падчас навуковых экспедыцый па Гродзенскай і Віцебскай абласцях.

** Хор “Gloria Dei” пры касцёле Святой Тройцы ў Докшыцах, хор парафіі Святога Яна Хрысціцеля ў вёсцы Ваўкалата Докшыцкага раёна, хор парафіі Святога Станіслава ў вёсцы Даўгінава Вілейскага раёна, хор парафіі Узвышэння Святога Крыжа ў Лідзе і інш.

род вернікаў, яе ведаюць на памяць і з задавальненнем выконваюць. 95% апытаных харыстаў падкрэсліваюць выхаваўчую ролю гэтай музыкі, якая, па-першае, вылучаецца рэлігійным сэнсам, па-другое, дапамагае зразумець эмацыйны стан пэўных момантаў святой літургіі, патрэцяе, спяваючы творы вядомых кампазітараў (напрыклад, хор “Алелюя” з араторыі “Месія” Г. Гендэля і інш.), можна пазнаёміцца з вялікай спадчынай сусветнага музычнага мастацтва. Некаторыя ўдзельнікі харавых калектываў зазначаюць, што рэпетыцыі заахвочваюць іх да пастаяннай прысутнасці на набажэнствах і выходзяць тым самым адказнасць перад самім сабой і Богам за рэгулярнае наведванне храма.

Аналіз выхаваўчай функцыі рэлігійнай музыкі паказвае, што рэлігійнае выхаванне ўяўляе сабой цэлую сістэму ўздзеяння на асобу і мае глыбокія сацыяльна-гістарычныя і псіхалагічныя карані.

Такім чынам, пасхальная музычная культура рымска-каталіцкай традыцыі, усё больш і больш адмяжоўваючы прастору ў гісторыі таго ці іншага народа, які абазначыў сябе на глебе гістарычнага развіцця ўсяго чалавецтва, урэшце робіцца самастойным прадметам параўнальнай навукі, што, разбураючы перашкоды гістарычнай адасобленасці грамадскасці, даследуе яе асноўныя элементы і натуральнае развіццё, незалежна ад штучных пластоў гістарычнай цывілізацыі, мовы, рэлігіі, пачаткаў сямейнага і грамадскага побыту, народнай паэзіі і г. д.

Вывучэнне рэлігійнага зместу пасхальнага фальклору вядзе ў глыбіню народнага побыту, да тых вышэйшых яго пластоў, дзе ён цесна сутыкаецца з духоўным светам.

Спіс літаратуры

1. Густова, Л. А. Беларуская народна-песенная і рэлігійная культура : історыко-камунікатывны аспект (по матэрыялам экспедыцый Гродзеншчыны і Беластоцчыны) / Л. А. Густова // Палявая фалькларыстыка і этналогія даследавання лакальных культур Беларусі. – Мінск : Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, УА “БДУКіМ”, Інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў, 2008. – С. 126 – 131.
2. **Документы II Ватыканскага сабора 1962 – 1965** / пер. А. Ковалю. – М. : Паолине, 1998. – 589 с.
3. **Конан, У.** Хрысціянства ў гістарычным лёсе Беларускага народа / У. Конан // Хрысціянства ў гістарычным лёсе Беларускага народа : зб. навук. арт. : у 2 ч. / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал. : С. В. Марозава [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2009. – Ч. 1. – С. 5 – 8.
4. **Encyklika Musicae sacrae disciplina 1955 r.** / Wiadomości Diecezjalne. – Katowice : Organ Urzędowy Archidiecezji Katowickiej, 1957 – 1961. – 83 s.

Вераніка РАМАНЕНКАВА,
аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 30.06.2014 г.

ТРЫ НИЖАГАРОДСКІЯ АДРАСЫ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Будынкi Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея
Мікалая Дабралюбава ў Ніжнім Ноўгарадзе.

Маё трохдзённае наведанне Ніжняга Ноўгарада ў канцы сёлетняга кастрычніка адбылося па службовай камандзіроўцы, звязанай з удзелам у міжнароднай навуковай канферэнцыі. Падрыхтаваны даклад, пабудаваны на фокусах даследчыцкага бачання “здалёк і зблізку”, паралелях з рускай літаратурнай класікай XIX ст., з’яўляюцца некаторыя праблемы сённяшняга асэнсавання творчай спадчыны Максіма Багдановіча, 12 гадоў жыццёвага сталення якога прайшлі ў старажытным рускім горадзе на сутоках дзвюх вялікіх рэк. Пра гэты час, 1896 – 1908 гг., бацька паэта, Адам Багдановіч, пісаў наступнае: “Моя семья и тесно с ней связанные семьи двух моих сестер – Гапановичей и Голованов – тоже чисто белорусских, которые так срослись, что, в сущности, представляли одну семью в трех разных квартирах, были своего рода белорусской колонией в далеком краю при слиянии Оки и Волги” [1, с. 47].

Паводле акадэмічнага “Летапісу жыцця і творчасці” паэта [2, с. 340 – 392], у Ніжнім Ноўгарадзе Багдановічы жылі па наступных адрасах: вуліца Грузінская, дом Турылкінай; Звяздзінка, 13, дом Неўскіх; вуліца Канатная, дом Лемке; вуліца Канатная, дом Паўлавай. З кансультацый мясцовых краязнаўцаў вядома, што два з названых дамоў ужо не існуюць, захаванасць і месцазнаходжанне астатніх патрабуе ўдакладнення.

Не маючы магчымасці раскашаваць часам, каб спраўдзіць усе адрасы “беларускай калоніі”, я рупіўся ўсё ж зрабіць невялікі рээстрык памятак “песняра чыстай красы”, пераканацца, як пісаў класік, “ці гэты скарб не збрыў дзе проч”.

Зрэшты, абсалютна неспадзяваная “сустрэча” ў Ніжнім Ноўгарадзе з аўтарам гэтых слоў, Янкам Купалам, стала вельмі прыемным і сімвалічным сюрпрызам. У першым жа аўтобусе, які ішоў ад плошчы Казьмы Мініна з велічным помнікам рускаму нацыянальнаму герою, кінуўся ў вочы прыгожы плакат каля кабіны кіроўцы, дзе паведамлялася пра новую вуліцу ў горадзе, названую ў гонар... народнага паэта Беларусі. Побач з партрэтам песняра – невялікі лаканічны тэкст з вехавымі падзеямі творчасці і характэрным вектарам паэтычнага ўзвышэння: ад верша “Мужык” да перакладу паэмы “Палтава” А. Пушкіна.

АДРАС ПЕРШЫ. МУЗЕЙ ДАБРАЛЮБАВА

Ніжні Ноўгарад з абсалютным на тое правам можна назваць музеем пад адкрытым небам, і музеем для разбуранай войнамі Беларусі вельмі зайздросным. Гісторыя тут цесна пераплецена з сучаснасцю. Сучаснасць сёння саступіла гісторыі ў назве (Ніжні Ноўгарад – Горкі – Ніжні Ноўгарад), але яе пазнавальная ва ўсім свеце бетонна-шкляная геаметрыя паслядоўна-ўпарта ўціскаецца ў прэстыжнасць гарадскога цэнтра. Каларытныя помнікі архітэктуры пры гэтым, асабліва пасля рэстаўрацыі, настойліва імкнуцца адстаяць увагу гараджан і гасцей горада.

Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей М. А. Дабралюбава, што месціцца на вуліцы Лыкава дамба, 2, 2а, за апошнія гады стаў дзейным пасрэднікам ва ўмацаванні руска-беларускіх культурных кантактаў. Былых ніжагародцаў Багдановічаў – Адама і Максіма – тут ведаюць і ставяцца да гэтых імёнаў з вялікім піетэтам. І ўсё гэта дзякуючы апантанасці, энтузіязму яго супрацоўнікаў, найперш Галіне Дзмітрыеўскай – прафесіяналу сваёй справы, заслужанаму работніку культуры Расійскай Федэрацыі. Узначальвае культурна-асветніцкую ўстанову Наталля Цыганова.

Мікалай Дабралюбаў (1836 – 1861) і Максім Багдановіч (1891 – 1917) – пісьменнікі розных пакаленняў, нацыянальных культурных парадыгм, але тыпалагічныя сыходжанні іх біяграфій уражваюць і пабуджаюць да роздумаў: адмераныя 25 гадоў жыцця, асаблівасці выхавання і творчай рэалізацыі і інш. У вядомай сёння творчай спадчыне беларускага аўтара імя класіка рускай літаратурнай крытыкі і публіцыстыкі

Беларускую дэлегацыю прымаюць арганізатары ніжагародскай канферэнцыі. Злева направа: Наталля Цыганова, Мікалай Трус, Галіна Дзмітрыеўская, Анастасія Кальцова, Ірына Мышкавец.

ўзгадваецца толькі аднойчы – у артыкуле “Новая інтэлігенцыя” (часопіс “Жизнь для всех”, 1914, № 5 – 6) [2, с. 19]. Адзінкаваць гэтага факта не азначае няўвагу М. Багдановіча да М. Дабралюбава, які быў нязменным аўтарытэтам для некалькіх генерацый так званых рэвалюцыйных дэмакратаў Расіі і Беларусі.

30 – 31 кастрычніка 2014 г. захавальнікі спадчыны М. Дабралюбава ў Ніжнім Ноўгарадзе правялі Міжнародную навукова-практычную канферэнцыю “Мемориальные музеи России: мир, миф и миг действительности”, прысвечаную Году культуры ў Расіі, у якой бралі ўдзел кіраўнікі і прадстаўнікі вядучых культурна-асветніцкіх і вучэбных устаноў Расіі, Беларусі, Фінляндыі.

У склад беларускай дэлегацыі ўваходзілі намеснік дырэктара Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры Анастасія Кальцова, вядучы супрацоўнік музея “Беларуская хатка” Ірына Мышкавец і загадчык кафедры беларускай філалогіі БДТУ Мікалай Трус.

Змястоўныя і цікавыя даклады спецыялістаў некалькіх краін прадстаўлялі вопыт захавання, вывучэння і экспанавання спадчыны выбітных прадстаўнікоў нацыянальнай і сусветнай культуры: Мікалая Дабралюбава, Максіма Горкага, Фёдара Шаляпіна, Льва Талстога, Аляксея Талстога, а таксама Максіма Багдановіча, Васіля Быкава і інш.

АДРАС ДРУГІ. БЫЛАЯ ГІМНАЗІЯ

У 1902 – 1908 гг. Максім Багдановіч вучыўся ў Ніжагародскай губернскай мужчынскай гімназіі. За 110 гадоў існавання гэтай навучальнай установы (1808 – 1918) з яе сцен выйшлі многія выдатныя дзеячы навукі і культу-

ры, пра некаторых з іх паведамляюць мемарыяльныя дошкі на фасадзе заўважна змененага часам будынка: кампазітар Мілій Балакіраў (1836 – 1910), філосаф Васілій Розанаў (1856 – 1919), матэматык Аляксандр Ляпуноў (1857 – 1918) і многія іншыя.

Цяпер на вуліцы Ульянава, 1 знаходзіцца Ніжагародскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Казьмы Мініна (з 2011 г.), але на фасадзе захоўваецца папярэдняя, самая трывалая па часе назва гэтай ВНУ – Горкаўскі дзяржаўны педагогічны інстытут (1930 – 1993).

З левага боку будынка ўсталявана мемарыяльная дошка Максіму Багдановічу скульптара Сяргея Вакара, урачыста адкрытая яшчэ 27 мая 1958 г. [3, с. 338], на ёй тэкст: “В этом

здании бывшей Нижегородской гимназии в 1902 – 1908 годах учился выдающийся белорусский поэт МАКСИМ БОГДАНОВИЧ”.

АДРАС ТРЭЦІ. АРХІЎ

Дакументы колішняй Ніжагародскай губернскай мужчынскай гімназіі сёння захоўваюцца ў Цэнтральным архіве Ніжагародскай вобласці (Государственное казенное учреждение Центральный архив Нижегородской области – ГКУ ЦАНО), які налічвае 4559 фондаў, 1 млн 960 тыс. спраў сярэдзіны XV – пачатку XX ст.

Як і кожная ўстанова падобнага кшталту, архіў ганарыцца ўнікальнымі рарытэтамі, выявы найбольш каштоўных прадстаўлены на афіцыйным сайце. І першыя месцы сярод іх займаюць дакументы на “средневековом белорусском языке”: “Грамата на памесце Грыгорыя Аляксандравіча Ігінбутовіча ў Вялікім Княстве Літоўскім

Ніжагародскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Казьмы Мініна. 31.10.2014 г. Фота М. Труса.

1539 г.”; “Пасланне польскага караля намеснікам полацкаму і наўгародскаму аб уладанні царкоўнымі сёламі ў Полацкай зямлі 1589 г.” і некаторыя іншыя, датычныя нашай гісторыі, на польскай і лацінскай мовах.

Усцешанаму такой прыемнай неспадзяванкай, мне адразу прыгадаліся словы паэта, сказаныя пасля агледзін калекцыі І. Луцкевіча ў Вільні і пераказаныя потым у мемуарных запісах В. Ластоўскім:

“Асабліва глыбокае ўражанне на Багдановіча зрабілі рукапісы старасвецкіх славянскіх кніг і дакументаў, а такжа слуккія паясы, якія па некалькі разоў пераглядаў.

– Гэта ёсць фундамент нашага адраджэння! Гэта і за тысячу гадоў будзе сведчыць аб нас! – казаў М. Багдановіч аб помніках нашай стара-свецкай культуры” [4].

Пры напісанні “Матэрыялаў к біяграфіі Максіма Адамовіча Богдановіча” бацька паэта, па яго ўсласным сведчанні, карыстаўся некаторымі архіўнымі дакументамі: “Я просмотрел журналы педагогического совета за все время пребывания Максима в Нижегородской гимназии” [1, с. 32].

Калегі з музея Дабралюбава прадбачліва парупіліся пра папярэдні заказ спраў Ніжагародскай губернскай мужчынскай гімназіі (фонд 520, вопіс 478). Дзякуючы ім удалося некалькі гаўдзін папрацаваць з унікальнымі матэрыяламі. Здзівіў крыху сумны факт: папярэднія запісы ў лістах азнаямлення з архіўнымі справамі датаваліся 1982 – 1984 гг. (супрацоўнікі рабочай групы па стварэнні музея М. Багдановіча), перад гэтым ішоў 1954 г. (Н. Лапідус, які працаваў над кандыдацкай дысертацыяй). Такім чынам, беларускія даследчыкі спарадычна працавалі з гэтымі дакументамі з інтэрвалам у 30 гадоў.

Некаторыя з дакументаў фонду ў капійных варыянтах сёння захоўваюцца і экспануюцца ў Літаратурным музеі М. Багдановіча ў Мінску. Але ніхто не можа замяніць архіўную асалоуду дэталёвага, дакументальнага ўзнаўлення мінулага – не праз чужыя вочы і высновы, а праз уласны дотык да гісторыі.

Некалькі спраў прысвечаны непасрэдна гімназістам братам Багдановічам: “Ведомость об успеваемости и поведении ученика 4-го класса гимназии М. Богдановича”, “Свидетельства об окончании братьями разных классов гимназии – Богданович Лев (4 кл.) и Богданович Максим (5 кл.) – и сведения об успеваемости и поведении. 27 июня – 19 декабря 1908 г.”.

Асноўны блок архіўных спраў скрозь сухія запісы канцылярскіх дакументаў узнаўляе жыццё гімназіі пачатку ХХ ст. у фактах, імёнах, падзеях і лічбах: “Списки учеников Нижегородской гимназии. 1903 – 1907 гг.”; “Списки преподавателей гимназии. 1903 – 1904 гг.”; “Книга протоколов Пе-

Мемарыяльная дошка Максіму Багдановічу на будынку Ніжагародскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Казьмы Мініна. Скульптар Сяргей Вакар. 31.10.2014 г. Фота М. Труса.

дагогического совета Нижегородской гимназии. 1904 – 1905 гг.”; “Книга о манкировках и проступках учеников. 1904 – 1905 гг.”; “Протокол общего собрания членов литературно-исторического и педагогического общества гимназии. 29 февраля 1904 г.”; “Сведения об учениках гимназии. 1905 г.”; “Списки учеников и преподавателей гимназии. 1905 – 1906 гг.”; “Список родителей и опекунов учеников гимназии. 1905 – 1906 гг.”.

Спіс можна доўжыць і доўжыць, але гэтым разам абмяжуемца інтрыгоўным “і іншыя”, а ад сябе адзначым: адна з актуальных задач багдановічазнаўства сёння нам бачыцца ў праўдзівым, фактаграфічным узнаўленні мінулага, той атмасферы, у якой жыў, фарміраваўся як асоба і беларускі паэт Максім Багдановіч.

Найбольшай эмоцыяй часу пульсуюць дакументы, звязаныя з хваляваннямі гімназічнай моладзі ў час рэвалюцыі 1905 – 1907 гг., але гэтая тэма вартая асобнай гаворкі. Выснова, якую хочацца зрабіць і тым самым заахоціць калег-даследчыкаў да архіўных росшукаў: у Ніжнім Ноўгарадзе захоўваюцца некранутыя скарбы, там працуюць цудоўныя спецыялісты, гатовыя дапамагчы. Цікавыя знаходкі чакаюць нас.

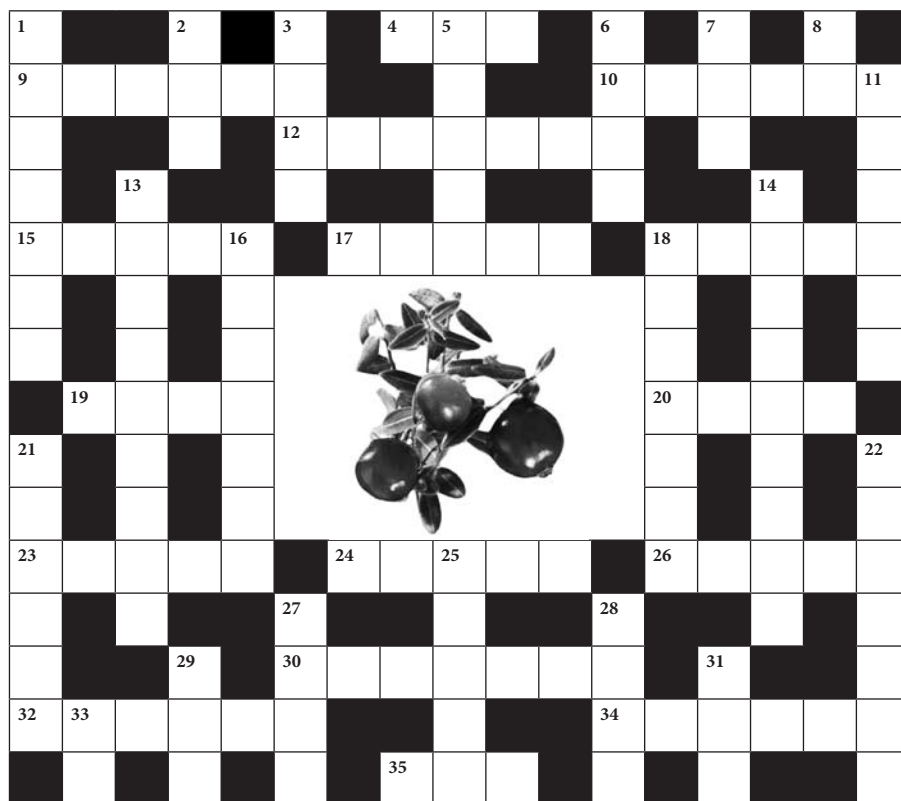
Спіс літаратуры

1. **Богданович, А.** Матэрыялы к біяграфіі Максіма Адамовіча Богдановіча / А. Богдановіч // Шлях паэта: зборнік успамінаў і біяграфічных матэрыялаў пра Максіма Багдановіча / склад. Н. Б. Вацацы. – Мінск: Маст. літ., 1975. – С. 10 – 54.
2. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – Т. 3. – 461 с.
3. **Мышкавец, І. В.** Мемарыяльныя дошкі і знакі / І. В. Мышкавец // Максім Багдановіч: энцыклапедыя; склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; навук. рэд. М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Вялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2011. – 608 с.
4. **Ластоўскі В.** Мае ўспаміны аб М. Багдановічу / В. Ластоўскі // Выбраныя творы. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1997. – С. 194.

Мікола ТРУС.

ЖУРАВІНАВАЯ МАЗАІКА

КРЫЖАВАНКА

казваюць ружовенькі ...” – з верша “Суніцы” Сяргея Законнікава. 24. “Зняла памалу хустку з галавы, / Падала ... поўны журавін” – з паэмы “Журавінавы цвет” Максіма Танка. 26. Дэталь хадавога механізма гадзінніка. 30. “Журавіны бяруць жанчыны, / Імі ўсыпана ўсё ...” – з верша “Журавіны бяруць жанчыны” Эдуарда Акуліна. 32. “Бацькі елі кіслы вінаград, а ў дзяцей на зубах ...” (прыказка паводле Бібліі). 34. Цэнтр адміністрацыйнага раёна на Брэстчыне, дзе праводзіцца свята журавін (такое свята адзначаюць і на Мёршчыне). 35. Горад, сталіца аўтаномнай рэспублікі ў Расіі.

Па вертыкалі: 1. Вострая лапатка для саскрэбвання чаго-небудзь. 2. Сын стараецца, а бацька ў ... пасміхаецца (прыказка). 3. Від тэатральнага мастацтва. 5. ... пень гарэў, а другі спіну грэў (прыказка). 6. ... да Евы заляцаўся, а ўсе вінаватыя (прыказка). 7. ... пражыў, як салёны грыб праглынуў (прыказка). 8. Буйная жвачная жывёла з доўгай поўсцю і рогамі. 11. ... або мёд п’е, або кайданы трэ (прыказка). 13. “І нясу я ў прыцемках халодных / ... пунсовых журавін” – з верша “Журавіны” Алены Ляўковіч. 14. “Чырвоная ... / На купінцы спее. / Адзін мяне пацалуе, / А чатыры млее” – з прыпеўкі. 16. “... мой журавінны! / Край мой родны пазнаю” – з верша “Журавіны” Рыгора Крушыны. 18. Адна ягадка буюкоў (народная назва). 21. Познай восенню адна ягада, ды і тая горкая ... (прыказка). 22. Якая ягада, такое і ... (прыказка). 25. Доўгі падол жаночай сукенкі, што цягнецца ззаду. 27. Плады, апалыя ад ветру. 28. Літургія ў каталіцкай царкве. 29. Карысны напой, адцістнуты з садавіны ці гародніны. 31. “У паветры пах / Ад іх носіцца, / Сама ягада / У ... просіцца” – з паэмы “Міхасёвы прыгоды” Якуба Коласа. 33. Сёмая нота музычнай гамы.

Па гарызанталі: 4. “Цераз ...-вінаград / Пагнала цялятка. / Туды маё сэрца рвецца, / Дзе мілога хатка” – з прыпеўкі. 9. “Янка сее ..., / А я журавіны” – з беларускай народнай песні “Стаіць Янка на гары”. 10. “Ой, там хадзіла красна ..., / Ягады брала” – з беларускай народнай песні “Ой, зарадзілі сільна, буйна”. 12. Чужына – каліна, ... – маліна (прыказка). 15. Чырвоны цвік у зямлю ўбіт (загадка). 17. Асенняе ..., як удаўцова сэрца (прыказка). 18. “Ты чуеш, ... мой, як плачуць журавы / Пад зарывам асенніх журавін?” – з верша “Журавы” Пімена Панчанкі. 19. Іншая назва птушкі кнігаўкі. 20. “Ды восенню за дбайнасць і руплівасць / Аддзячыць шчодро хлебараба ...” – з паэмы “Бульба” Адама Міцкевіча. 23. “Дзе на прыпёку першыя суніцы / Па-

су я ў прыцемках халодных / ... пунсовых журавін” – з верша “Журавіны” Алены Ляўковіч. 14. “Чырвоная ... / На купінцы спее. / Адзін мяне пацалуе, / А чатыры млее” – з прыпеўкі. 16. “... мой журавінны! / Край мой родны пазнаю” – з верша “Журавіны” Рыгора Крушыны. 18. Адна ягадка буюкоў (народная назва). 21. Познай восенню адна ягада, ды і тая горкая ... (прыказка). 22. Якая ягада, такое і ... (прыказка). 25. Доўгі падол жаночай сукенкі, што цягнецца ззаду. 27. Плады, апалыя ад ветру. 28. Літургія ў каталіцкай царкве. 29. Карысны напой, адцістнуты з садавіны ці гародніны. 31. “У паветры пах / Ад іх носіцца, / Сама ягада / У ... просіцца” – з паэмы “Міхасёвы прыгоды” Якуба Коласа. 33. Сёмая нота музычнай гамы.

Адказы

святкі. 18. Дурніца. 21. Рабіна. 22. Варэнне. 25. Шлейф. 27. Апад. 28. Меса. 29. Сок. 31. Рот. 33. Сі!

Па вертыкалі: 1. Скрэбок. 2. Вуц. 3. Цырк. 5. Адам. 6. Адам. 7. Бек. 8. Як. 11. Адава. 13. Прытаршчы. 14. Журавінка. 16. Кі. 24. Кошык. 26. Анкер. 30. Палессе. 32. Аскома. 34. Столін. 35. Уфа.

Па гарызанталі: 4. Сад. 9. Кавуны. 10. Дзеўка. 12. Радзіма. 15. Бурак. 17. Сонца. 18. Дружка. 19. Каян. 20. Ніва. 23. Ваюк.

Склаў **Лявон ЦЕЛІШ**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

www.rs.unibel.by

Пап. да друку 11.11.2014. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 2003 экз. Зак. 3087.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.